

(અનુક્રમણિકા)

૧. 'ત્યાગ' છે જીવનનું અમૃત..... ૨ ૨. આપનું સ્વાસ્થ્ય : આયુર્વેદના મતાનુસાર-૪ ૫ આપણું ભોજન શું હોઈ શકે ? ૩. મહાપૂર્ણાહુતિ માટે પ્રાણવાન આત્માઓની શોધ. ૧૧ ૪. યુગ નિર્માણ સત્સંકલ્પ-૬ : ૧૬ સમજદારી, ઈમાનદારી, જવાબદારી અને બહાદુરીને જીવનનું એક અભિન્ન અંગ માનીશું ૫. પ્રથમ મહિલામંડળ કેવી રીતે બન્યું ? ૧૮ ૬. વ્યક્તિ નિર્માણ : અંતર્જગતના દેવાસુર સંગ્રામમાં વિજયી કેવી રીતે થશો ? ૨૧ ૭. દુષ્ટવૃત્તિ ઉન્મૂલન સત્પ્રવૃત્તિ સંવર્ધન : જીવનયોગની સાધના ૨૪	૮. બાળનિર્માણ : બાળકોનું શિક્ષણ અને નાની નાની વાતો ૨૮ ૯. કિશોરસ્તંભ : પ્રેરણાદાયક કથાઓ ૩૦ ૧૦. પર્યાવરણ સંરક્ષણ : વૃક્ષારોપણ અને સંવર્ધન-એક અતિ આવશ્યક કાર્ય ૩૨ ૧૧. વ્યસનમુક્તિ : ભગવાન બુદ્ધે દારૂ કેવી રીતે છોડાવ્યો ? ૩૪ ૧૨. સાધના પરિશિષ્ટ-૭ : દ્વૈતની સમાપ્તિ, અદ્વૈતની પ્રાપ્તિ ૩૬ ૧૩. સર્વસુલભ યજ્ઞ પ્રક્રિયા-બલિવૈશ્વ ૩૯ ૧૪. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી : કાલનેમિની માયાથી બચો ૪૨ ૧૫. આત્મીય અનુરોધ ૪૭

નવરાત્રી સાધનાનું આયોજન આવી રીતે કરો.

નવરાત્રી ઋતુઓની સંધિ વેળામાં આવે છે. વર્તમાન સમય યુગ સંધિનો પણ છે. તેથી આ દિવસોની નવરાત્રીનું મહત્વ વિશેષ રીતે વધી જાય છે. પ્રાતઃ તથા સાંજની વેળા જ સંધિકાળ હોય છે. સંધિકાળમાં ઈશ્વર સ્મરણ, ઉપાસના, સાધના, સ્વાધ્યાય, સેવા જેવા સત્કર્મ કરવાનું વિધાન છે. યુગ સંધિની વેળામાં પડનારી નવરાત્રી નિશ્ચિત શુભ કાર્યોનો પ્રારંભ કરવા માટે સર્વોત્તમ મુહૂર્ત છે. મહિલા મંડળની બહેનો નવરાત્રી સાધના સામૂહિક રૂપથી કરે છે.

બહેનો આ અવસર પર પૂર્ણાહુતિના સમયે એક ગોષ્ઠી રાખે અને તેમાં યોજના બનાવી મંત્રલેખન અભિયાનને વેગવાન બનાવવાનો સંકલ્પ લે. યુગ સંધિ મહાપુરસ્ચરણની પ્રથમ પૂર્ણાહુતિ માટે બહેનોએ મંત્રલેખન અભિયાન બહુ સારી રીતે ચલાવ્યું હતું. હવે યુગ સંધિ મહાપુરસ્ચરણની ૧૨ વર્ષીય સાધનાની મહાપૂર્ણાહુતિનો અવસર આવી રહ્યો છે, તેના માટે બહેનોએ પહેલેથી જ વધુ ઉત્સાહ, ઉમંગ અને પૂરૂષાર્થથી મંત્રલેખન અભિયાન ચલાવવાનો સંકલ્પ લેવો જોઈએ. કઈ-કઈ બહેનો કેટલા સાધકોને મંત્રલેખન કરાવવાનો સંકલ્પ લઈ રહી છે. તેની અમને જાણકારી આપવાનું કષ્ટ કરશો.

ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગોદેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ।

યુગ શક્તિ ગાયત્રી

પથ પ્રભુ પ્રેમનો....

: સંસ્થાપક/સંરક્ષક :
વેદમૂર્તિ, તપોનિષ્ઠ યુગદેષ્ટા
પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય
અને
માતા ભગવતી દેવી શર્મા
: સંપાદક :
પં. લીલાપત શર્મા

: કાર્યાલય :
ગાયત્રી તપોભૂમિ,
મથુરા - ૨૮૧ ૦૦૩
: ટેલિફોન :
(૦૫૬૫) ૪૦૪૦૦૦, ૪૦૪૦૧૫

વાર્ષિક લવાજમ : ૪૫ રૂપિયા
આજીવન લવાજમ : ૫૦૦ રૂપિયા
વિદેશનું લવાજમ
વાર્ષિક : ૧૦ પાઉન્ડ/૧૫ ડોલર/
૪૦૦ રૂપિયા
આજીવન : ૧૦૦ પાઉન્ડ /
૧૫૦ ડોલર / ૪૫૦૦ રૂપિયા
વર્ષ - ૩૦ અંક - ૧૦
ઓક્ટોબર - ૧૯૯૯

આખરે ભયભીત શા માટે થવું ? આલોકમાં કે પરલોકમાં ભયનું કોઈ કારણ છે જ નહીં. દરેક જીવને આલોકિત કરતો પ્રેમનો મહાભાવ વિદ્યમાન છે અને તે પ્રેમને માટે ઈશ્વર સિવાય અન્ય કોઈ નામ છે નહીં. ઈશ્વર તમારાથી દૂર નથી. તે દેશની સીમામાં બંધાયેલો નથી, કેમ કે તે નિરાકાર અને અંતર્યામી છે. સ્વયંને પૂર્ણપણે તેના પ્રત્યે સમર્પિત કરી દો. શુભ તથા અશુભ તમે જે પણ હો સર્વસ્વ તેને સમર્પિત કરી દો. કંઈ પણ બચાવીને ન રાખો. આ પ્રકારના સર્વસ્વ સમર્પણના દ્વારા તમારું સંપૂર્ણ ચિત્ર બની જશે. વિચાર કરો કે પ્રેમ કેટલો મહાન છે ! આ જીવન કરતાં પણ મોટો અને મૃત્યુ કરતાં પણ વધારે સશક્ત છે. ઈશ્વરપ્રાપ્તિના દરેક માર્ગોમાં આ સર્વાધિક શીઘ્રગામી છે.

જ્ઞાનનો માર્ગ મુશ્કેલ છે. પ્રેમનો પથ સહજ છે. શિશુની માફક સરળ-નિશ્ચલ બનો. વિશ્વાસ અને પ્રેમ રાખો, તો તમને કોઈ જ નુકસાન નહીં થાય. ધીર અને આશાવાન બનો, ત્યારે તમે સહજ રૂપે જીવનની દરેક પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરવામાં સમર્થ બની શકશો. ઉદાર દૃઢ્ય બનો. ક્ષુદ્ર અહં તથા અનુદારતાના બધા જ વિચારોને નિર્મૂળ કરી નાંખો. પૂર્ણ વિશ્વાસ સાથે સ્વયંને ઈશ્વર પ્રત્યે સમર્પિત કરી દો. તમારી દરેક વાતને જાણો છે. તેના જ્ઞાન ઉપર વિશ્વાસ રાખો. તે કેટલો પિતૃતુલ્ય છે, સર્વોપરિ તે કેટલો માતૃતુલ્ય છે. અનંત પ્રભુ પોતાની અનંતતામાં તમારા દુઃખનો સહભાગી છે. તેમની કૃપા અસીમ છે. કદાચ તમે હજાર ભૂલ કરશો તો પણ પ્રભુ તમને હજાર વાર માફ કરશે. જો દોષ પણ તમારી ઉપર આવી પડશે તો તે દોષ રહેશે નહીં. જો તમે પ્રભુને પ્રેમ કરતા હશો તો અત્યંત ભયાનક અનુભવ પણ તમને તમારા પ્રેમાસ્પદ પ્રભુનો સંદેશવાહક જ પ્રતીત થશે.

નિશ્ચિતપણે પ્રેમ દ્વારા જ તમે ઈશ્વરને મેળવી શકશો. શું મા કાયમ પ્રેમસભર નથી હોતી ? વિશ્વાસ રાખો, તે, આપણો ઈશ્વર, આત્માનો પ્રેમી પણ કંઈક અંશે તેવો જ છે. ફક્ત પ્રેમપૂર્ણ વિશ્વાસ કરો !! પછી બધું જ તમારા માટે યોગ્ય થઈ જશે. તમારાથી જે ભૂલ થઈ ગઈ છે, તેનાથી જરાપણ ભયભીત ન બનો. મનુષ્ય બનો — સાચા અર્થમાં મનુષ્ય — એવા મનુષ્ય જેની પાસે પ્રેમથી છલોછલ દૃઢ્ય છે. જીવનનો સામનો સાહસપૂર્વક કરો. જે પણ થઈ રહ્યું છે તેને થવા દો, પ્રભુ-પ્રેમની શક્તિથી જ તમે શક્તિશાળી બની શકો છો. યાદ રાખો કે તમારી પાસે અનંત શક્તિ છે. તમારા પ્રેમાસ્પદ પ્રભુ સ્વયં તમારી સાથે છે. પછી તમને કેવો ભય હોઈ શકે ? પ્રભુ પ્રેમના આ પથ ઉપર નિર્ભય બની આગળ વધો, બધું જ પોતાની મેળે જ થતું રહેશે, જે તમારા માટે પરમ કલ્યાણકારી તેમજ પ્રીતિકર છે.

‘ત્યાગ’ છે જીવનનું અમૃત...

અષાઢ, શ્રાવણ અને કે ભાદરવો પણ પૂરો થવા આવ્યો, પરંતુ જળનું એક ટીપું પણ ન પડ્યું. જેઠ તો ક્યારનોય પૂરો થઈ ગયો હતો, છતાં પણ તેની ગરમી હજુ પણ બાકી હતી. અનાજના કોઠાર ખાલી થઈ રહ્યા હતા. સૂકા કંઠને તર કરવાને માટે ન જળ હતું, ન તપતી ગરમીથી રાહત મેળવવાને માટે થોડું ઠંડું પાણી. કૂવા-વાવ, નદી-નાળાં બધું જ સૂકું થઈ રહ્યું હતું; તેની સાથે અન્નનો અભાવ જાણે કે દુકાળમાં અધિક માસ ! આટલી વિકટ સ્થિતિ ? અરે ! બધે જ હાહાકાર મચી ગયો હતો, આનો ઉપાય શો હોઈ શકે ? આનો નીવેડો શો ? બુદ્ધિ નિરુપાય થઈ રહી હતી. સમાધાન માટેનાં બધાં જ શસ્ત્રો બૂઠાં થઈ ચૂક્યાં હતાં. આ ભાથામાં કોઈ અજેય બ્રહ્માસ્ત્ર પણ નહોતું કે જે આ વિષમ પરિસ્થિતિનો મુકાબલો કરી શકે. તો શું ધરતી જનશૂન્ય બની જશે ! મનુષ્યનું બીજ કોઈ મનુની પાસે સુરક્ષિત રહી નહીં શકે ! વર્ષોની કઠોર સાધના વડે જન્મેલી આ સભ્યતા શું જોતજોતામાં સમાપ્ત થઈ જશે ? બુદ્ધિશક્તિ પરેશાન થઈ રહી હતી.

ભૂમથી ટળવળતાં બાળકો, વિહ્વળ કિશોર, નિરાહાર તપનું કઠોર વ્રત લીધેલા યુવક અને તડપતા પ્રાણનો ત્યાગ કરતા વૃદ્ધ વાતાવરણને વધુ સઘન વેદનાથી ભરતા રહ્યા હતા. તમામના ચહેરા ઉપર નિરુત્સાહ છવાયેલો હતો. સ્મશાનની નીરવતા ઘરોને વધારે વિકરાળ બનાવી રહી હતી. રહીરહીને થતું નવજાત શિશુઓનું આર્કદ સ્મશાનમાં લાળી ભરતાં શિયાળોનો અનુભવ કરાવતું હતું. સર્વત્ર દુઃખનો ઘટાટોપ છવાયેલો હતો.

મહર્ષિ અંગિરા પણ આનાથી સર્વથા દૂર ન હતા. પોતાની એકાંત કુટિયામાં બેસી ઊંડા ચિંતનમાં નિમગ્ન આ જ વિષય ઉપર વિચારતા હતા. પળેપળ તેમના ચહેરાના ભાવ બદલાતા હતા, જેનાથી એવું પ્રતીત

થતું કે ઋષિ પણ પ્રસ્તુત સંકટ વિશે આમજનતા જેટલા જ ચિંતિત છે. ક્યારેક ક્યારેક તેમના મનમાં વિચાર ઊઠતો કે — તું શા માટે વ્યર્થ પરેશાની ઉઠાવી રહ્યો છે ? પરંતુ બીજી જ ક્ષણે તેનાથી વિપરીત વિચારધારા હુંકાર કરતી સંભળાતી — તો શું તું મૌનદર્શક બની રહીશ ? તારો અંતરાત્મા તને ધિક્કારતો કેમ નથી ? સમાજ સામે આટલી ગંભીર સમસ્યા ઉપસ્થિત થઈ છે અને તું તારી ધ્યાન-સાધનાની પાછળ — તારા સ્વાર્થ અને ઉન્નતિની પાછળ દોડી રહ્યો છે ? તારી નિજની ઉન્નતિની પાછળ ! નહીં, આવા તુચ્છ પ્રયોજનને માટે તું સમાજ પ્રત્યેની તારી ફરજ ભૂલી ન શકે. તું સમાજનું એક અંગ છે, તેના પ્રત્યેના કર્તવ્યની તું ઉપેક્ષા ન કરી શકે. તારી જવાબદારીને તું તિલાંજલિ આપી ન શકે. આ સંકટની વેળાએ સમસ્યાનું નિરાકરણ લાવવું એ જ તારી સૌથી મોટી સાધના તેમજ જીવનનું સર્વોપરિ લક્ષ છે.

આ વિપરીત વિચાર-તરંગોથી મહર્ષિ છટપટી ઊઠ્યા. તેમના ચહેરા ઉપર બેચેની સ્પષ્ટ જણાવા લાગી. નિર્ણય કરવાની બુદ્ધિ જતી રહી. તે અસમંજસમાં પડ્યા હતા કે અંતરાત્માનો અવાજ ગૂંજી ઊઠ્યો, તારું અસમંજસ હજુ સુધી ગયું નથી ? ઊઠ, અને સમાધાનની વાત વિચાર.

આ વખતે મહર્ષિના ચહેરા ઉપર દૃઢતા છલકાતી હતી, કદાચિત કર્તવ્યબોધ મળી ગયો હતો. હા, વાત એમ જ હતી. ફરી એક વાર તેમના મુખમંડળના ભાવ ઝડપથી પરિવર્તિત થવા લાગ્યા, પરંતુ આ વખતે નિરાકરણ પ્રત્યે ચિંતિત હોવાનું અથવા અન્ય કોઈ ઉહાપોહનું કારણ ન હતું. એકદમ જ તેમની આંખોમાં ચમક ઉદ્ભવી. મનમાં વિચાર આવ્યો કે આ સંકટનું સમાધાન ત્યારે જ થઈ શકશે, જ્યારે વરુણ દેવતાની પૂજાઆરાધના કરી તેમને પ્રસન્ન કરી શકાય. બસ,

પછી તો શું હતું ? તેઓ જંગલ છોડીને વસ્તીવાળા ક્ષેત્રમાં જઈ પહોંચ્યા. બધા જ લોકો તેમને પોતાની વચ્ચે જોઈ પ્રસન્ન થઈ ઊઠ્યા. વિચાર્યું, નક્કી કોઈ સમાધાન લઈને જ મહર્ષિ ઉપસ્થિત થયા છે.

મહર્ષિ અંગિરાએ બીજા દિવસે ત્યાં એક વિશાળ સભાના આયોજનની ઘોષણા કરી. બીજા દિવસે લોકો નિયત સમય અને સ્થાન ઉપર એકત્રિત થઈ ગયા. ઉદ્બોધન શરૂ થયું.

“આત્મીયજનો ! વર્તમાન વિપદા નક્કી અત્યંત ગંભીર છે. સાથેસાથે એવું પણ નથી કે જેનો કોઈ ઉપાય પણ ન હોય. એક ઉપાય અવશ્ય છે, જેનાથી આ વિષમ પરિસ્થિતિને ટાળી શકાય છે, પરંતુ તેમાં એક અડચણ છે.” આટલું કહી મહર્ષિ અંગિરા સહેજ રોકાઈ ગયા. સભામંડપમાંથી અવાજો આવવા લાગ્યા — “હે ભાગ્યવાન ! એ કેવી અડચણ છે ? અમે તેને દૂર કરવામાં કોઈ કસર બાકી નહીં રાખીએ. આપ આજ્ઞા કરો.”

ઋષિવાણી ફરીથી મુખરિત થઈ — “સમાધાન કંઈક અંશે જટિલ છે અને ઉત્સર્ગની માંગ કરે છે. બોલો — તમારામાંથી કોણ છે જે નરમેઘ યજ્ઞની બલિવેદી ઉપર ચઢવા માટે તૈયાર છે ?”

મંડપમાં સન્નાટો છવાઈ ગયો. મહર્ષિને કોઈ ઉત્તર ન મળ્યો. થોડો સમય રાહ જોયા પછી મહર્ષિનો અવાજ ફરી ગૂંજ્યો.

“ઠીક છે, તો સંકટનો હલ હું મારી આહુતિ આપીને જ કરીશ. તમારામાંથી કોઈ આગળ આવીને મને રાજમંડપની વેદીમાં યૂપ સાથે બાંધે અને બલિ ચઢાવીને આ આહુતિ પ્રક્રિયાને સંપન્ન કરે.”

“થોભો દેવ !” સભામંડપની મધ્યમાંથી એક કિશોરની વાણી ઊઠી — “હું મારું બલિદાન આપવા માટે તૈયાર છું.”

મહર્ષિ અંગિરા ચોંકી ઊઠ્યા. અવાજની દિશામાં અનાયાસે જ નજર પડી. જોયું તો એક ચૌદ વર્ષનો બાળક ઘણા જ ગર્વ સાથે તેમની બાજુ આવી રહ્યો

હતો. મહર્ષિની સામે આવી હાથ જોડી પોતાને યૂપ સાથે બાંધવાનો આગ્રહ કરવા લાગ્યો. મહર્ષિએ તેની સામે એક પ્રેમસભર દૃષ્ટિથી જોયું અને મંદ સ્મિત સાથે બોલ્યા, “નહીં વત્સ ! આ કાર્ય માટે અમે યોગ્ય છીએ. તું હજી બાળક છે. જો આવું થશે તો હવે પછીની પેઢીઓ અમને દોષ દેશે કે ઋષિએ પોતાના પ્રાણોની રક્ષા કરીને એક બાળકનો વધ કરી નાખ્યો.”

આ સાંભળીને બાળક ખડખડાટ હસી પડ્યો. કહ્યું — “આર્ય ! આપ મને બાળક સમજી રહ્યા છો. ઠીક છે, આ તો આપના અધિકારક્ષેત્રમાં છે. વયથી, કદ-કાઠીના કારણે આપ એવું માની શકો છો, પરંતુ સ્વલ્પ આયુના કારણે જ દયાપાત્ર ઘોષિત થવું અને ગૌરવથી વંચિત રહી જવું, મને સ્વીકાર્ય નથી. મને આશા છે કે આપ અષ્ટાવક અને અભિમન્યુના પ્રસંગોને ભૂલ્યા નહીં હો. તેમનાં કદ અવશ્ય કિશોરો જેવાં હતાં, પરંતુ ચેતના શૂરવીરો જેવી હતી અને શૂરવીરોની ઉંમર જોવાતી નથી.”

એવા જ ગર્વ સાથે બાળક આગળ બોલવા લાગ્યો — “હું એ જ અષ્ટાવક તથા અભિમન્યુનો અંશધર છું, ઉત્તરાધિકારી છું. મહાભાગ ! મારી ધમનીઓમાં તેમનું જ લોહી વહી રહ્યું છે. છાતીમાં આર્યોનું સાહસ અને દિલમાં દેવ-પુત્રી જેવો ઉમંગ છે. જો સમાજને કોઈ કામ આવી શકીશ તો હું સ્વેચ્છા ગર્વનો અનુભવ કરી શકીશ. આપ જીવિત રહેશો તો સમાજને આપી મુશ્કેલીઓના સમયે માર્ગદર્શન મળતું રહેશે. મારું શું છે ? એક ઉત્તક નહીં રહે તો બીજો પેદા થશે, પરંતુ આપની અપૂરણીય ક્ષતિ સમાજ કઈ રીતે સહન કરશે ? જરાક વિચારો તો ખરા ! આથી, આપ સહર્ષ મારો સ્વીકાર કરા. મહૂર્ત નીકળી રહ્યું છે. દેવ, હવે વિલંબ ન કરા.”

વિવશ થઈ મહર્ષિ અંગિરા, બાળક ઉત્તકને લઈને આગળ વધ્યા, યજ્ઞમંડપમાં સ્થંભ સાથે બાંધી દીધો. એક આધેડ વ્યક્તિએ ખડગ ઉઠાવ્યું જ હતું કે આકાશમાં તીવ્ર ગડગડાટ થયો અને આંખો અંજલવતી વીજળીના

ચમકારા થયા. ઉપસ્થિત મેદનીએ ઉપર જોયું તો ખુશીથી નાચી ઊઠ્યા. જોતજોતામાં મૂશળધાર વર્ષા થવા લાગી. બાળક ઉત્તંકની પરીક્ષા પૂર્ણ થઈ. વરુણદેવ તેના આત્મત્યાગથી પ્રસન્ન થઈ એવા વરસ્યા કે આટલી વર્ષા તો કેટલાંય વર્ષોથી થઈ નહોતી. સર્વત્ર બાળક ઉત્તંકનો જયજયકાર થવા લાગ્યો. જેઠના બળબળતા તાપ પછી જ્યારે વર્ષા શિમ્લિમ જલકણ બનીને વરસે છે ત્યારે મનુષ્ય જ નહીં, પશુ-પક્ષી પણ ઝૂમી ઊઠે છે. અત્યારે વાતાવરણ પણ કંઈક અંશે એવું જ થઈ રહ્યું હતું. જાણે કે ઉત્તંકના આત્મોત્સર્ગના મહત્વના ચુંબકત્વથી ભગવત્કૃપાએ આકર્ષિત બનીને વૃષ્ટિનું રૂપ

લઈ લીધું હોય !

સ્વયં ઉત્તંક પણ આત્મોત્સર્ગના આ મહત્વના પરિણામથી વિભોર થઈ ઊઠ્યો. તેણે ખૂબ જ કૃતજ્ઞભાવથી મહર્ષિ સામે વિનમ્ર નિવેદન કર્યું — દેવ ! ત્યાગનો આ મહત્વથી હું અભિભૂત છું: હું મારું શેષ જીવન પણ આપની જ જેમ તપ અને ત્યાગમાં વીતાવવા ઈચ્છું છું. ઈન્દ્રિયોના ભોગ, જીવનની લાલસાઓની હવે મારે જરૂર નથી. ત્યાગ એ જ જીવનનું અમૃત છે, એ મેં જાણી લીધું છે અને સાચેસાચ બાળક ઉત્તંક મહાત્મા ઉત્તંક થઈને ત્યાગનું પ્રતીક બની ગયા. તેમના મહાન ત્યાગ દ્વારા તેઓ ગૌરવપૂર્ણ ઇતિહાસ પુરુષ બની ગયા.

શ્રદ્ધા

પ્રખર વ્યક્તિત્વ શ્રદ્ધાથી બને છે. શ્રદ્ધા અર્થાત્ સિદ્ધાંતો અને આદર્શો પ્રત્યે અતૂટ અને અગાધ વિશ્વાસ. માણસ જો આદર્શોની બાબતમાં મજબૂત થાય તો તેનું વ્યક્તિત્વ એવું પ્રભાવશાળી બની જાય છે કે જેનાથી દેવતાઓ યુધ્ધાં પણ તેના નિયંત્રણમાં આવી જાય છે. વિવેકાનંદ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસની શક્તિ મેળવી શક્યા, કારણ કે તેઓ સ્વયંને પ્રખર બનાવી શક્યા હતા. ભિખારી માગે તો તેને દસ કે વીસ પૈસા જ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ કિંમત ચૂકવનારને, શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિત્વવાળાઓને સિદ્ધ પુરુષોના આશીર્વાદ પ્રાપ્ત થતા હોય છે.

જો આપ કોઈ આશીર્વાદની કામના, દેવીદેવતાઓની કામના કરતા હોય તો હું આપને કહું છું કે આપ આપના વ્યક્તિત્વને વિકસિત કરો કે જેનાથી આપ ધન્ય થઈ શકો. દેવી કૃપા માત્ર એના જ આધાર પર મળી શકે છે અને તેનું માધ્યમ છે શ્રદ્ધા. શ્રદ્ધા માટીમાંથી પણ ગુરુ બનાવી શકે છે. પથ્થરને પણ દેવતા બનાવી દે છે. એકલવ્યના દ્રોણાચાર્ય માટીના રૂપમાં રહીને તેને ધનુષ્યવિદ્યા શીખવતા હતા. રામકૃષ્ણની કાલી માતા ભક્તના હાથથી ભોજન કરતી હતી અને એ જ કાલીની સામે જઈને વિવેકાનંદ નોકરી અને પૈસાને ભૂલીને શક્તિ અને ભક્તિ માગવા લાગ્યા હતા. આપ જ્યાંથી ઈચ્છો ત્યાંથી મૂર્તિ ખરીદી લાવો, પરંતુ મૂર્તિમાં પ્રાણ તો શ્રદ્ધાથી જ આવે છે. અમે દેવતાઓનું અપમાન નથી કરી રહ્યા. અમે ખુદ પણ પાંચ ગાયત્રી માતાઓની મૂર્તિઓ સ્થાપિત કરી છે, પરંતુ પથ્થરમાંથી અમે અતૂટ અને અગાધ શ્રદ્ધાથી ઈશ્વર પેદા કર્યો છે. મીરાના ગિરધર ગોપાલ ચમત્કારી હતા. ઝેરનો પ્યાલો તેણે ખુદ પી લીધો અને ભક્તને જીવન આપ્યું. મૂર્તિમાં ચમત્કાર વ્યક્તિની શ્રદ્ધાથી આવે છે. શ્રદ્ધા જ આદમીની અંદરથી જ ઈશ્વર પેદા કરી શકે છે.

શ્રદ્ધાનું આરોપણ કરવાથી આપણું વ્યક્તિત્વ સાચા અર્થમાં ઉદય પામે છે. હું અંધશ્રદ્ધાની વાત નથી કરતો. આ અંધશ્રદ્ધાએ તો દેશને નષ્ટ કરી દીધો છે. શ્રદ્ધાનો અર્થ છે કે આદર્શો પ્રત્યેની નિષ્ઠા. શ્રદ્ધાને લીધે પ્રત્યક્ષ નુકસાન દેખાય તેમ છતાં પણ આસ્થા, વિશ્વાસ અને આદર્શોથી વિચલિત ન થવું. શ્રદ્ધામાં મુસીબતો સહન કરવી પડે છે અને સિદ્ધાંતોનું સંરક્ષણ કરવા હંમેશાં તૈયાર રહેવું પડે છે.

આપણું ભોજન શું હોઈ શકે ? (ગતાંકથી આગળ)

આહારના અનેકાનેક વિષયો ઉપર પાછલા અંકોમાં ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. આયુર્વેદના મતાનુસાર શરીર દ્વારા ગ્રહણ કરાતું ભોજન સપ્તધાતુઓનું નિર્માણ કરે છે. રસ, રક્ત, માંસ, મેદ, અસ્થિ, મજ્જા, શુક્રના રૂપમાં ક્રમશઃ ધાતુઓનું પોષણ કરતા રહી નિર્માણ કરવામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા હોવાના સંબંધે આહારનું મહત્વ આયુર્વેદમાં અત્યાધિક માનવામાં આવે છે. પથ્ય-અપથ્યનો વિમર્શ કરતા રહીને પણ આયુર્વેદના વિદ્વાન રોગથી બચવા તેમજ રોગ થયા બાદ સાજા થવા માટે ઔષધિઓની સાથે સાથે આહાર ઉપર સર્વાધિક ભાર મૂકે છે. આમ આહાર-નિદ્રા-બ્રહ્મચર્ય રૂપી ત્રય ઉપસ્તંભ તથા વાત, કફ, પિત્ત રૂપી ત્રિદોષની સામ્યાવસ્થા જ સપ્તધાતુઓના નિર્માણનું મૂળ કારણ માનવામાં આવ્યું છે, છતાં પણ આ દરેકમાં આહારને મુખ્ય ગણવામાં આવ્યો છે. જ્યાં એલોપથીમાં દવાઓની સાથે કંઈ પણ ખાતા રહેવા, કોઈ સંયમ-નિયમનું પાલન કરવાની સલાહ આપવામાં આવે છે, ત્યાં આયુર્વેદ આહારને પણ ચિકિત્સાનું એક અંગ સમજીને વિભિન્ન વિકારો માટે યથોચિત નિર્દેશ આપે છે.

આહારવિધિ : ચરકસૂત્ર અનુસાર કુલ છ મુખ્ય પથ્યાપથ્ય ઘટક છે, જેનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

માત્રાકાલક્રિયાભૂમિદેહદોષ ગુણાન્તરમ્ । પ્રાપ્ય તતાધ્મિ દેશ્યન્તે તતો ભાવાસ્તથા તથા । તસ્માત્સ્વભાવો નિર્દિષ્ટસ્તથા માત્રાદિરાશ્રયઃ । તદપેક્ષ્યોભયં કર્મ પ્રયોજ્યં સિદ્ધિમિચ્છતા । તદેવહ્યપથ્યં દેશકાલ સંયોગવીર્ય- પ્રમાણાતિયોગાદ્ભૂયસ્તરમપથ્યં સમ્પદતે । તત્ર

અલ્લિમાનિ અષ્ટાવાહાર વિધિવિશેષાયતનાનિ ભવન્તિ । તદથાપ્રકૃતિકરણ સંયોગરાશિદેશકાલોપયોગસંસ્થો- પયોક્તાષ્ટેમાનિ ભવન્તિ ॥

એટલે કે ચરકે માત્રા (ભોજન કેટલા પ્રમાણમાં લેવું જોઈએ), કાલ (કયા સમયે લેવું જોઈએ), ક્રિયા (કઈ પદ્ધતિથી તૈયાર થયું છે), ભૂમિ (કયો દેશ-સ્થાન ઉપર ઊગ્યું છે), દેહ (સંરચના કેવી છે), દોષ (તેની આંતરિક સંરચનામાં કોઈ ત્રુટિ)ને મુખ્ય ઘટક માન્યા છે. આ ઘટકોના પ્રભાવ વડે પથ્ય (ભોજન કરવા યોગ્ય પદાર્થ) પણ અપથ્ય (વર્જિત) સિદ્ધ થઈ શકે છે. ભોજનસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ચરકનો નિર્દેશ છે કે કેટલાક પદાર્થ જે સ્વભાવથી જ અપથ્ય હોય છે, તેના સિવાયના અન્ય ઔષધીય - અન્ન - શાકભાજી પદાર્થોનો ઉપયોગ ઉપર્યુક્ત શ્લોક અનુસાર સમય, માત્રા વગેરેનો વિચાર કરીને પ્રયોગ કરવો જોઈએ.

આહારસેવન વિધિ : ચરકસંહિતા વિમાન સ્થાનમાં આઠ પ્રકારના આહારસેવન વિધિ સંબંધી ભાવોનો ઉલ્લેખ આવે છે. આ આઠે ભાવ 'અષ્ટવિધિ આહાર વિધિ વિશેષાયતન'થી ઓળખાય છે, શુભાશુભ ફળદાયક છે તથા એકબીજાના પૂરક છે. તેમનાં નામ આ પ્રકારે છે -

(૧) પ્રકૃતિ (નેચરલ ક્વોલિટી), (૨) કરણ- સંસ્કાર (તૈયાર કરવાની વિધિ) (૩) સંયોગ (કોંબીનેશન) (૪) રાશિ (પ્રમાણ ક્વોલિટી) (૫) દેશ (સ્થાન-જગ્યાની પરિસ્થિતિ) (૬) કાળ (આહાર- ગ્રહણનો સમય) (૭) ઉપયોગ સંસ્થા (ઉપયોગ કરવાની

વિધિ) (૮) ઉપયોક્તા (ઉપયોગ કરનારા).

સ્વાભાવિક ગુણયુક્ત દ્રવ્યો વડે જે સંસ્કાર કરવામાં આવે છે, તેને 'કરણ' કહે છે. દ્રવ્યોમાં અન્ય ગુણોનો જળ-અગ્નિ સંયોગ, મંથન, ભાવના તથા વિભિન્ન પાત્રોમાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવે છે. આ રીતે આ આહાર નિર્માણસેવનનો ઉપક્રમ પૂર્ણતઃ વિજ્ઞાનસંમત જ નહીં — એક અતિસૂક્ષ્મ પ્રક્રિયા પણ છે.

આહારના પ્રકાર : આચાર્ય સુશ્રુત એક શ્લોકમાં આહારના વિભિન્ન પ્રકારોનું 'દ્વાદશશન વિચાર'ના નામથી વર્ણન કરે છે. શ્લોક આ પ્રકારનો છે —

અત ઊર્ધ્વ દ્વાદશશન

પ્રતિચારાન્ વક્ષયામઃ ।

તત્ર શીતોષ્ણ સ્નિગ્ધ રુક્ષઃ

દ્વવશુષ્કૈક કાલિક

દ્વિકાલિક ઔષધિયુક્ત માત્રાહીન

દોષ પ્રશમન વૃત્યર્થઃ ॥

આ શ્લોકના ભાવાર્થ અનુસાર કુલ બાર પ્રકારના આહારોનું તેમના ગુણ અનુસાર વર્ણન તથા આ આહાર ભેદને કઈ-કઈ અવસ્થામાં આપવા જોઈએ, એનું નિરૂપણ ઋષિશ્રેષ્ઠ સુશ્રુત દ્વારા આ રીતે કરવામાં આવ્યું છે —

(૧) શીત : તૃષ્ણા, ઉષ્ણતા, ગરમી તથા રક્તપિત્તથી વ્યથિત, પીડિત, વિષસેવનથી મૂર્છિત, અતિકામસેવનથી ક્ષીણ થયેલી વ્યક્તિ માટે શીત આહાર ઉપયુક્ત છે.

(૨) ઉષ્ણ : કફ તેમજ વાતરોગથી પીડિત વિરેચન-સ્નેહપાન કરેલ વ્યક્તિઓ માટે ઉષ્ણ આહાર ઉપયુક્ત છે.

(૩) સ્નિગ્ધ : વાતવ્યાધિથી પીડિત, વાતજ પ્રકૃતિવાળી, રુક્ષ શરીરવાળી, અતિકામસેવનથી ક્ષીણ તથા વ્યાયામ બાહુલ્યવાળી વ્યક્તિ માટે સ્નિગ્ધાહાર

ઉપયુક્ત છે.

(૪) રુક્ષ : મેદસ્વી, સ્નિગ્ધ દેહવાળી, કફ પ્રકૃતિવાળી વ્યક્તિને રુક્ષ આહાર આપવો જોઈએ.

(૫) દ્રવ : શુષ્ક શરીરવાળી, તૃષ્ણાથી પીડિત વ્યક્તિ, દુર્બળ કાયાવાળા રોગીઓ માટે દ્રવ આહાર ઉપયુક્ત છે.

(૬) શુષ્ક : કુષ્ઠ, વિસર્પ, વૃણ તથા પ્રમેહ પીડિત વ્યક્તિઓને શુષ્ક આહાર આપવો જોઈએ.

(૭) એક કાલિક : આ આહારનો કમ દુર્બળ વ્યક્તિ માટે અગ્નિવર્ધન હેતુ માટે થવો જોઈએ.

(૮) દ્વિકાલિક : આ આહારક્રમ સામાન્ય સ્વસ્થ વ્યક્તિનો હોય છે.

(૯) ઔષધિયુક્ત : જે વ્યક્તિ ઔષધિ લેવામાં અસમંજસમાં રહે અથવા રુચિ ન હોવાના કારણે ન લે, તેને આહારની સાથે ઔષધિ આપવી જોઈએ.

(૧૦) માત્રાહીન : મંદાગ્નિયુક્ત રોગી વ્યક્તિને અલ્પ માત્રામાં આહાર આપવો જોઈએ.

(૧૧) પ્રશમનકારક : પ્રત્યેક ઋતુમાં યથા દોષવૃત્તિ અનુસાર તેના શમન હેતુ આહાર આપવો જોઈએ તથા જરૂર પ્રમાણે વર્ષાઋતુમાં વાતદોષની શાંતિ હેતુ મધુર-અમ્લ-ઉષ્ણાદિ ગુણયુક્ત આહારનો પ્રયોગ.

(૧૨) વૃત્તિ પ્રયોજક : જે સ્વસ્થ સ્થિતિમાં છે, જેમની ધાતુઓ સમ અવસ્થામાં છે, ધાતુ સામ્ય માટે આહાર, આ ક્રમમાં આપવામાં આવે છે.

અપથ્ય આહાર : આને વિરોધી આહાર પણ કહે છે. આને રોગ કરવામાં સહાયક અને રોગી હોય તો ચિકિત્સા ચાલતી હોવા છતાં પણ સાજા ન થવાનું મૂળ કારણ આયુર્વેદ સિદ્ધાંત અનુસાર માનવામાં આવે છે. વિદ્વાનોના મતાનુસાર જ્યાં અન્નને એક બાજુ શરીરનિર્માણનું મૂળ કારણ અને પ્રાણવત્ માનવામાં આવે છે, ત્યાં જ બીજી બાજુ અન્નને રોગનું કારણ

તથા ઝેર પણ કહેવામાં આવે છે. જ્યારે અન્નનું યુક્તિપૂર્વક સેવન કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે શરીરને પોષણકર્તા, પ્રાણપાલક બને છે. જ્યારે પણ અનુચિત અન્નસેવન થાય છે ત્યારે તે વિષની સમાન કાર્ય કરે છે. ચરકસંહિતાના સૂત્રસ્થાન અનુસાર જે આહાર અથવા ઔષધિ દોષોને પોતાના સ્થાન પરથી ઊભરે, પરંતુ શરીરમાંથી તેને બહાર ન કાઢે તેને વિરોધી આહાર અથવા અપથ્ય કહે છે.

“ચત્કિઞ્ચિદોષમાસાઘ

ન નિર્દરતિ કાયતઃ ।

આહારજાતં તત્સર્વમ-

હિતાયોપપદ્યતે ।”

ચરકસંહિતા અનુસાર નિમ્નલિખિત ભાવોને વિરુદ્ધાહારનું કારણ માનવામાં આવે છે :

દેશ વિરુદ્ધ : જંગલી દેશ અથવા મરુભૂમિમાં રુક્ષ અને સજલ દેશમાં સ્નિગ્ધ, શીતલગુણયુક્ત ઔષધિઓનું સેવન દેશ વિરુદ્ધ કહેવામાં આવે છે.

કાળ વિરુદ્ધ : ઠંડીના દિવસોમાં શીતળ, ગ્રીષ્મમાં કટુ-ઉષ્ણ આહારનું સેવન કાળ વિરુદ્ધ ગણાય છે.

અગ્નિ વિરુદ્ધ : જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત રહેતો હોય અને તેને અનુરૂપ ખોરાક ન મળે તો તે અગ્નિ વિરુદ્ધ ગણાય છે.

માત્રા વિરુદ્ધ : મધ અને ઘી સરખાભાગે મેળવીને ખાવાથી એને માત્રા વિરુદ્ધ દર્શાવાયું છે.

સાત્મ્ય વિરુદ્ધ : જે વ્યક્તિને કટુ રસ અને ઉષ્ણ વીર્ય આહાર, પ્રકૃતિને અનુકૂળ થઈ ગયા છે, એવી વ્યક્તિને માટે મધુર રસ તેમજ શીત વીર્ય આહાર સાત્મ્ય વિરુદ્ધ કહેવાય છે.

દોષ વિરુદ્ધ : વાત, પિત્ત, કફ આ દોષો જેવા ગુણવાળા અને અભ્યાસ વિરુદ્ધ આહાર, ઔષધિ અને કર્મનો સર્વત્ર અભ્યાસ વાતાદિ દોષની વિરુદ્ધ

કહેવાય છે.

સંસ્કાર વિરુદ્ધ : ત્રાંબા જેવાં પાત્રોમાં દૂધ ઉકાળવું વિષતુલ્ય માનવામાં આવે છે. ભોજન પણ એવાં પાત્રોમાં પકાવવાથી તેનું પરિણામ વિષ જેવું આવે છે.

વીર્ય વિરુદ્ધ : શીત વીર્ય દ્રવ્યની સાથે ઉષ્ણ વીર્ય દ્રવ્યો લેવાં એ વીર્ય વિરુદ્ધ છે.

કોષ્ઠ વિરુદ્ધ : મૂદુ કોષ્ઠ (નરમ કોઠી)વાળાને તીવ્ર રેચક ઔષધિ આપવી આ પ્રકારના અપથ્યમાં આવે છે.

સ્વાસ્થ્ય વિરુદ્ધ : અધિક વિશ્રામ કરનારી વ્યક્તિને જો કફ કરનારો આહાર આપવામાં આવે તો તે આ વર્ગમાં આવે છે.

ક્રમ વિરુદ્ધ : વ્યક્તિ જો મળ-મૂત્રનો ત્યાગ કર્યા વગર અથવા વગર ભૂખ લાગે ભોજન કરે તો તેને ક્રમ વિરુદ્ધ કહેવાય છે.

ઉપચાર વિરુદ્ધ : વ્યક્તિ જો ઘી વગેરે સ્નેહ પદાર્થોને પીને શીતલ આહાર, ઔષધિ અને જળ ગ્રહણ કરે છે, તો તેને ઉપચાર વિરુદ્ધ કહેવામાં આવે છે.

પાક વિરુદ્ધ : દૂષિત અને અનુચિત ઈંધણ માટે આહારને પકાવવો અથવા અધકચરો - બળી ગયેલો આહાર લેવો પાક વિરુદ્ધ કહેવાય છે.

સંયોગ વિરુદ્ધ : ખાટા રસનું દૂધ સાથે સેવન કરવું એ સંયોગ વિરુદ્ધ છે.

બાર પ્રકારનાં આહાર-દ્રવ્ય : ચરકસંહિતામાં આહાર પ્રકરણ ઉપર વિસ્તારપૂર્વક વિમર્શ કરતાં તેનું બાર વર્ગોમાં વિભાજન કરવામાં આવ્યું છે. આના માધ્યમ દ્વારા જ તત્કાલીન દ્રવ્યોના સ્વરૂપનું વર્ણન નિમ્નલિખિત શ્લોક દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે. આધુનિક સમયમાં ઉપલબ્ધ આહાર દ્રવ્યોનો પણ વિવેકાનુસાર આ વર્ગોમાં સમાવેશ કરી શકાય છે. શ્લોક આ રીતે છે —

શૂકધાન્યં શમીધાન્યં
 સમાતીતં પ્રશસ્યતે ।
 પુરાણં પ્રાયશો રુક્ષં
 પ્રાયેણાભિનવં ગુરું ॥
 યદ્યદાગચ્છતિ ક્ષિપ્રં
 તત્તલ્લઘુતરં સ્મૃતમ્ ।
 પુરાણમામં સંકિલ્પં
 ક્ષિમિવ્યાલ હિમાતપૈઃ ।
 અદેશાકાલજં ક્વિલનં
 યત્સ્યાત્કલમસાધુ તત્ ॥
 ઉપર્યુક્ત શ્લોક અનુસાર આહારવર્ગ આ પ્રકારે
 છે - શૂક-ધાન્ય વર્ગ (મકાઈ, બાજરી વગેરે), શમી
 ધાન્યવર્ગ (દરેક પ્રકારની દાળ), શાકવર્ગ (બધા જ

શાક પદાર્થ), ફળવર્ગ (બધાં જ ફળો), હરિતવર્ગ (લીલા
 ક્લોરોફિલયુક્ત પદાર્થ), અખ્બુવર્ગ (જળ પદાર્થ),
 ગોરસવર્ગ (દૂધ પદાર્થ) ઈક્ષુવર્ગ (શેરડી અથવા તેમાંથી
 બનતા પદાર્થ), કૃતાન્નવર્ગ (રાંધેલા અગ્નિ ઉપર
 પકાવેલા પદાર્થ), આહાર યૌગિક વર્ગ (દરેક પ્રકારના
 પૌષ્ટિક યૌગિક), આમાં માંસ તથા દારૂને આધ્યાત્મિક
 દૃષ્ટિથી ત્યાજ્ય માનવામાં આવ્યા છે.

ભોજન : આહારના આ વર્ગોના વિષયમાં
 વિસ્તારથી આગળના અંકોમાં પાઠક વાંચી શકશે, જેથી
 તેઓ નક્કી કરી શકે કે કઈ સ્થિતિમાં, ક્યારે તેમણે
 કેવો ભોજ્ય પદાર્થ લેવો જોઈએ.

(ક્રમશઃ)

ઉપાસનાનો આધાર અતૂટ શ્રદ્ધા

ઉપાસનાની સાથે સાથે જોડાયેલી હોવી જોઈએ અતૂટ શ્રદ્ધા. શ્રદ્ધાની પોતાની એક આગવી શક્તિ
 છે. કેટલાયે પ્રકારની શક્તિઓ છે જેવી કે વીજળી શક્તિ, બાષ્પ-વરાળની શક્તિ, અગ્નિ શક્તિ,
 બરાબર એવી જ રીતે શ્રદ્ધાની પણ એક વિશિષ્ટ શક્તિ છે. શ્રદ્ધાના આધાર પર પથ્થરમાંથી દેવતા,
 ઝાડીમાંથી ભૂત અને દોરડું સાપ બની જાય છે, ન જાણે શું નું બની જાય છે ? જો અમારો અને તમારો
 કોઈ મંત્ર ઉપર, જપ-ઉપાસના પ્રત્યે અતૂટ વિશ્વાસ છે, પ્રગાઠ નિષ્ઠા અને શ્રદ્ધા છે તો મારો અત્યાર
 સુધીનો અનુભવ એ છે કે આપને ચમત્કાર થવો જોઈએ અને તેનો લાભ આપની સામે આવવો જ
 જોઈએ. જે લોકોએ શ્રદ્ધા રાખ્યા સિવાય ઉપાસના કરી છે, શ્રદ્ધાથી રહિત માત્ર કર્મકાંડ જ સંપન્ન
 કરવાને મહત્ત્વ આપ્યું છે, માત્ર જીભ દ્વારા જ જપ કર્યા છે અને આંગળીઓના ટેરવાથી માત્ર માળા
 જ ઘુમાવ્યા કરી છે, પરંતુ મનમાં પ્રયંડ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરી શક્યા નથી, વિશ્વાસ પેદા કરી શક્યા નથી
 તેવા લોકો ખાલી હાથે જ રહી જશે. ઘણા બધા જપ કરવાની સાથે સાથે જો અતૂટ શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસપૂર્વક
 ઉપાસના કરવામાં આવે, તો તે એક માત્ર જ બાબત એવી છે કે જેના આધારે આપણે એવી આશા રાખી
 શકીએ કે અમારી ઉપાસનાનો સારો લાભ આપણને પ્રાપ્ત થાય અને અમારી તે ઉપાસના દ્વારા પૂરેપૂરી
 રીતે લાભ થવો જોઈએ.

મહાપૂર્ણાહુતિ માટે પ્રાણવાન આત્માઓની શોધ

આજકાલ બધા જાગૃત આત્માઓને મહાકાળે નવસર્જનમાં સહયોગ આપવા માટે ભાવભર્યું આમંત્રણ આપ્યું છે, તે એટલા માટે નહિ કે તેમના વગર સ્વપ્નાનો સંકલ્પ પૂર્ણ ન થઈ શકે. સર્વસમર્થ સત્તાના સંકેતોથી અહીં ઉદય-અસ્તથી માંડીને જન્મ-મરણ સુધીનાં ચક્રિત કરી દેતાં પરિવર્તનો થતાં રહે છે. એ પૂર્વકાળમાં પણ અનેક અવસરો પર અસંતુલનને સંતુલનમાં પલટાવી નાંખવાની વ્યૂહરચના કરતો અને સફળ થતો રહ્યો છે. આ વખતે તેના સામર્થ્ય કરતાં વધુ કશું જ નથી. ઇષ્ટ પરિવર્તનની ભવિષ્યવાણી સુનિશ્ચિત શબ્દોમાં કરી શકાય છે. જાગૃતોને યુગ નિમંત્રણ મળવાનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે તેઓ ધન્ય થઈ શકે અને ભાવિ પેઢી માટે આદર્શવાદી માર્ગદર્શક બનવાનું શ્રેય પ્રાપ્ત કરી શકે.

યુગસર્જન આજના સમયની સૌથી મોટી જરૂરિયાત છે. તેની પૂર્તિ માટે લોકમાનસની શુદ્ધતા અને સત્પ્રવૃત્તિઓ વધારવાનાં બે કાર્યો કરવાં જ પડશે. એનાં સત્પરિણામોને મનુષ્યમાં દેવત્વનો ઉદય અને ધરતી પર સ્વર્ગનું અવતરણ કહેવામાં આવે છે.

યુગસર્જન માટે પલાયનવાદીની, આળસુની કે પ્રતિભાહીન લોકોની જરૂર નથી. તેઓ એવા હોવા જોઈએ કે જેઓ પોતાની સમર્થતા અને મહાનતા બંને કસોટીઓ પર ખરા ઊતરી શકે. આજે ચંચળ ચિત્તના લોકોને નહીં, પરંતુ આગળની હરોળમાં ઊભા થવા માટે એમને પોકારવામાં આવ્યા છે, જેઓ અંગદની જેમ મહાબળવાન રાવણ સામે ટકી શકે અને ભાગીરથ જેવા પ્રયત્નો કરવાનું વ્રત લઈ શકે. ઉચ્ચ કામોની માગ કરનારાઓ અને નિમ્ન સ્તરના સમજવામાં આવતાં કામોમાં અરુચિ દર્શાવનારાઓએ તેમની મહત્વાકાંક્ષા અન્યત્ર પૂરી કરવી જોઈએ. લોકસેવાનું ક્ષેત્ર એમના માટે નથી જ.

વ્યક્તિ અને સમાજ સમક્ષ હજારો સમસ્યાઓ, વિપત્તિઓ અને ભયંકર ઘટનાઓ ઊભી છે. એમનો

નાશ કરવા માટે હીનતાથી ઘેરાયેલી માનવતાનો ઉદ્ધાર કરવાનો તથા સત્પ્રવૃત્તિઓ વધારવાનો ગોવર્ધન ઉપાડવાનો છે. પ્રવાહ બદલવાનો છે. પ્રથાઓને ઊલટાવવાની છે. ચિંતનની શુદ્ધિ અને ચરિત્ર તથા વ્યવહારમાં નવેસરથી વિવેકની પ્રતિષ્ઠા કરવાની છે.

એ યાદ રહે કે યુગસંધિનું આ સાધનાવર્ષ તથા મહાપૂર્ણાહુતિ વર્ષ અનેક દૃષ્ટિએ ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે. એમાં પ્રતિભાશાળી અને ભાવનાશીલ પ્રજ્ઞાપરિજનોના ભાવભર્યા યોગદાનની ખૂબ જ જરૂર પડી રહી છે. હવે આ વરિષ્ઠોએ તેમની બાળકીડા બંધ કરીને વ્યસ્તતાની સાથેસાથે પોતાના ખભે આવનાર જવાબદારીઓ પણ ઉપાડવાની છે.

આજકાલ મહાકાલ દ્વારા આવી જ વ્યક્તિઓની શોધ ચાલી રહી છે, જેમનામાં મહાનતાને ધારણ કરવાની પાત્રતા, પ્રામાણિકતા અને સુસંસ્કારિતાનાં તત્ત્વો યોગ્ય પ્રમાણમાં વિદ્યમાન હોય. આજે આવી વ્યક્તિઓને કોરોના સમૂહમાંથી છૂટી પાડી સર્જનમાં લગાડવાની વરિષ્ઠોની મુખ્ય જવાબદારી છે. આવી જ પ્રાણવાન અને પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિઓનાં નામ અને સરનામાઓ એકત્રિત કરવાના ઉદ્દેશથી આ પ્રપત્ર તમને મોકલી રહ્યા છીએ. આ પરિજનોને જ પોતાના સહયોગી, સહાયક અને સહયાત્રી માનીને એમના જ સશક્ત હાથોમાં જ્ઞાનયજ્ઞની મશાલ સોંપવાની છે. એમને જ સમયે સમયે સલાહ તથા નિર્દેશન માટે આમંત્રિત કરી મહત્વપૂર્ણ જવાબદારીઓ સોંપવાની છે. એ યાદ રહે કે યુગસર્જન માટે યોગ્યતા ધરાવતા પ્રાણવાન પરિજનો જ આ પ્રપત્ર ભરીને બુકપોસ્ટ દ્વારા પોસ્ટથી મોકલે. તમારા ક્ષેત્રમાં જો આ પ્રપત્ર ભરવા માટેના યોગ્ય પરિજન હોય તો તેમની પાસે આ પ્રપત્ર ભરાવીને મોકલી આપશો. બીજા પ્રપત્રો માટે આની ઝેરોક્સ કોપી કરાવી લેશો.

गायत्री परिवारना प्राणवान परिजनोनो परियय

१. पूरे पूरुं नाम -----

२. सरनामुं -----

फोन नं० (अस.टी.डी. कोड साथे) -----

३. शिक्षा -----

४. जन्म तारीख ----- (शब्दोमां) -----

५. व्यवसाय (पुरी विगत)-----

६. परिवारनी विगत-----

७. मिशनमां क्यारथी जोडाया -----

८. मिशननी कर्ण पत्रिकाना ग्राहक छी.

नाम पत्रिका	ग्राहक संख्या	पत्रिका संख्या
अखंड ज्योति मासिक	-----	-----
युग निर्माणा योजना मासिक	-----	-----
युग शक्ति गायत्री मासिक (गुज.)	-----	-----
प्रज्ञा अभियान पाक्षिक	-----	-----

९. पोताना क्षेत्रमां मडापूरुआहुति अने अन्य कर्ण-कर्ण प्रवृत्ति करी रखा छी.

१०. आप अन्य कर्ण समाज सेवी संस्थाथी जोडाया छी अनी कर्ण गतिविधिओमां सहयोग करो छी.

११. शुं आप क्षेत्रमां गोष्ठिओं लर्ण मिशननो प्रचार करी शके छी ?

આત્મસંતાપ અથવા પલાયનવાદ

ગીતાનો પ્રથમ અધ્યાય - ઉત્તરાર્ધ

આ લેખમાળા અંતર્ગત શ્રીમદ્ ભગવત્ગીતાને પરમપૂજ્ય ગુરુદેવના ચિંતનના પરિપ્રેક્ષ્યમાં પ્રસ્તુત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવી રહ્યો છે. મે '૯૯ના અંકથી શરૂ થયેલી આ શૃંખલા સમગ્ર ગીતા ઉપર વ્યાવહારિક સમીક્ષા કરતી ક્રમશઃ ચાલતી રહેશે. પાછલા અંકમાં વિષાદ યોગ, જે પ્રથમ અધ્યાયની ધુરી છે, તેના પૂર્વાર્ધ પક્ષ ઉપર ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. કહેવામાં આવ્યું હતું કે ગીતાના શ્લોકો દ્વારા વેદવ્યાસ આપણને જણાવે છે કે કઈ રીતે આપણે દરેક પરિસ્થિતિ ઉપર સમ્યક્ વિચાર કરવો જોઈએ. પરાક્રમ-વીરતા-બળ પોતાની જગ્યાએ છે, પરંતુ વિવેકસંમત ચિંતન સાથે જીવનસંગ્રામમાં પ્રવેશ કરવામાં આવે તો ક્યાંય કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી પડતી નથી. ધૈર્ય રાખનારા, સંકલ્પના ધની તેમજ શૌર્યભાવથી ભરેલા લોકનાયકોની જરૂરિયાત આપણને આવનારા દિવસોમાં ઘણી વધારે હશે. આવી જ વ્યક્તિ સાચું શિષ્યત્વ જાગૃત કરી લોકશિક્ષણ વડે નવનિર્માણ કરી શકે છે. આ બધાં જ લક્ષણો અર્જુનમાં દેખાય છે. આપણા માટે અર્જુન એક આદર્શના રૂપમાં બહાર આવ્યો છે. આ ક્રમને આપણે આગળ વધારીએ છીએ, પ્રથમ અધ્યાયના સંદર્ભમાં.

પ્રથમ અધ્યાયની એ વિશેષતા છે કે સેનાઓના યોદ્ધાઓના પરિચયની સાથે જ તેમની મનઃસ્થિતિનું યોગ્ય રીતે વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. આ પછી અર્જુન ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જે એના સારથિ બન્યા છે તેમને કહે છે - “હે ભગવાન ! મને બંને સેનાઓની વચ્ચે લઈ જાઓ, સેનયોરુખયોર્મધ્યે રથં સ્થાપય મેઽચ્યુત (૨૧મો શ્લોક) જેથી જ્યાં સુધી હું યુદ્ધક્ષેત્રમાં તૈયાર ઊભેલા યુદ્ધના અભિલાષી આ વિપક્ષી યોદ્ધાઓને સારી રીતે જોઈ લઉં કે આ યુદ્ધરૂપી વેપારમાં મારે કોની કોની

સાથે લડવાનું છે, ત્યાં સુધી તેને ઊભો જ રાખો. (૨૨મો શ્લોક)

આ સ્થિતિ વિષાદ પહેલાંની છે, જ્યારે પ્રારંભિક ટિપ્પણી અનુસાર દરેક પરિસ્થિતિને અનુરૂપ સમ્યક્ વિચાર, સંતુલિત ચિંતનની વાત કરવામાં આવી હતી. આ પ્રારંભિક સમીક્ષા પછી આપણે અર્જુનની મનઃસ્થિતિ જોવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. અર્જુન તથા દુર્યોધન બંનેની તુલના કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં આપણને જાણકારી મળે છે કે શરૂઆતમાં જ્યાં દુર્યોધન ભીષ્મ પિતામહ તથા ગુરુ દ્રોણાચાર્યને વર્ણન બતાવવાની સાથે વ્યંગબાણ પણ ફેંકે છે, આ પણ પરોક્ષ રૂપે કહેવાનો પ્રયાસ છે કે ક્યાંક મમત્વવશ પોતાનું શૌર્ય ભુલાવી તો નથી બેઠાને ! તેની આ જ વૃત્તિના કારણે તેનું શિષ્યત્વ જ નહીં, મનુષ્યત્વ પણ જાગૃત થઈ શકતું નથી. પાંડવોમાં યુધિષ્ઠિર છે, પરંતુ તે ધર્મરાજા છે - અકર્મણ્ય છે. જો તેઓ ઈચ્છતા હોત તો મહાભારત ટાળી શકાયું હોત. જ્યારે લગ્ન થયા બાદ દ્રૌપદીની સાથે પાંડવગણ પરત આવ્યા તો ભીષ્મપિતામહ દ્વારા રાજ્યપરિષદની બેઠક બોલાવવામાં આવી અને કહેવામાં આવ્યું કે પાંડુપુત્રોને રાજ્ય આપી દેવું જોઈએ.

ભીષ્મની વાતને કોઈ ટાળી શકતું નહતું, ન કોઈ સામે દલીલ કરી શકતું હતું. જ્યારે કોઈ પક્ષથી વિરોધ ન થયો, ત્યારે યુધિષ્ઠિર વચ્ચે ઊભા થયા અને કહેવા લાગ્યા કે અડધા રાજ્યનો અધિકાર તો ધૃતરાષ્ટ્ર પુત્રોનો પણ છે, બસ તે જ દિવસે મહાભારતનું બીજારોપણ થઈ ગયું - ઈતિહાસ લખાઈ ગયો. વિચારકુશળ-વ્યવહારકુશળ ન તો દુર્યોધન છે, ન યુધિષ્ઠિર. માત્ર અર્જુન જ એવો છે જે બંને સેનાઓની વચ્ચે ઊભો રહી સમ્યક્ વિચાર કરવાના માટે તત્પર રહ્યો છે. જોવા જાવ

તો આ બધું ભગવાનની યોજના અનુસાર જ છે. તેમની ઈચ્છા વિરુદ્ધ તો પાંદડું પણ હલી શકતું નથી. આ જ કારણે તેમણે અર્જુનને તેનાં સગાં-સંબંધીઓની સામે લાવીને ઊભો કરી દીધો, તેમની જ સામે - જેમને થોડીક જ ક્ષણો પહેલાં દુર્યોધન વ્યંગમિશ્રિત વાણીમાં ઘણું બધું સંભળાવી ચૂક્યો છે.

સારથિ યોગીરાજ શ્રીકૃષ્ણ જેવા રથને વચ્ચે લઈ આવ્યા તો સામે હતા ભીષ્મપિતામહ અને દ્રોણાચાર્ય. ભીષ્મને જોતાં જ અર્જુનને પોતાનું બાળપણ યાદ આવી ગયું. તે તેના પિતામહ હતા. ક્યારેક તે પિતાજી કહી બેસતો, ત્યારે ભીષ્મ કહેતા કે હું તારા પિતાનો પિતા છું, તારા દાદા છું. ત્યારથી અર્જુન તેમને દાદા-પિતામહ કહેવા લાગ્યો. આવા પ્રેમ કરનારા, મમત્વ લુંટાવનારા દાદાના ખોળામાં બેસવાનું-તેમની દાઢી સાથે રમવાનું સૌભાગ્ય મળ્યું હતું અર્જુનને. હિમાલય જેવા ઉચ્ચ વ્યક્તિત્વવાળા ભીષ્મએ પાંડવો-કૌરવોને એક કરવા માટે બધું જ ન્યોછાવર કરી નાંખ્યું, આખું જીવન સંઘર્ષમાં વ્યતીત કર્યું - તેમના આ પોતાપણાની મમત્વની યાદે ભાવવિભોર અર્જુનને રડાવી દીધો. જ્યારે યાદો આપણને રડાવવા લાગે, આપણને વારંવાર આત્મચિંતન કરવાને વિવશ કરી દે ત્યારે માનવું જરૂરી થઈ પડે છે કે એ ક્ષણ આપણા દોષોને શોધવાની છે. આપણે જ્યારે પણ ક્યારેક પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ પરમવંદનીય માતાજીના નિર્દેશોનું સ્મરણ કરીએ છીએ તો તેમનાં મમત્વ - પોતાપણા યાદ કરી ક્યારેય આપણું મન રડવાને માટે તૈયાર થાય છે ખરું ? જો હા તો એ એક શુભ ચિહ્ન છે. જો એનું જ સ્મરણ કરી આપણે સતત આપણું પરિશોધન કરતા રહીશું તો ગીતાનો આ ઉપદેશ સાર્થક થયો ગણાશે. શિષ્યત્વના જાગરણને માટે આ સ્થિતિમાં જવું ઘણું જ અનિવાર્ય છે.

અર્જુને વિચાર્યું કે હું કોની સામે લડી રહ્યો છું - એ જ દાદા જેમના ખોળામાં હું રમ્યો છું, એ જ ગુરુદેવ જેમણે એકલવ્યનો અંગૂઠો લઈને ધનુર્ધર મને બનાવ્યો. આ બધું વિચારતાં જ તેના મનમાં ઊંડો વિષાદ ઉત્પન્ન

થાય છે. એડવિન એર્નાલ્ડે એક પુસ્તક લખ્યું છે - 'લાઈટ ઓફ એશિયા' જેમાં ગૌતમ બુદ્ધનું સિદ્ધાર્થમાંથી બુદ્ધ બનવાનું સંપૂર્ણ વિવરણ છે. સિદ્ધાર્થ પહેલી વાર મૃત્યુ પામેલી વ્યક્તિની સાથે યાવતાં લોકોને રડતાં જુએ છે અને પૂછે છે કે આ શા માટે રડે છે ? ત્યારે સારથિ જવાબ આપે છે કે યાદ રડાવે છે. આ મૃત વ્યક્તિની સાથે જોડાયેલી સ્મૃતિઓને યાદ કરી કરીને દરેકને રડવું આવી રહ્યું છે. ત્યારે સિદ્ધાર્થ કહે છે કે એવી યાદોને સાથે રાખીને રડતા રહીને જીવન જીવવાથી શો લાભ ? શું કોઈએ જીવન-મુક્તિ બંધન-મુક્તિની વાત વિષે વિચાર્યું નહીં હોય ? બસ, આ ક્ષણે જ તેમનો આત્મબોધ જાગૃત થાય છે અને તેમનું રૂપાંતરણ થઈ જાય છે.

અર્જુન પણ યાદોમાં ડૂબીને રણક્ષેત્રમાં બંને સેનાઓ વચ્ચે ઊભો રહી ભીષ્મ પિતામહનો સ્નેહ - દ્રોણાચાર્યનું શિક્ષણ, તેમની કુરબાનીના વિષયમાં વિચારી રહ્યો છે. આ એ જ દ્રોણ છે જેમણે પુત્ર અશ્વત્થામાને બ્રહ્માસ્ત્ર અપાવીને માનસપુત્ર અર્જુનને ધનુર્વિદ્યામાં પારંગત કરી બ્રહ્માસ્ત્રની સિદ્ધિ પ્રદાન કરી. ભીષ્મ જે જીવનભર અવિવાહિત રહ્યા, જેમણે કઠોર સંયમનું પાલન કર્યું, માત્ર પાંડુપુત્રોને સ્નેહ-સંરક્ષણ આપતા રહ્યા - વારંવાર અર્જુનના સ્મૃતિપટ ઉપર આવી જાય છે અને તે વ્યથિત થઈ ઊઠે છે.

ગીતાના ૨૭મા શ્લોકના ઉત્તરાર્ધ અને ૨૮મા - ૨૮મા શ્લોકમાં વર્ણન છે -

તાન્સમીક્ષ્ય સ કૌન્તેયઃ સર્વાન્બન્ધૂનવસ્થિતાન્
કૃપયા પરયાવિષ્ઠો વિષીદન્નિદમબ્રવીત્ ।
દંષ્ટેમં સ્વજનં કૃષ્ણ યુયુત્સું સમુપસ્થિતમ્ ॥
સીદન્તિ મમ ગાત્રાણિ મુખં ચ પરિશુષ્યતિ ।
વેપથુશ્ચ શરીરેમ્ સોમહર્ષશ્ચ જાયતે ॥

એટલે કે ત્યાં હાજર રહેલા બધા જ ભાઈઓને જોઈને એ કુંતીપુત્ર અર્જુન અત્યંત કરુણાથી વ્યથિત થઈને શોક કરતા આ વચન બોલ્યા - હે કૃષ્ણ, યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં જમા થયેલા, યુદ્ધના અભિલાષી આ સ્વજન સમુદાયને જોઈને મારાં અંગ શિથિલ થઈ રહ્યાં છે અને

મોં સૂકાઈ રહ્યું છે તથા મારા શરીરમાં કંપ તેમજ રોમાંચ થઈ રહ્યો છે.

વિષાદગ્રસ્ત થઈને, વ્યાકુળ થઈને અર્જુનના મુખમાંથી આ વચન નીકળ્યાં છે. જો અર્જુન વ્યાકુળ ન થયો હોત તો નરપિશાયની શ્રેણીમાં આવત, નિષ્કુર તથા નિર્દયી કહેવાત. તે નરમાનવ છે, દેવ-માનવ બનવા ઇચ્છે છે. શિષ્યત્વ જાગૃત કરી મહામાનવ બનવા ઇચ્છે છે. અર્જુન વિચારવાન છે અને નિર્વિચાર સ્થિતિમાં જતાં પહેલાની સ્થિતિમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે. વિચારહીન મનુષ્ય ક્યારેય પોતાના જીવનના ઉદ્દેશ્યના વિષયમાં વિચારી શકતો નથી, પરંતુ અર્જુન તો આ દરેક સ્થિતિઓથી અલગ હતો, એટલા માટે તેનું વિષાદગ્રસ્ત થવું સ્વાભાવિક છે.

આગળના શ્લોકમાં અર્જુન પોતાની સ્થિતિને વધુ વર્ણવતાં કહે છે કે હે કેશવ ! મારા હાથમાંથી ગાંડીવ ધનુષ્ય પડી રહ્યું છે અને ત્વચા પણ ઉત્તેજના અનુભવી રહી છે તથા મારું મન ભ્રમિત થઈ રહ્યું છે. એટલા માટે હું ઊભો રહેવામાં પણ તકલીફ અનુભવું છું. હું લક્ષણોને પણ વિપરીત જ જોઈ રહ્યો છું તથા યુદ્ધમાં સ્વજન-સમુદાયને મારીને કલ્યાણ પણ નથી જોતો. ન તો હું વિજયને ઇચ્છું છું ન રાજ્ય તથા સુખ. આપણું આવા રાજ્યનું શું પ્રયોજન છે, આવા ભોગથી તથા જીવનથી પણ શો લાભ છે ? (શ્લોક ૩૦, ૩૧, ૩૨)

મનોવિજ્ઞાનની કસોટી ઉપર કસતાં અર્જુનની આ સ્થિતિ ઘણી જ વિલક્ષણ લાગે છે. વારંવાર કૌરવોનો માર ખાઈને, ધર્મરાજા યુધિષ્ઠિરની નીતિના કારણે પાછા પડવાના કારણે અર્જુન યુદ્ધ શરૂ થતાં પહેલાં સુધી તો પૂરા પરાક્રમ ભાવ સાથે વાત કરતો જણાય છે, પરંતુ સ્વજનોને સામે જોતાં જ તે વ્યાકુળ થઈ ઊઠ્યો છે. એટલા માટે તે સ્વધર્મને ભૂલીને વિલાપ કરવા લાગ્યો છે. આવી જ સ્થિતિ આપણા સૌના જીવનમાં પણ આવતી જ રહે છે. ગુરુસત્તા પ્રતિકૂળતાઓને વારંવાર આપણી સામે ઊભી કરીને તેનું મહાભારત રચીને સ્વધર્મની યાદ અપાવતી રહે છે, પરંતુ આપણે

વિચારીએ છીએ કે આપણે લોકસેવા કરવા આવ્યા હતા, આપણે આ શું કરવું પડી રહ્યું છે — અનીતિ સામે લડવું પડે છે. દરેક ક્ષેત્રમાં વિરોધ સહન કરી રહ્યા છીએ. આ જ તો મહાભારત છે અને આપણે કોઈ પણ સ્થિતિમાં પાછળ હટવાનું નથી.

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવનાં લખાણમાં આપણે અર્જુનને એક આદર્શના રૂપમાં, એક કાર્યકર્તા લોકસેવીના રૂપમાં જોઈએ છીએ. તેમણે અનેક જગ્યાએ અર્જુનને એક પાત્ર બનાવીને આપણને સૌને લક્ષ બનાવીને લખ્યું છે. પ્રજ્ઞા અભિયાન જે આજે સમાચારપત્રના રૂપમાં બહાર પડે છે તે ૧૯૮૦-૮૧માં માસિક પત્રિકાના રૂપમાં પ્રકાશિત થતું હતું. તેનો ઓક્ટોબર-નવેમ્બર ૧૯૮૧નો એક સંયુક્તાંકના રૂપમાં પ્રકાશિત થયો છે. તેમાં ગુરુદેવે લખ્યું છે — ગીતાનો અર્જુન-કૃષ્ણ સંવાદ દ્વાપરમાં થયો હતો, પરંતુ પરિસ્થિતિઓને જોતાં તે આજને માટે પણ એટલો જ ઉપયુક્ત છે, જેટલો તે સમયે કારગર સિદ્ધ થયો હતો. પરિસ્થિતિઓ આજે પણ એટલી જ વિકટ છે, જેટલી એ સમયે હતી. ભગવાન સામંતી અનાચારથી અસ્તવ્યસ્ત ભારતીય સમાજને ન કેવળ એકકેન્દ્રિય સત્તાની અંતર્ગત લાવવા ઇચ્છતા હતા, ભારતને મહાભારત-વિશાળ ભારત બનાવવા ઇચ્છતા હતા. આ પ્રયોજન માટે તેમણે ધર્મક્ષેત્ર-કુરુક્ષેત્રમાં ન કેવળ યુદ્ધ રચ્યું, પરંતુ વિચાર-વિનિમય દ્વારા રચનાત્મક નિર્ણય માટે એક વિશાળ મહાભારત રૂપી રાજસૂય યજ્ઞનો પ્રબંધ પણ કર્યો. આ પ્રયોજન માટે ભગવાનને એક સમર્થ સહયોગીની આવશ્યકતા હતી. તેના માટે તેમને એક જ પાત્ર ઉચિત લાગ્યું. તે હતો — અર્જુન. અર્જુન ન તો પરામર્શની સાથે સમાહિત દૂરગામી શ્રેય સત્પરિણામને સમજી શકતો હતો, ન તેની સાથે જોડાયેલી સઘન આત્મીયતાજન્ય ઉપલબ્ધિઓની પરિકલ્પના કરી શકતો હતો. સંકુચિત સીમાબંધનો જ તેના મન-મસ્તિષ્ક ઉપર છવાયેલાં હતાં. એટલા માટે તે નિજી તેમજ તાત્કાલિક લાભ-હાનિનાં લેખાંજોખાં નજર સામે રાખ્યા વગર જ એ મહાન જવાબદારીથી

દૂર રહેવા માંગતો હતો, જેમાં તાત્કાલિક લાભ ઓછો તથા સંદિગ્ધ પ્રતીત થઈ રહ્યો હતો. જિંદગીના દિવસો પસાર કરવા માટે તેને કોઈપણ રીતે પેટ ભરવાની વાત સિવાય બીજું કશું જ નજરે પડતું ન હતું. ભગવાને અર્જુનના મનની દુર્બળતાને સમજીને તેના તર્કોને આદર્શવાદી પ્રતિપાદનોનો આધાર લઈ દૂર કર્યા.”

અર્જુનની વિષાદગ્રસ્ત મનઃસ્થિતિ એક એવી વ્યક્તિનો પરિચય કરાવે છે જેની અંદરનું શિષ્યત્વ પ્રગટ થઈ શકતું નથી, કારણ કે તેને શ્રીકૃષ્ણ ક્યારેય ગુરુરૂપે નજરમાં આવ્યા નથી. માત્ર નજીક હોવું જ નહીં, ગુરુની ગુરુતાને સમજીને પોતાની અંદરની જડતાને તોડવી ઘણી જરૂરી છે. વિષાદ મનની જડતાને દૂર કરે છે, જન્મ-જન્માંતરોના કુસંસ્કારોને રગડી-રગડીને ધુએ છે. શ્રી અરવિંદે પણ લખ્યું છે કે ક્યારેક ક્યારેક જીવાત્મા સ્વયંને જાગરણની સ્થિતિમાં લાવવા માટે વિષાદની પરિસ્થિતિ સર્જે છે. સાંભવ છે કે આવી જ સ્થિતિ અર્જુનની ઉત્પન્ન કરવામાં આવી હોય.

આવી જ સ્થિતિ આપણા સૌની અંદર ક્યારેક ઉત્પન્ન થઈ જતી હોય છે ત્યારે આ બધું આપણે શું કામ કરીએ — ક્રાંતિનું કાર્ય - વિચારક્રાંતિનું કાર્ય કરવું છે તો તેમાં આપણે શા માટે મોરચા ઉપર જઈએ ? આપણે એ સમજી નથી શકતા કે આપણે તો નિમિત્ત માત્ર છીએ અને જે પણ કાર્ય થવાનું છે તે કરવામાં આપણે તો માત્ર યુગધર્મ જ નિભાવીશું. અર્જુનની જેમ જો આપણી અંદરની જડતાને દૂર કરી શકીએ — વિષાદ દ્વારા, આત્મસંતાપ દ્વારા — તો આપણી અંદરનો સાચો શિષ્ય વલોવાઈને આગળ વધી શકે છે. મેડિકલ સાયન્સ પણ એવું જ કહે છે કે ક્યારેક ક્યારેક રડી લેવું સારું છે. પોતાની આત્મહીનતા-દીનતા વિષે વિચારી લેવું, કશુંક જાણી લેવું વધારે સારું છે, પરંતુ જો આ પ્રક્રિયા ભાવોદ્વેગ ન બને — આપણને સુપાત્ર બનાવીને પ્રસન્ન મનઃસ્થિતિમાં બેઠેલા ગુરુ સાથે વિષાદગ્રસ્ત આપણને — શિષ્યોનો મેળાપ કરાવી દે તો જ સાર્થક ગણાય. વિષાદભરી આપણી મનઃસ્થિતિમાં જ પ્રસન્ન

મનઃસ્થિતિમાં બેઠેલા ગુરુ આપણને સાંભળે છે.

અહીં અર્જુન પ્રથમ અધ્યાયના તેત્રીસમા શ્લોકથી છેંતાલીસમા શ્લોક સુધી એક જ વાત કહી રહ્યો છે. આપણને આવા રાજ્ય સાથે શું લેવા-દેવા, આવા વિલાસથી આપણને શો મતલબ અને આવું જીવન જીવવાથી પણ શો લાભ ? પોતાની વિષાદભરી સ્થિતિનો પોતે જ તર્ક જણાવી રહ્યો છે, શ્રીકૃષ્ણને કશું જ બોલવાનો મોકો આપતો નથી. એવું પણ કહી રહ્યો છે કે ત્રૈલોક્યનું સુખ પણ મળી જાય તો પણ હું આમને મારવા નથી ઇચ્છતો. અપિ ત્રૈલોક્યરાજ્યસ્ય હેતોઃ કિં નુ મહીકૃતે । કુળના નાશથી માંડીને સ્ત્રીઓના દૂષિત થવા તેમજ જાતિધર્મ-કુળધર્મનો નાશ થવા — નરકનો વાસ થવા સુધીની શાસ્ત્રસંમત વાતો પણ તે જણાવી રહ્યો છે, એ જાણતો હોવા છતાં કે સાંભળી કોણ રહ્યું છે, સ્વયં વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ. એવું પણ કહે છે કે કદાચ મને શસ્ત્રરહિતને ધૃતરાષ્ટ્રપુત્ર મારી પણ નાંખે તો તેવું મૃત્યુ મારે માટે અધિક કલ્યાણકારી હશે. ભિક્ષા માગીને નિર્વાહ કરવા માટે તૈયાર અર્જુનના મનમાં વિષાદની પરાક્રાજાવાળો આવો વૈરાગ આવ્યો ક્યાંથી ?

શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ વૈરાગના ત્રણ પ્રકાર જણાવે છે. એક સાચેસાચો, એક સ્મશાનવૈરાગ, એક મૃત્યુ પછીનો વૈરાગ. મૃત્યુ પછીનો વૈરાગ પણ સામયિક હોય છે — સ્મશાન વૈરાગ માત્ર સ્મશાન સુધી સીમિત રહે છે. ચિંતા સળગતાં જ દુનિયાદારીની વાતો શરૂ થઈ જાય છે. અર્જુનનો વૈરાગ પણ સામયિક છે. યુદ્ધભૂમિમાં ઊભો છે, છતાં સિદ્ધાંતની વાતો કરી રહ્યો છે. શ્રીકૃષ્ણ જાણે છે, એટલા માટે પ્રસન્ન મનથી સાંભળી રહ્યા છે, અને બીજા અધ્યાયમાં તેને ધમકાવવા માટે તૈયાર છે. આપણે જો અર્જુનની મનઃસ્થિતિને જોઈએ તો તેમાં આપણને વિષાદ વચ્ચેથી એક ક્રાંતિ ઉત્પન્ન થતી દેખાઈ આવે છે. આ સ્થિતિની વ્યાખ્યા જ્યાપાલ સાર્ત્તે ઘણી જ સારી રીતે કરી છે. તેઓ અસ્તિત્વવાદી હતા. તેમણે લખ્યું હતું — “લુમેનિટી ઈસ કન્ડક્ટેડ ટુ બી ફી” (માનવતાને કોઈ પણ

પરિસ્થિતિમાં સ્વતંત્રતા હોવી જ જોઈએ). અસ્તિત્વવાદીઓ પાસે કૃષ્ણ ન હતા, એટલા માટે પશ્ચિમ પ્રગતિ કરી ન શક્યું. તેઓનું દર્શનનું ક્ષેત્ર અવિકસિત રહ્યું. આવી સ્વતંત્રતાને માટે કોઈ શ્રીકૃષ્ણની-અર્જુનની જરૂર પડે છે. તે જ વાત ગીતામાં પૂર્ણ થાય છે.

અર્જુન સ્વજન-પરિજન તેમજ પારકાં જનો - ત્રણેમાં અંતર સમજવામાં અસમર્થ છે, એટલા માટે તે વિષાદની, અવસાદની પરાકાષ્ટાએ પહોંચીને એક સ્વઘોષિત નિર્ણય લઈ લે છે - હું યુદ્ધ નહીં કરું. જ્યાં સુધી શિષ્ય સંપૂર્ણ રીતે સમર્પિત થતો નથી, સ્વયં નિર્ણય લેતો રહે છે, પોતાની જ વાતને સો ટકા સાચી માનતો રહે છે. અર્જુન સ્વજનોની પરિભાષા કરતો રહી વારંવાર પોતાનાં મોહ તેમજ પોતાનાં કહેવાતા શાસ્ત્રજ્ઞાનને વચ્ચે લાવતો રહે છે. જ્યાં સુધી આ મોહ, જ્ઞાન ઓગળે નહીં ત્યાં સુધી શિષ્યનો જન્મ થતો નથી. અર્જુનનું ગાંડીવનો ત્યાગ કરી રથના પાછળના ભાગમાં બેસી જવું બીજું કશું નહીં, માત્ર પલાયનવાદ છે. આવું કઈ રીતે બન્યું કે એક વીર પરંતુ ભાવનાશીલ વ્યક્તિ મોહથી ભરેલી થઈ ગઈ. વિચારહીનતા, મોહસંકુલતા અને અકર્મણ્યતા-આ ત્રણે શિષ્યત્વના માર્ગનાં અવરોધો છે. મોહ કરવો જ હોય તો શ્રેષ્ઠતાનો, આદર્શોનો હોવો જોઈએ, કહેવાતા મરણધર્મા સ્વજનો સાથે નહીં. મોહ નીતિ અને ધર્મનો હોવો જોઈએ. અનીતિ અને અધર્મનો નહીં. ગીતાના આ પ્રથમ અધ્યાયના આ મર્મને આપણે જો સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો આપણને સમજાશે કે બધું જ સત્ત્વ એક જ વાતમાં છુપાયેલું છે - આપણે સમર્પિત કર્મઠ જ્ઞાની બનીએ. ત્રણેય યોગ આમાં જ છુપાયા છે. કોરું જ્ઞાન તો અર્જુને પહેલા અધ્યાયમાં જ વધારી દીધું, પરંતુ તેમાં તો તર્ક છે - તે અકર્મણ્યતાનો પરિચાયક છે. તેમ જ સમર્પણથી માઈલો દૂર છે.

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવે કહ્યું છે કે તમારે અર્જુન થઈને શ્રેય લેવું હોય તો કાર્યમાં લાગી જાવ. નહીં કરો તો અન્ય કોઈ કરી નાંખો. આપણે કદાચ કામ નહીં કરીએ તો શું આ વિરાટ દેવી અભિયાન આગળ નહીં વધે ?

ના, કાર્ય આગળ તો ધપશે, પરંતુ આપણું અર્જુન બનવાનું રહી જશે. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ 'અખંડ જ્યોતિ' એપ્રિલ, ૧૯૮૨માં લખે છે - "આત્મજ્ઞતાનું વજન ભારે, જવાબદારી મોટી, સર્જનહારની અપેક્ષા ઊંચી - સમયની ગરિમા અનુપમ; આટલું બધું હોવા છતાં પણ એ ક્ષુદ્રતા કેવી કે જે અગ્રદૂતોની ભૂમિકા નિભાવવામાં અવરોધ બની ઊભી રહી છે. સમર્થને અસમર્થ બનાવનાર આ વ્યામોહ-વિવેકહીન સ્થિતિ આખરે કેવું ભવબંધન છે ? કુસંસ્કાર છે ? કરોળિયાનું જાણું છે કે પછી અશુભ સંયોગ ? કશું જ યોગ્ય રીતે સમજમાં આવતું નથી. આ સમય પરાક્રમ અને પૌરુષનો છે, શૌર્ય અને સાહસનો છે, આવી વિષમ વેળામાં યુગના અર્જુનોના હાથમાંથી ગાંડીવ છૂટી કેમ જાય છે ? તેમનાં મુખ શા માટે સુકાઈ રહ્યાં છે ? શા માટે પરસેવો છૂટી રહ્યો છે ? શા માટે સિદ્ધાંતવાદ શું કોઈ કથા-વાર્તા જેવું વિનોદ-મનોરંજન છે - કૃષ્ણ ગુસ્સે થઈ ઊઠ્યા હતા."

કૃષ્ણના અર્જુન ઉપર ગુસ્સે થવાથી માંડીને તેના શિષ્યત્વના જાગરણની પ્રક્રિયા 'સાંખ્યયોગ' નામના બીજા અધ્યાયમાં હવે પછીના અંકમાં વાંચતાં પહેલાં સમજી લો કે શ્રીકૃષ્ણ જોઈ રહ્યા છે કે અર્જુનનો સંદેહ સાચા મનથી વેદના અને વ્યાકુળતાની સ્થિતિમાં પ્રગટ થયો છે. આત્મસંતાપના કારણે આ આત્મવ્યાકુળતા ઉત્પન્ન થઈ છે. આ શિષ્યત્વ વિકસિત થવાનો - ગુરુને જન્મ લેવાનો સમય છે. આજનો સમય અસાધારણ સમય છે. આપણને સૌને એવા માર્ગદર્શનની અપેક્ષા છે, જે ક્યારેક તે યુગના અર્જુનને, તેના ભગવાન ગુરુ શ્રીકૃષ્ણ પાસેથી મળ્યું હતું. આજે પણ આપણે તેને યુગગીતાના પરિપ્રેક્ષ્યમાં જોઈ શકીએ છીએ.

(આગળના અંકમાં બીજો અધ્યાય)

જેને વૈરાગ્યની દુર્બળતા હોય તેનામાં સાધુતાના ગુણો દુર્લભ છે. જેમ દરિદ્ર સારાં ભોજન અને વસ્ત્ર ઈચ્છે તો પણ અપ્રાપ્ત હોય છે તેમ.

યુગ નિર્માણ સત્સંકલ્પ-૬

સમજદારી, ઈમાનદારી, જવાબદારી અને બહાદુરીને શુભનનું એક અભિન્ન અંગ માનીશું

સુસંસ્કારો માટેના ચાર આધારોને મુખ્ય ગણવામાં આવ્યા છે - (૧) સમજદારી, (૨) ઈમાનદારી, (૩) જવાબદારી અને (૪) બહાદુરી. શરીર માટે અન્ન, જળ, વસ્ત્ર અને નિવાસને જેટલાં અનિવાર્ય સમજવામાં આવે છે તેમ આ ચાર બાબતોને પણ આધ્યાત્મિક - આંતરિક વરિષ્ઠતાની દૃષ્ટિએ તેટલી જ મહત્ત્વપૂર્ણ માનવી જોઈએ.

સમજદારીનું તાત્પર્ય છે - દૂરદર્શી વિવેકશીલતા અપનાવવી. મોટેભાગે લોકો તાત્કાલિક લાભને જ સર્વસ્વ સમજી લે છે અને તે માટે ખોટા વ્યવહારો પણ અપનાવી લે છે. એનાથી ભવિષ્ય અંધકારમય બને છે અને વ્યક્તિત્વનો સ્તર એક રીતે હલકો બની જાય છે. અદૂરદર્શિતા તાત્કાલિક વધુ સગવડો મેળવવા માટે તત્પર રહે છે અને ઉતાવળમાં એવાં કાર્યો કરે છે, જેનાં ભાવિ પરિણામો ખરાબ હોઈ શકે છે. મૂર્ખ ચકલીઓ અને માછલીઓ આવી જ દુર્બુદ્ધિને કારણે નાનાંસૂના પ્રલોભનમાં પોતાની જિંદગી ગુમાવતા જોવા મળે છે. સ્વાદશોષીન લોકો આવી જ રીતે પોતાની સ્વાસ્થ્યસંપદાને નષ્ટ-ભ્રષ્ટ કરી લે છે. અતિ યૌનાચારમાં લોકો યુવાનીમાં જ વૃદ્ધ અને ખોખલા થઈને અકાળ મોતના મુખમાં જતા રહે છે. અપરાધી તત્ત્વોમાંથી મોટાભાગના લોકો આવી જ મનોવૃત્તિના હોય છે. ભણવાનો સમય વ્યર્થ રખડપટ્ટીમાં વિતાવતા લોકો યુવાનીમાં જ ડગલે ને પગલે ઠોકરો ખાય છે. આવી જ મૂર્ખતાને અપનાવીને નશો કરતા લોકો ધીમી આત્મહત્યા ભણી આગળ વધતા રહે છે. આવી ગેરસમજ રહેવાને કારણે આજનો અત્યારનો જ લાભ નજરમાં આવે છે અને ભવિષ્યની સંભાવનાઓના સંદર્ભમાં કંઈપણ વિચારવાનો સમય મળતો નથી.

દૂરદર્શિતા અને વિવેકશીલતા એ અનુભવી ખેડતની ગતિવિધિઓ જેવી છે જે અનુસાર ખેતર ખેડવા,

બી વાવવાં, ખાતર-પાણી આપવાં અને દેખરેખ કરવામાં શરૂઆતમાં નુકસાન અને કષ્ટ સહન કરવામાં આવે છે. દૂરદર્શિતા એને બતાવે છે કે આનું પ્રતિફળ સમય થતાં એને મળવાનું જ છે. બીજના એક દાણાને બદલે સો દાણા ઊગવાના જ છે અને યોગ્ય સમયે એ પ્રયત્નોના ફળરૂપે કોઠીઓ ભરીને ધનધાન્યના રૂપમાં મળવાનું જ છે. સંયમ અને સત્કાર્યો પણ આવી જ બુદ્ધિમત્તા છે. પુણ્યપરમાર્થમાં ભવિષ્યને ઉજ્જવળ બનાવવાની સંભાવનાઓ છુપાયેલી છે. સંયમનું પ્રતિફળ વૈભવ અને પૌરુષના રૂપમાં સામે આવવાનું જ છે. દૂરબીનની મદદથી ઘણે દૂરની વસ્તુઓ જોઈ શકાય છે અને એ જાણકારીના આધારે વધુ બુદ્ધિમત્તાપૂર્ણ નિર્ણય લઈ શકાય છે. અધ્યાત્મની ભાષામાં આને 'ત્રીજું નેત્ર ખૂલવું' પણ કહે છે, જેના આધારે વિપત્તિઓથી બચવાનું અને ઉજ્જવળ ભવિષ્યની સંભાવનાઓનું સર્જન શક્ય બની શકે છે.

સુસંસ્કારિતાનું બીજું ચિહ્ન છે - ઈમાનદારી-પ્રામાણિકતા. કથની અને કરણી એકસમાન રાખવી તે ઈમાનદારી છે. લેવડદેવડમાં આ જ સિદ્ધાંતને આધારે પ્રામાણિકતા ટકાવી રાખવામાં આવે છે. વિશ્વસનીયતા આ જ આધારે બને છે. સહયોગ અને સદ્ભાવ મેળવવા માટે ઈમાનદારી જ મુખ્ય આધાર છે. એને પોતાના વ્યવસાયમાં અપનાવીને ઘણાએ નાની પરિસ્થિતિમાંથી મોટા બનવામાં સફળતા મેળવી છે. મોટી જવાબદારીઓને પ્રાપ્ત કરવા તેનો નિર્વાહ કરવામાં ઈમાનદાર લોકો જ સફળ થાય છે. આ સદ્ગુણને સુસંસ્કારિતાનો એક મહત્ત્વપૂર્ણ પક્ષ માનવામાં આવ્યો છે. એને અપનાવનારાઓ ઈમાનદારી અને મહેનતની કમાણીથી જ પોતાનું કામ ચલાવતા હોય છે. એમની ગરીબાઈ પણ એવી શાનદાર હોય છે, જેના પર અમીરીના ભંડારને ન્યોછાવર કરી શકાય.

સુસંસ્કારિતાનો ત્રીજો પક્ષ છે — જવાબદારી. મનુષ્ય ઘણી જવાબદારીઓથી બંધાયેલો છે. આમ તો બિનજવાબદાર લોકો કંઈ પણ કરતા હોય છે અને ગમે તે દિશામાં પ્રવૃત્ત થતા હોય છે. પોતાની કોઈપણ જવાબદારીઓને નિર્લજ્જતાથી નકારી શકે છે, પણ જવાબદાર લોકોને જ પોતાની અનેક જવાબદારીને સાચી રીતે અને યોગ્ય સમયે પૂરી કરવી પડે છે. જેઓ સ્વાસ્થ્યને સુરક્ષિત રાખવાની, જીવનસંપદાનો શ્રેષ્ઠતમ સદુપયોગ કરવાની, લોક અને પરલોકને ઉત્કૃષ્ટ બનાવવાની વ્યક્તિગત જવાબદારી નિભાવવા ઈચ્છે છે તેઓ જ સંતોષ, યશ અને આરોગ્યનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. કૌટુંબિક જવાબદારી સમજનારાઓ આશ્રિતોને સ્વાવલંબી અને સદ્ગુણી બનાવવામાં પ્રયત્નશીલ રહે છે અને સંતતિ વધારવાનો સમય આવે ત્યારે સમજી વિચારીને આગળ વધે છે. હજાર વાર વિચારે છે કે નવાગંતુકને બોલાવવા માટે ઉપયોગી સામગ્રી, પરિસ્થિતિ અને યોગ્યતા પાસે છે કે નહીં? વડીલો આશ્રિતો અને અસમર્થો પ્રત્યે પોતાની જવાબદારીઓનો નિર્વાહ કરવામાં સંકુચિત સ્વાર્થ એમને નડતો નથી.

પેટ અને પ્રજનન સુધી જ મનુષ્યની સીમા નથી. ધર્મ અને સંસ્કૃતિ પ્રત્યે, વિશ્વમાનવતા પ્રત્યે તેમજ અન્ય પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિઓ પ્રત્યે પણ મનુષ્યની સામાજિક તથા સાર્વભૌમ જવાબદારીઓ જોડાયેલી છે. એ બધાના સંબંધમાં જવાબદારીઓ તથા કર્તવ્યોના નિર્વાહની ચિંતા દરેકને રહેવી જોઈએ. આ કાર્ય ત્યારે જ શક્ય છે જ્યારે પોતાનું સંકુચિત સ્વાર્થીપણું નિયંત્રિત રાખવામાં આવે. સરેરાશ વ્યાવહારિક સ્તરના નિર્વાહનો સ્વેચ્છાપૂર્વક સ્વીકાર કરવામાં આવે. જો લોભ, મોહ, અહંકારના, વાસના, તૃષ્ણા અને સંકુચિત સ્વાર્થનાં વાદળાં છવાયેલાં રહેશે તો અણસમજુ બાળકો જેવું મન ન એ સ્તરનું વિચારશે, ન સમજદારોની મદદથી લોકમંગલ માટે કોઈ ત્યાગ કરી શકશે. જરૂરિયાતો તો કોઈ થોડા શ્રમ અને સમયમાં પૂરી કરી શકે છે પણ વૈભવજન્ય ભૌતિક મહત્વાકાંક્ષાઓ તો એવી છે જેમને પૂર્ણ કરવાનું રાવણ, હિરણ્યકશિપુ, સિકંદર વગેરે સુધ્યાંને શક્ય બન્યું નહીં, પછી સામાન્ય સ્તરના લોકોની

વાતનું તો પૂછવું જ શું? તેઓ હવનની બળતી ચિતાઓ જેવી ખેંચતાણમાં આજીવન વિચરણ કરતા રહે છે. ભૂતપ્રેતની જેમ ડરતા, ડરાવતા સમય વિતાવે છે અને અંતે અસંતોષ તથા પાપનાં પોટલાં માથે મૂકીને વિદાય લે છે. જેમને માનવજન્મ સાથે જોડાયેલી જવાબદારીઓ નિભાવવી હોય એમને માટે ઘણુંબધું કરવા માટે પડેલું છે, પરંતુ જ્યારે અંગત જીવનમાં સંતોષ અને સત્પ્રવૃત્તિ વધારવા જેવાં લોકમંગલનાં કાર્યો માટે અંતઃકરણમાં યોગ્ય ઉત્સાહ ઊઠતો હોય ત્યારે જ એ બધું શક્ય બનશે. જવાબદારીઓ નિભાવવાનો અને સુસંસ્કારિતાના લક્ષ્ય સુધી પહોંચવાનો આ જ રાજમાર્ગ છે.

સુસંસ્કારિતાનું ચોથું ચરણ છે — બહાદુરી. દૈનિક જીવનમાં ઘણી અડચણો આવતી રહે છે. એ બધાનો સામનો કરવા માટે જરૂરી સાહસ હોવું આવશ્યક છે, અન્યથા ઉતાવળમાં સમાધાનનો કોઈ ઉપાય પણ સૂઝશે નહિ. આગળ વધવાની અને ઊંચે ઊઠવાની સ્પર્ધાઓમાં સામેલ થવું પડે છે. ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવમાં ઊંચે સુધી ધૂસી ગયેલા જન્મજન્માંતરોના કુસંસ્કારો સાથે પણ સતત એ મહાભારતનું યુદ્ધ કરવું પડે છે જેમાં ગીતાકારે અર્જુનને પ્રશંસા અને નિંદાની નીતિ અપનાવીને પ્રવૃત્ત થવા માટે પ્રોત્સાહિત કર્યો છે. પોતાને નિખારવા, ઉગારવા અને ઊંચે ઉઠાવવા માટેના અદમ્ય સાહસની મદદ લીધા વિના કોઈ માર્ગ નથી. સમાજમાં અનિચ્છનીય તત્વોની, અંધવિશ્વાસો, કુરિવાજો અને દુરાચારોની કમી નથી.

એમની સાથે સમજૂતી શક્ય નથી. જે ચાલી રહ્યું છે તેને ચાલવા દેવાનું સહન થઈ શકતું નથી. તેની વિરુદ્ધ અસહયોગ અને વિરોધની નીતિ અપનાવવા સિવાય કોઈ આરો નથી. એ માટે સજ્જન પ્રકૃતિના લોકોને પણ સંગઠિત કરવા પડે છે. આ બધાં બહાદુરીનાં ચિહ્ન છે. એમને પણ સુસંસ્કારિતાનું મહત્વપૂર્ણ અંગ માનવામાં આવ્યું છે.

સત્યતાના સર્વતોમુખી ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરવા માટે જાગૃતિ, પરાક્રમ અને પ્રયત્નો અપનાવવાની જરૂર છે, તેની સાથોસાથ સુસંસ્કારિતાને પણ વધારવા અને અપનાવવા માટે, ભરપૂર પ્રયત્નો કરતા રહેવાની પણ અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. ● ● ●

પ્રથમ મહિલામંડળ કેવી રીતે બન્યું ?

માતાજીને કેન્દ્ર બનાવીને નારીશક્તિનો વિકાસ થશે

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવના આ શબ્દોને, વંદનીય માતાજીની ગતિવિધિઓ અને ક્રિયાકલાપોમાં સાકાર થતા અનુભવી શકાય છે. સ્વયં ગુરુદેવે મહિલાઓની પીડાનો ઓછો અનુભવ નથી કર્યો. આ અનુભૂતિ પાછળ એમનું નારી અંતઃકરણ હતું જેને એમની જ ભાષામાં કહીએ તો 'પુરુષની જેમ અમારી આકૃતિ બનાવી છે પણ કોઈ ચામડી ફાડીને જોઈ શકે તો અંદર માતાનું હૃદય મળશે, જે કરુણા, મમતા, સ્નેહ અને આત્મીયતા સાથે હિમાલયની જેમ સતત પીગળતું રહીને ગંગાયમુના વહાવતું રહે છે.' હૃદયના આવા જ વિશિષ્ટ ધબકારાઓમાં એમણે નારીની પીડા, વ્યથા-વેદનાની ઊંડી અનુભૂતિ કરી.

વંદનીય માતાજીએ તો અંતઃકરણ જ નહીં શરીર પણ નારીનું મેળવ્યું હતું. તેથી તેમનું હૃદય હજારો વર્ષોથી દલિત, શોષિત, ઉત્પીડિત નારીનું જીવનશાસ્ત્ર બની જાય તે સ્વાભાવિક હતું. એમના દિલની ધડકનોમાં આપણને બૌદ્ધિક વિવેચનાઓનાં આકર્ષણો, ગ્રંથોના ભંડાર, લેખમાળાઓ અને વક્તૃત્વ ભલે મળ્યાં ન હોય, પરંતુ એ વ્યાકુળતા - આતુરતા જરૂર જોવા મળે છે, જેને સ્પર્શીને કોઈપણ મનમાં નારીજાગરણ માટે કંઈક કરવાની તડપ જાગે. પ્રાણોમાં એ તડપ ભરેલી બેચેની પેદા થઈ જાય, જે આપણા સમગ્ર જીવનને એને માટે સમર્પિત કરવા માટે કટિબદ્ધ થઈ શકે.

એમની એ વ્યાકુળ ભાવના જ છે, જેનું પોષણ મેળવીને 'નારીજાગરણ'નું વિશાળ વટવૃક્ષ આજે યુગનિર્માણ યોજનાના આંગણમાં ફળતું ફૂલતું રહ્યું છે. જેની છાયા હજારો સ્ત્રીઓના મનનો સંતાપ હરે છે. આ વિશાળકાય થઈ ગયેલા વૃક્ષના બીજારોપણની

કહાની ખૂબ માર્મિક છે. એ દિવસોમાં માતાજી આંબલખેડાથી મથુરા આવ્યાં હતાં. બહુ સમય વીત્યો નહોતો. એક દિવસ એક સ્ત્રી આવીને એમને વળગીને રોવા લાગી. એનાં આંસુ રોકાતાં ન હતાં. ખૂબ સમજાવ્યા પછી એ બોલી - "ભલા તમારા સિવાય મારું દુઃખદર્દ બીજું કોણ સમજશે ?"

તારું દુઃખદર્દ તો કહે ? તને શું પીડા છે ? આત્મીયતા અને પ્રેમના બે બોલ સાંભળી એણે પોતાની વ્યથા કહી સંભળાવી. "મારું નામ ફૂલવતી છે. મારા પતિએ મને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી છે. પિયરના લોકો રાખવા તૈયાર નથી. આ સંસારમાં મારું ક્યાંય કોઈ ઠેકાણું નથી." લગભગ ત્રીસ વર્ષની એ બહેનને વધુ પૂછપરછ કરવાથી જાણવા મળ્યું કે તેના પતિએ તેને એ માટે ઘરમાંથી કાઢી મૂકી છે કે પિયરના લોકોએ વધુ દાન-દહેજ આપ્યું નહોતું. હવે તો પિયરના લોકોએ પણ મોહું ફેરવી લીધું છે કેમ કે દીકરી પારકા ઘરનો કચરો છે અને બહાર કાઢવામાં આવેલા કચરાને ફરીથી ઘરમાં લાવવો તે કાંઈ સમજદારી તો નથી જ. પણ માતાજી માટે તો તેનું કષ્ટ તે પોતાનું જ કષ્ટ હતું. એમણે તેને સમજાવીને પ્રેમથી પોતાની સાથે રાખી લીધી. હા, એ ઘટનાએ એમને એ વિચારવા માટે વિવશ જરૂર કરી દીધાં કે આખરે સ્ત્રીઓ પ્રત્યે આટલો દૂષિત દષ્ટિકોણ કેમ ? કે જેથી મા-બાપ એને પારકા ઘરનો કચરો માને. છોકરા કરતાં છોકરીનો દરજ્જો નીચો છે. પતિની નજરમાં એ કામુકતાની આગ શાંત કરવાનું રમકડું છે. જેનો મનમાં આવ્યું ત્યાં સુધી ઉપયોગ કર્યો અને જ્યારે ઈચ્છ્યું ત્યારે ફેંકી દીધું. સાસરિયાંની દષ્ટિએ તેની હેસિયત ફક્ત એક દાસીની છે, જેને રાત-દિવસ કામમાં જોડાયેલી રહેવાના બદલામાં કોઈ સન્માન કે સગવડ મેળવવાનો અધિકાર નથી.

આ સિલસિલો ફૂલવતી સુધી સીમિત ન રહ્યો. આવી બીજી સ્ત્રી પણ આવી જેનું નામ હતું પ્રેમવતી દેવી. એની ઉંમર લગભગ ત્રીસ વર્ષની હતી. તે વિધવા હતી. એમનું લખાણ ખૂબ જ સુંદર હતું. એમણે માતાજીનો ઘણો પ્રેમ મેળવ્યો. માતાજીએ એમને પોસ્ટખાતાનું કામ સોંપ્યું, તે કાર્ય તે ખૂબ જ સુંદરતા અને નિષ્ઠા સાથે કરતી હતી. એક બીજાં બહેન પણ આ રીતે જોડાયું. એમનું નામ હતું કૌશલ્યાદેવી. એમની ઉંમર લગભગ પચાસ વર્ષની હશે. એ લુધિયાણાનાં રહેવાસી હતાં. તેઓ ભોજન બનાવવામાં મદદ કરતાં હતાં. કૌશલ્યાની જેમ જ રતનદેવી પણ આવ્યાં. એમનું નિવાસસ્થાન નેપાળમાં હતું. એમના પતિએ એમનો ત્યાગ કર્યો હતો. ઉંમર લગભગ ત્રીસ વર્ષની હશે. આ ચાર બહેનો સાથે પાંચમાં બહેન હતાં - નારાયણી, જેમને માતાજીનો સ્વગૃહ મળ્યો. આ પાંચેય બહેનોને ભેગાં કરીને એક મહિલામંડળ બનાવવામાં આવ્યું. હવે તો યુગનિર્માણ યોજના અંતર્ગત સેંકડો હજારો મહિલામંડળો છે, પણ એ પહેલું મહિલામંડળ હતું. આ જ હતી નારીજાગરણ અભિયાનની શરૂઆત કે જેને માતાજીએ પોતાના હાથે સમૃદ્ધ બનાવ્યું. તેઓ પોતે આ પાંચેયને લખવા - વાંચવાની ઔપચારિક કળાની સાથે જીવનવિદ્યા શીખવતાં હતાં. એમને એ પણ શિખવાડવામાં આવતું કે જિંદગીની સમસ્યાઓ સાથે કેવી રીતે લડવામાં આવે અને એમાંથી બહાર નીકળવામાં આવે. શિક્ષણની સાથે સ્વાવલંબનનો ક્રમ પણ ચાલતો. શિક્ષણ અને સ્વાવલંબનના અભાવે જ પડદાપ્રથા, અનુભવહીનતા તથા સામાજિક કુરીતોમાં અડધી જનસંખ્યા ખરાબ રીતે જકડાયેલી છે. આ પરાધીનતાનું એક રૂપ એ પણ છે કે તેણે પડદામાં, પાંજરામાં અને બંદીગૃહના કમરામાં જ કેદ રહેવું જોઈએ. આ માન્યતાને અપનાવીને વિશ્વજનની અબળાની સ્થિતિમાં પહોંચી ગઈ છે. આક્રમણકારીઓનો સાહસથી સામનો કરવાની વાત તો ઠીક, હવે તો ખરાબ સમયમાં પોતાનું તથા પોતાનાં બાળકોનું પેટ ભરવા જેવી સ્થિતિ

પણ રહી નથી. વેપાર ચલાવવો અને મોટા હોદ્દાઓની જવાબદારી સંભાળવી એ તો ઠીક, પણ કુટુંબવ્યવસ્થા સાથે જોડાયેલાં સાધારણ કામોમાં દુકાન, બજાર, હોસ્પિટલ તથા અન્ય કોઈ વિભાગનો સહયોગ મેળવવા માટે જવામાં મૂંગા-બહેરાંની જેમ વ્યવહાર કરે છે.

સ્ત્રીઓમાં જ્યાં સુધી આત્મબળ જાગતું નથી ત્યાં સુધી આ પરિસ્થિતિઓમાં ફેરફાર થવાની શક્યતા નથી. સાથોસાથ નારી પ્રત્યે, માતૃશક્તિ પ્રત્યે લોકોની શ્રદ્ધા જાગૃત થતી નથી. ગાયત્રી તપોભૂમિના નિર્માણની સાથે આ બંને કાર્યક્રમોને આંદોલનના સ્તરે ચલાવવાની વાત વિચારવામાં આવી. નારી આત્મબળસંપન્ન બને તે માટે સામાન્ય સામાજિક પ્રયાસો સિવાય સાધનાત્મક કાર્યક્રમો પણ જરૂરી છે. એને પૂર્ણ કરવા માટે સ્ત્રીઓને ગાયત્રી જ્વનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો. એનો ઉપયોગ સૌપ્રથમ માતાજીએ સ્વયં કર્યો પછી ગુરુદેવ સાથે દેશભરમાં ફરી-ફરીને હજારો સ્ત્રીઓને ગાયત્રી મંત્રની દીક્ષા આપી.

શાંતિકુંજની સ્થાપના પછી તરત જ પૂજ્ય ગુરુદેવ તપસાધના માટે હિમાલય જતા રહ્યા. અહીં માતાજીએ નારીના અભ્યુદય અને વિકાસ માટે નિરંતર સાધનાનો ક્રમ અપનાવ્યો. અનેક કન્યાઓને એમણે એમાં પોતાની ભાગીદાર બનાવી. પહેલાં આ કન્યાઓની સંખ્યા ચાર હતી, પછી વધીને ચોવીસ થઈ. એ પછી સંખ્યા વધીને સો કરતાં પણ વધુ થઈ ગઈ. સાધનાની સાથે આ છોકરીઓના શિક્ષણનું કાર્ય પણ તેઓ પોતે જ સંભાળતાં રહ્યાં. શિક્ષણના આ ક્રમમાં ઔપચારિક શિક્ષણની સાથે સંગીત, કર્મકાંડ, પૌરોહિત્ય તથા વક્તૃત્વકળાનો પણ ઉચિત સમાવેશ થતો હતો.

એ વખતે શાંતિકુંજનો વિસ્તાર આટલો વિશાળ ન હતો. ફક્ત બે-ત્રણ રૂમનો નાનો પરિસર હતો. પાસેનો વનવિસ્તાર, નજીક વહેતી ગંગાની જળધારા, આ બધાંની સુરમ્યતા અનુભવ કરવા યોગ્ય હતી. એનું વર્ણન કરી શકે એટલું સામર્થ્ય શબ્દોમાં ક્યાંથી ? જેમ-જેમ છોકરીઓની સંખ્યા વધતી ગઈ તેમ નવાં ભવનોનું

નિર્માણ થતું ગયું. પછી ગુરુદેવ પાછા આવ્યા ત્યારે વિધિવત્ દેવકન્યા પ્રશિક્ષણ વિદ્યાલયની શરૂઆત કરવામાં આવી. જેનાં મુખ્ય અધિકારી પણ માતાજી પોતે હતાં.

એમના દ્વારા પ્રશિક્ષિત કરવામાં આવેલ કન્યાઓને સમગ્ર દેશમાં કાર્યક્રમો કરીને નવા ઉચ્ચાંકો સ્થાપ્યા છે. પંદરથી અઠાર વર્ષની આ ભોળી અને માસૂમ કન્યાઓનું ઉદ્બોધન સાંભળી લોકો આશ્ચર્યચકિત રહી જતા. આવો જ એક કાર્યક્રમ લખનૌમાં થયો. આ કાર્યક્રમમાં ઉત્તરપ્રદેશના તત્કાલીન રાજ્યપાલ એમ. ચેન્નારેડી પણ ઉપસ્થિત રહ્યા. કાર્યક્રમ પૂરો થયો ત્યારે તેઓ એ કન્યાઓને મળ્યા અને સંપૂર્ણ માહિતી મેળવી. માહિતી મળ્યા બાદ એમણે કહ્યું — તમારા કાર્યક્રમોએ મને ખૂબ જ પ્રભાવિત કર્યો છે. હું માતાજી અને ગુરુજીને મળવા અવશ્ય શાંતિકુંજ આવીશ અને થોડા સમય બાદ તેઓ આવ્યા પણ હતા. માતાજીને મળી ખૂબ જ ભાવવિહ્વળ સ્વરે બોલ્યા- ધન્ય છો આપ જેણે આવી કન્યાઓને પ્રશિક્ષણ આપ્યું. વૈદિક

સાહિત્યમાં ઘોષા, અપાલા વિશે વાંચ્યું હતું. આજે જોઈ પણ લીધું.

દેવકન્યા પ્રશિક્ષણની સાથે વંદનીય માતાજીએ પૂજ્ય ગુરુદેવના સહયોગ અને સંરક્ષણમાં વિધિવત્ નારી-જાગરણ અભિયાન શરૂ કર્યું. આને શરૂ કરતાં એમણે કહ્યું અમારા નારીજાગરણનો અર્થ છે સંવેદનાઓનું જાગરણ અને ભાવનાઓનો વિકાસ. આને પશ્ચિમનું ‘નારીમુક્તિ આંદોલન’ સમજી લેવાની ભૂલ ન કરવી જોઈએ. જેની અંતર્ગત નારી પુરુષ બનવા માટે તત્પર છે. પુરુષોએ પહેલેથી જ શું ઓછી સમસ્યાઓ પેદા કરી રાખી છે ? એમને પુરુષ બનીને ઉકેલી શકાય નહીં ? એને ઉકેલવા માટે તો સ્ત્રીઓએ પોતાની અંદર માતૃત્વનો વિકાસ કરવો પડશે.

એમના દ્વારા ચલાવવામાં આવેલ આ કાર્ય હજી પણ ચાલી રહ્યું છે. તેઓ સ્થૂળ રૂપમાં ભલે આપણી વચ્ચે નથી પણ એમનો શક્તિપ્રવાહ યથાવત્ છે જેમાંથી ઊર્જા પ્રાપ્ત કરી નારીજાગરણ અભિયાનની ગતિ વધુ ઝડપી બની છે.

રાજસ્થાનની બે જીવંત જાગૃત શક્તિપીઠ વાટિકા તથા ભીનમાલ

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ દેવસંસ્કૃતિ દિગ્વિજય અભિયાનની ચોકીઓના રૂપમાં શક્તિઓને સ્થાપિત કરવા ઈચ્છતા હતા. દેશમાં કેટલીય શક્તિપીઠો પૂજ્ય ગુરુદેવની ભાવનાઓને અનુરૂપ કાર્ય કરી પણ રહી છે. જીવંત અને જાગૃત શક્તિપીઠની ઓળખ તેના ભવન, આરતી, યજ્ઞ અને પ્રસાદથી નહીં, તે સ્થળેથી પ્રચલિત મિશનની યોજનાઓમાં મળતી ઉપલબ્ધિઓથી થાય છે. જ્યારે પૂજ્ય ગુરુદેવ કોઈ શક્તિપીઠમાં ભવનના અભાવથી દુઃખી કોઈ કાર્યકર્તાને મળતા તો એ જ કહેતા કે બેટા ! ઈંટ અને પથ્થરોથી યુગનિર્માણ થશે નહીં. અમે ઈચ્છીએ છીએ કે અમારો દરેક દીકરો પોતે એક હાડમાંસની શક્તિપીઠ બની જાય, જે મિશનની યોજનાઓને પોતાના ક્ષેત્રમાં ચલાવતો રહે. રાજસ્થાનમાં વાટિકા અને ભીનમાલ શક્તિપીઠોએ પાછલા થોડા સમયમાં ઘણી પ્રગતિ કરી છે. મિશનની બધી યોજનાઓને આ શક્તિપીઠોએથી પૂરી શક્તિથી ચલાવવામાં આવી રહી છે. એના જ પરિણામે રાજસ્થાન પ્રાંતના વ્યસનમુક્તિ આંદોલનની જવાબદારી બન્ને શક્તિપીઠોને સોંપવામાં આવી છે. વાટિકા શક્તિપીઠને સંસ્કૃતિજ્ઞાન પરીક્ષા, પત્રવ્યવહાર પાઠ્યક્રમ, જ્ઞાનયજ્ઞની યોજનાઓનું કેન્દ્ર પણ બનાવવામાં આવ્યું છે. અન્ય શક્તિપીઠોએ પણ એમની પાસેથી પ્રેરણા લઈને તેમની શક્તિપીઠોને જાગૃત બનાવવી જોઈએ.

અંતર્જગતના દેવાસુર સંગ્રામમાં વિજયી કેવી રીતે થશે ?

સામાન્ય રીતે મન કાર્ય સંબંધી કલ્પનાઓ કરતું રહે છે. આવેશ તો ક્યારેક જ વાવાઝોડાની જેમ ઊઠે છે અને નાના બાળક જેવી એની હઠ જોવા જેવી હોય છે. આવું ક્યારેક જ થાય છે. કોષમાં મનુષ્ય પાગલ બની જાય છે અને એ આવેશમાં એવું કંઈક કરી બેસે છે કે જે પોતાના માટે અને બીજાઓ માટે ઘાતક હોય. ક્રોધ સિવાયનો બીજો આવેશ કામનો છે. કામુકતાનો ઉભાર પણ એવો છે જેમાં યોગ્ય-અયોગ્યનું જ્ઞાન રહેતું નથી. વ્યક્તિ એવું આચરણ કરવા તથા બોલવા લાગે છે કે જેને માટે પાછળથી પ્રશ્નાત્તાપ કરીને લજ્જિત થયા સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ બાકી ન રહે.

આ જ પ્રકારના બીજા માનસિક ઉદ્વેગો પણ છે. જેમની ગતિ ઉન્માદ જેવી તો નથી હોતી પણ જીવનક્રમને અસ્તવ્યસ્ત કરવા અને ઉદ્ભૂત આચરણની પ્રેરણા આપવામાં તેમનું યોગદાન પણ ઓછું નથી. લોભ, લિપ્સા અને અહંકારની ઈચ્છા એવી છે કે જેનો આવેશ પૂર્ણ કરવા માટે મનુષ્ય અનેક પ્રકારની યોજનાઓ બનાવે છે અને તેમને પૂરી કરવા માટે મચી પડે છે. પાપ છુપાવવામાં આવે છે. મડદા ઉપર જેમ કફન ઢાંકવામાં આવે છે તેવી જ રીતે મનની ગંદી ઈચ્છાઓને પણ શક્ય તેટલી ગુપ્ત જ રાખવામાં આવે છે. તેમ છતાં એ આપણી પ્રકૃતિ મુજબ છુપાવવાથી છુપાતી નથી તે અલગ વાત છે. આજે નહિ તો કાલે પ્રગટ થઈ જ જાય છે ત્યારે જેની વિરુદ્ધ ષડ્ઝંત્ર રચવામાં આવ્યું હતું, તેના સુધી સૂચના પહોંચે ત્યારે એ સતર્ક બની જાય છે અને સહજ રીતે પકડમાં આવતો નથી. બીજાને નુકસાન પહોંચાડવાનું શક્ય હોય કે ન હોય પણ આપણું નુકસાન તરત થાય છે. મગજ ચક્રાવે ચરે છે અને એવી યોજના બનાવવા લાગે છે કે જેથી મગજનું સંતુલન હચમચી જાય અને આવી સ્થિતિમાં તે એવાં

પગલાં લેવાની વાત વિચારવા લાગે કે જેથી વિરોધીની તુલનામાં પોતાનું જ વધુ નુકસાન થવા લાગે.

બધા જ આવેશો એવા છે કે ધારણકર્તાનું અહિત કર્યા વિના રહેતા નથી, પછી ભલે વિરોધી પ્રત્યે વિચારવામાં આવેલ આક્રમણ અને આઘાતથી બચી જવામાં આવે. બંદૂક ચલાવવાથી તેનો એક ઝટકો પાછળ તરફ પણ લાગે છે. જો તેને છાતીએ અડાડીને રાખવામાં નહિ આવે તો ઊલટાનું આપણાં જ હાડકાં ભાંગી નાખે, પછી ભલે ગોળી તેના નિશાન પર લાગે કે ન લાગે.

જીવનમાં સારી-નરસી ઘટનાઓ તો બનતી જ રહે છે. અનુકૂળતા હમેશાં રહેતી નથી. દિવસ પછી રાત આવે છે. હમેશાં મંદ પવન વહેતો નથી. ક્યારેક વાવાઝોડાં પણ આવે છે. આ રીતે સંસારની પરિસ્થિતિ અને મન:સ્થિતિનું સંતુલન સદાય રહેતું નથી. બન્નેમાં ક્યારેક એકનું તો ક્યારેક બીજાનું સંતુલન બગડતું જ રહે છે. મૂળ કારણ તો આવેશ જ હોય છે પણ એ ઉત્તેજનાથી એવાં કાર્યો થઈ જાય છે કે જેનાથી વ્યક્તિત્વનું સ્વરૂપ જ ખરાબ થઈ જાય છે, જેમની સાથે કોઈ અણબનાવ થઈ જાય તેઓ પણ સાવધાન બની જાય છે અને વિચારે છે કે આજે જે બીજા સાથે થઈ રહ્યું છે તે કાલે આપણી સાથે પણ થઈ શકે છે. જે પતિ-પત્ની વચ્ચે અણબનાવ અને ખટપટ થતી રહે છે તેમના સંબંધમાં નાનાં બાળકો કે ઘરના બીજા સદસ્યો પણ એવું જ વિચારવા લાગે છે કે આવી જ ભયજનક વિપત્તિ ક્યાંક આપણા ઉપર પણ આવી ન જાય. જેના પ્રત્યે શંકાશીલ રહેવાની સ્થિતિ રહે છે તેના પ્રત્યેનો સ્નેહ, સદ્ભાવ અને મિત્રતા લાંબા સમય સુધી ટકી શકતી નથી. વિશ્વાસ ઊઠી જાય કે ઘટી જાય ત્યારે સ્નેહ અને સૌજન્યમાં ઘટાડો થવો સ્વાભાવિક જ છે.

એ સ્પષ્ટ છે કે મનુષ્ય સ્વભાવિક રીતે સામૂહિક-

સામાજિક પ્રાણી છે. તેનાં મોટાભાગનાં કામો બીજાની મદદથી ચાલે છે. તેના બદલામાં તેને પણ બીજાઓના કામમાં મદદ કરવી પડે છે. આપણને કોઈ મદદ ન કરે કે આપણે કોઈના કામમાં ન આવીએ તો આવું એકાકી જીવન ગુજારવાનું મુશ્કેલ થઈ જશે. નીરસતા આવવા લાગશે. તેમને એકાકીપણું અંધારી 'કોટડી' કે ભગ્ન ખંડેરની જેમ વિરાન લાગે છે. આવી ભારરૂપ જિંદગી કાપવા છતાં નથી કપાતી. ભારેખમ હોવાથી ખેચતાં ખેંચાતી નથી. મિત્રો ઘટતા જાય છે અને શત્રુ વધતા જાય છે.

બે કાગળ પરસ્પર ચોંટાડવા માટે ગુંદરની જરૂર પડે છે. નહિ તો તે અલગ જ રહે છે. એ જ રીતે પરસ્પર સદ્ભાવનો વિસ્તાર કરવો હોય તો માનસિક સ્નેહ, સૌજન્ય અને આત્મભાવની અનિવાર્યપણે જરૂર છે. આ બધું મફતમાં મળતું નથી. તે માટે આકર્ષક ચુંબકત્વ જોઈએ. આ ચુંબક ધાતુમાંથી બનેલું નથી હોતું પણ ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવની મીઠાશથી પેદા થાય છે. તે માટે વાણીચાતુર્ય અને શિષ્ટાચારની કુશળતા શીખી લેવા માત્રથી કામ ચાલતું નથી. આવું તો ઠગ લોકો અને ખુશામતખોર પણ કરી લે છે, પરંતુ પારકાને પોતાનાં બનાવવા માટે સાચી અને ઊંડી આત્મીયતાનો પરિચય આપવો પડે છે. આને માટે કોઈ સ્કૂલની પરીક્ષા થતી નથી. આત્મીયતાનો વિસ્તાર કરવો પડે છે જે રીતે ઘરના લોકોને પોતાના માનવામાં આવે છે. તેમનાં હિતોનું ધ્યાન રાખવું પડે છે. એવો જ વ્યવહાર આત્મીયજનો સાથે પણ રાખવો પડે છે. બીજા પાસેથી સદ્ભાવ, સમર્થન અને સહયોગ પ્રાપ્ત કરવા માટે પહેલાં પોતે ઉત્તમ આચરણ કરવાની અને પછી તેવા જ પ્રત્યુત્તરની અપેક્ષા બીજાઓ પાસેથી રાખીએ તેની જરૂર છે.

આ વિશેષતા ન હોવી તે લૌકિક તથા આધ્યાત્મિક બન્ને દૃષ્ટિએ નુકસાનકારક છે. મિત્રવિહોણી વ્યક્તિને એકાકીપણું જ દેખાય છે અને સૂઝે છે - એને વિશ્વાસ થતો નથી કે ખરાબ સમયમાં તેને કોઈ મદદ

કરશે અને પ્રગતિનાં કાર્યોમાં સ્વેચ્છાએ સહયોગ આપશે. પૈસા આપીને કોઈને, કોઈ રીતે સંબંધી બનાવી શકાય છે અને તેની પાસેથી સાચાં-ખોટાં કોઈપણ જાતનાં કામો કરાવી શકાય છે પણ એ ક્ષણિક અને અલ્પજીવી હોય છે. સ્વાર્થી વ્યક્તિની મિત્રતા, પ્રગાઠ સ્વાર્થપૂર્તિ કરતી કોની સાથે કેટલા દિવસ ચાલી શકે ?

આપણી પાસે ભલે સગવડ ન હોય, પરંતુ જો સહયોગ ઉપલબ્ધ હોય તો એટલા માત્રથી હસતાં હસતાં જીવી શકાય છે. આપણું સુખ વહેંચવાનું અને બીજાનું દુઃખ લઈ લેવાનું હોય છે. આ પ્રકૃતિને અનુરૂપ પોતાને ઢાળી લીધા પછી પ્રશંસકો અને સહયોગીઓની ખોટ પડતી નથી. પારકાપણું, શૂન્યતા, એકાકીપણું, ઉપેક્ષા અને તિરસ્કારની સ્થિતિ તો ત્યારે પેદા થાય છે, જ્યારે મનુષ્ય શુષ્ક પ્રકૃતિનો અને પોતાના સ્વાર્થથી જ મતલબ રાખનારો હોય. જો આપણે કોઈને સહકાર આપતા નથી ત્યારે એવું પણ અનુમાન કરી લેવું જોઈએ કે આપણને પણ કોઈ સહકાર આપશે નહિ.

મનને વશમાં કરવાની ચર્ચા ખૂબ જ ચાલતી રહે છે. મનોનિગ્રહના ઘણા ઉપાયો અને વિધાનો બતાવવામાં આવે છે પણ એ બધામાં સો ટકા સાચો થાય તેવો એક જ ઉપચાર છે કે એકાગ્રતા મેળવવા કરતાં મનના દોષો અને વિકારોને ધોવામાં, હટાવવામાં અને સુધારવામાં આવે. પોતાની પ્રકૃતિ શુષ્ક, સ્વાર્થી અને ચિડિયલ ન હોય તો બધાની સાથે સહજ અને સારા સજ્જન જેવા સંબંધો જળવાઈ રહેશે અને મિત્રતાનું ક્ષેત્ર સુવિસ્તૃત બનતું જશે. આ સ્થિતિને ટકાવી રાખવા કે વધારવા માટે એ જરૂરી છે કે પોતાના સૌજન્યમાં વધારો થતો રહે.

માની લઈએ કે બધાં સજ્જન હોતાં નથી અને તેમનાં કાર્યોમાં પણ ખોટ રહે છે. આ ખોટને કાઢવા કે ઘટાડવા માટે એ જરૂરી છે કે તેમને સત્સંગનો લાભ મળતો રહે. સત્સંગથી હલકી પ્રકૃતિ પણ સુધરી જાય છે. શાસ્ત્રકારોએ સત્સંગનું ખૂબ જ માહાત્મ્ય બતાવ્યું છે. એનું કારણ સ્પષ્ટ છે કે જેવી રીતે પતિત લોકોની

ધનિકતા પતન અને પરાભવના માર્ગે ચાલવાની પ્રેરણા આપે છે, તેવી જ રીતે સત્સંગ પણ વ્યક્તિને સાચી દિશામાં તેની દિશાધારા અગ્રગામી કરવામાં અકસીર સિદ્ધ થાય છે. જો આપણું મન કાચું ન હોય તો તુચ્છ લોકોને પણ બેધડકપણે પોતાના સંપર્કમાં લઈ શકાય છે અને સૌજન્ય, શિષ્ટાચાર અને વ્યવહારનો અભ્યાસ કરાવી શકાય છે.

મેંદી બીજા માટે પીસવામાં આવે તો પણ પીસનારના હાથ લાલ થઈ જાય છે. વિદ્યાર્થીઓને ભણાવનાર શિક્ષક પણ પોતાનું જ્ઞાન પરિપક્વ બનાવી લે છે. અભણ લોકોને સુસસ્કારી બનાવવાનું કાર્ય પણ એવું જ છે કે જે કરતા રહેવાનો સ્વભાવ બનાવી લેવાથી કેવળ બીજાનું જ નહીં પણ આપણું વ્યક્તિત્વ પણ દિવસે દિવસે વધુ શ્રેષ્ઠતા તરફ વધવા લાગે છે. આ બમણા પુણ્યનો લાભ લેવા જેવો છે. એમાં પોતાની તથા બીજાઓની ભલાઈનો સઘન સહયોગ સમાયેલો છે. સત્તશિક્ષણ એ ઉપાય છે કે જેનાથી પોતાના મનનું અણધારપણું ઝડપથી સુધરે છે.

એકાગ્રતાનો અભ્યાસ પણ તેના સ્થાને ઉપયોગી છે. ધ્યાન ધારણામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવા માટે મનની નકામી કલ્પનાઓ પર નિયંત્રણ સ્થાપિત કરવું પડે છે. એ માટે પોતાના કુસંસ્કારોથી તિન્ન અને વિપરીત પ્રકૃતિના વિચારોનો ભંડાર પોતાનામાં ભેગો કરવો પડે છે કેમ કે કુવિચારોનું આક્રમણ થાય છે. બન્ને પ્રકારના વિચારો એકબીજા સાથે ટકરાવા જોઈએ. તાત્કાલિક લાભની દૃષ્ટિએ કુકર્મ ભલે લાભદાયક દેખાતા હોય પણ વિચાર કરવાથી તેનાં દૂરગામી પરિણામો ભયાનક હોય છે. આપણે આપણા મનમાં ઊઠતા ત્વરિત લાભનાં પ્રલોભનો સામે દૂરગામી દુષ્પરિણામોની સેના ઊભી કરી દેવી જોઈએ. આટલું કરવાથી સદ્બુદ્ધિને સાચો નિર્ણય લેવાનો અવસર મળી જાય છે. જ્યારે અભાવગ્રસ્ત મનઃસ્થિતિમાં દૂરદર્શી વિવેકશીલતાને પોતાનો નિર્ણય પ્રસ્તુત કરવાનો અવસર મળતો જ નથી.

કુવિચારો અને ખરાબ સ્વભાવથી છુટકારો મેળવવાની રીત એ છે કે સતત સદ્વિચારોના સંપર્કમાં રહેવામાં આવે. તેનો જ સ્વાધ્યાય, સત્સંગ અને ચિંતન-મનન કરવામાં આવે. સાથે જ પોતાના સંપર્કક્ષેત્રમાં સુધારનો ક્રમ ચાલુ રાખવામાં આવે. સત્ત્રવૃત્તિ-સંવર્ધનનું સેવાકાર્ય કોઈ ને કોઈ રૂપમાં કરતા રહેવું જોઈએ. આટલું કરવાથી જ મનને સ્વચ્છ, નિર્મળ તથા પોતાને પ્રગતિના પથ પર અગ્રગામી બનાવી શકાય છે.

કર્મનો નિયમ

જ્યાં જ્યાં કંઈ પણ કારણ બને ત્યાં ત્યાં એનું ફળ આવવાનું જ. એનો પ્રભાવ ઉત્પન્ન થવાનો જ. બીજા એ વૃક્ષનું કારણ છે અને વૃક્ષ એનું પરિણામ છે. વૃક્ષ બીજાને ઉત્પન્ન કરે છે અને એ રીતે વૃક્ષ બીજાનું કારણ બને છે. ફળમાં કારણ રહેલું છે અને કારણમાં ફળ રહેલું છે. જેવું કાર્ય તેવું ફળ. આ કાર્યકારણની વિશ્વવ્યાપી સાંકળ છે અને તેનો અંત જ નથી. આ સાંકળની એક પણ કડી બિનજરૂરી નથી. આ આખો સંસાર આ મૂળભૂત બળવાન નિયમ પર ચાલે છે. આ નિયમ કદી નિવારી ન શકાય તેવો, ન બદલાવી શકાય તેવો છે. આ ભવ્ય નિયમ સાર્વભૌમિક તેમજ માનસિક સ્તર પર કામ કરે છે. આ પ્રચંડ નિયમના પ્રભાવમાંથી કોઈ પણ ઘટના મુક્ત રહી શકતી નથી. પ્રકૃતિના બીજા બધા નિયમો આ મૂળભૂત નિયમને આધીન છે.

જેની પાછળ કોઈ નિશ્ચિત, નક્કર કારણ ન હોય એવી કોઈ ઘટના બની શકે નહિ. યુદ્ધ ફાટી નીકળે, ધૂમકેતુનો ઉદય થાય, ધરતીકંપ થાય, જ્વાળામુખી ભભૂકી ઊઠે, રોગચાળો ફેલાય, વીજળીના કડાકા થાય, પૂરથી હોનારત સર્જાય, શરીરમાં વિવિધ રોગો થાય, સદ્ભાગ્ય કે દુર્ભાગ્ય ફરી વળે, આ બધાની પાછળ કંઈ ને કંઈ નિશ્ચિત કારણો પડેલાં જ હોય છે.

શ્રુવનયોગની સાધના

ધીરજ અને સતત પ્રયત્નો જ સફળતા લાવે છે

એ સંતોષની વાત છે કે ટાળતા રહેવાની યુક્તિ કરતા રહેવા છતાં અર્જુન અંતે પાંચમી વાર શ્રીકૃષ્ણના સમજાવવા અને મનાવવાથી માની ગયો અને યુદ્ધ કરવા માટે રાજી થઈ ગયો પણ શું એ આશ્ચર્યની વાત નથી લાગતી કે જે કૌરવો પાંડવોને જીવનભર લાંબા સમય સુધી કષ્ટો અને દુઃખો આપતા રહ્યા તેમની સાથે જ્યારે યુદ્ધ કરવાનો અવસર આવ્યો ત્યારે એ જ કૌરવો અર્જુનને આત્મીય અને કોઈપણ ક્રિમતે જીવતા રાખવા યોગ્ય કેમ લાગ્યા ? તેમની સાથે યુદ્ધ ન કરવાની દુર્બળ માનસિકતા અર્જુનના મનમાં કેમ ઊપજી ?

ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનની આ દુર્બળતાને ‘મોહ-આસક્તિ’ કહી છે. મન જેની સાથે જોડાઈ જાય છે તેના દોષદુર્ગુણો દેખાતા નથી. ઊલટાનું તેની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે જે કંઈ કરવું પડે તે કરવા માટે મન તૈયાર થઈ જાય છે. પછી ભલે એ ન્યાયવિરુદ્ધનું હોય, ધર્મવિરુદ્ધનું હોય અથવા લોકહિતની વિરુદ્ધ હોય. અર્જુનની આ પતિત અને પતનને આમંત્રિત કરી રહેલી માનસિકતાને, મોહાસક્તિને વિવેકવાન શ્રીકૃષ્ણે ઓળખી લીધી. તેથી અનેકવાર અનેક રીતે સમજાવવા અને અસફળ થવા છતાં પણ તેઓ ખિજાયા નહિ કે હતાશ થયા નહિ. ધૈર્યપૂર્વક સતત પ્રયાસ કરતા ગયા. આ પ્રયાસો ઉપરથી તો અસફળ થતા દેખાતા હતા, પણ અર્જુનના મનની અંદર વસેલી આસક્તિ ધીરે ધીરે કમજોર થતી અને કપાતી ગઈ. અંતે શ્રીકૃષ્ણ સફળ થયા. અર્જુનનો વિવેક જાગ્યો, આસક્તિ નષ્ટ થઈ ગઈ, યુદ્ધ લડ્યો અને વિજયી થયો.

અર્જુનના મનની આ કહાની અમારા તમારા દરેક મનુષ્યના મનની કહાની છે. જે દુષ્ટવૃત્તિઓ અને દુષ્ટર્મોએ કૌરવોની જેમ આપણા જીવન અને જીવાત્માને પતન અને દુઃખોમાં ધકેલી રાખ્યાં છે તેઓ આપણને

બહુ પ્રિય અને રસપ્રદ લાગે છે. તેમને છોડી દેવા, તેમનાથી લડવા અને વિનાશ કરવાનું મન આપણને થતું જ નથી. ગીતાની કથા આપણું માર્ગદર્શન કરે છે કે મનની આ આસક્તિ વિરુદ્ધ સતત ટોકતા રહેવા અને સમજાવવા માટે જો આપણો પણ કૃષ્ણ, આપણો વિવેક જાગેલો હોય અને સતત પ્રયાસ કરતો રહે તો આપણે ચોક્કસપણે આપણું યુદ્ધ જીતી લઈશું.

વિવેક અને કેવળ વિવેક જ આપણો સાચો મિત્ર અને સારથિ છે. દુષ્ટર્મોથી મળતાં સ્થૂળ સુખોમાં મન છૂટી ગયેલું અને આસક્ત છે તેથી એ વિવેકનું કંઈ સાંભળવા ઈચ્છતું નથી પણ વિવેક ધીરજથી તેને સતત સમજાવતો અને મનાવતો રહે છે. ક્યારેક તર્ક કરીને, ક્યારેક જીવાત્માની ભાવિ દુર્ગતિનું ચિત્રણ કરીને, તો ક્યારેક અન્ય રીતે એ આસક્ત મનને સદિચ્છાપૂર્વક વીંધતો અને ઠપકો આપતો રહે છે અને અંતે પ્રિય લાગતી પોતાની દુષ્ટવૃત્તિઓ સાથે સંપર્ક કરવા માટે તેને સંકલ્પરહિત બનાવી દે છે.

વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો દુષ્ટવૃત્તિ નાશનો અર્થ પોતાની સાથે, પોતાના ગંદા અને વિકૃત મન સાથેનો સંઘર્ષ જ છે. પોતાની અંદર ઊંચલપાચલ મચાવવી, ક્રાંતિ પેદા કરવી તે છે. જામી ગયેલી, જકડાઈ ગયેલી અને જીવનને ગંદકીથી ભરી રહેલી રૂઢિઓને ઉખેડવી તે છે. નુકસાનકારક અને મૂર્ખતાપૂર્ણ પરંપરાઓ અને માન્યતાઓ સાથે સંબંધ તોડવો તે છે. મોહ અને આસક્તિનાં બંધનો કાપવાનાં છે. આ આપણાં હિતેચ્છુ અને આત્મીય નથી. એમનો તો વિનાશ જ કરવાનો છે.

અધ્યાત્મને અપનાવો, સફળતા મેળવો

આપણી દુષ્ટવૃત્તિઓ સાથે સંઘર્ષ કેવી રીતે કરીએ ? તેમનો વિનાશ અને સત્વૃત્તિઓનું સંવર્ધન કેવી રીતે કરીએ ? જવાબ એકદમ સીધો છે.... “અધ્યાત્મને અપનાવો. પોતાનું આધ્યાત્મિક બળ અને

આત્મબળ વધારો.” સદ્વિવેક, સદિચ્છા, સંકલ્પ વગેરે આજની ભાષામાં મનોવૈજ્ઞાનિક સાધન કહેવાય છે, પુરાતન ભાષામાં એમને આધ્યાત્મિક સાધન કહેવામાં આવ્યું છે. આધ્યાત્મિક સાધન કહેવું વધુ ઉપયુક્ત છે કેમ કે એમનું સીધું લક્ષ્ય આત્મકલ્યાણ છે. આત્મબળ વધારતાં આ સાધનોની ચર્ચા પહેલાં કરવામાં આવી છે. કોઈપણ સત્કાર્યને સફળતાપૂર્વક પૂર્ણ કરવા માટે સૌપ્રથમ સદ્વિવેક વગેરે સાધનોનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ કેમ કે આ આધારભૂત સાધનો છે. તેમના વિના અન્ય સાધનોનું કોઈ મહત્ત્વ નથી. એમને જીવંત અને સક્રિય બનાવી રાખવા માટે ‘આત્મસંકેત’, ‘આત્મચિંતન’ વગેરે સહાયક સાધનોને પણ ઉપયોગમાં લેવાં જોઈએ.

અધ્યાત્મનો અર્થ છે — ‘તપ-યોગ-પરમાર્થ’

અધ્યાત્મને અપનાવવાની વાત ઉપર કહેવામાં આવી છે, તો કેટલાંક બીજાં આધ્યાત્મિક સાધનોની ચર્ચા કરીએ. એવું માની લો કે ‘અધ્યાત્મ’ નામનો એક સિક્કો છે. આ સિક્કાના બે સાધન પક્ષો છે. એક સાધન પક્ષનું નામ છે — ‘તપ અને યોગ’, બીજાનું નામ છે — ‘પુણ્ય-પરમાર્થ’. એમનો અર્થ અને વિસ્તાર એટલો વ્યાપક છે કે એમનામાં એ બધાં આધ્યાત્મિક સાધનો સમાયેલાં છે જે આત્મબળ જગાડે છે અને વધારે છે તથા આ માનવી-મહાભારતને જીતાડવામાં સમર્થ છે. જો સાધક આ પ્રભાવી સાધનોને અપનાવી શકે અર્થાત્ જો તપ અને યોગની સાથેસાથે પરમાર્થને તેના સાચા અર્થોમાં પોતાના ચિંતન અને વ્યવહારમાં આત્મસાત્ કરી શકે તો નિશ્ચિતપણે તેનામાં એ આધ્યાત્મિક બળોનું જાગરણ અને વિકાસ થવા લાગશે જે કેવળ તેની દુષ્પ્રવૃત્તિઓ દૂર કરવામાં નિર્ણાયક ભૂમિકા ભજવવામાં જ નહિ, પરંતુ સત્પ્રવૃત્તિઓથી ભરપૂર જીવનમાં પ્રવેશ કરવાનાં દ્વાર પણ ખોલી દેશે.

તપ એટલે આત્મસંયમ

‘તપ’ એટલે પોતાની જાત પર અનુશાસન. નીતિ અને નૈતિકતાનું ઉલ્લંઘન કરતી પોતાની ઈચ્છા અને ઉદ્દંડતા પર નિયંત્રણ. ‘તપ’ એટલે વિવેકને સાથે લઈ પોતાની જ અનૈતિકતા સાથે સંકલ્પપૂર્વક સંઘર્ષ.

દુષ્પ્રવૃત્તિઓ દૂર કરવી તે ઉચ્ચ કોટિનું તપ છે.

સંયમના અગ્નિમાં મનને તપાવી, મેલ બાળી સાચું સોનું બનાવવાની પ્રક્રિયા છે, પ્રખર સાધના છે.

યોગ એટલે શ્રેષ્ઠતા સાથે જોડાવું

‘યોગ’ એટલે જોડાવું. યોગ એટલે ‘પોતાનું શ્રેષ્ઠીકરણ’. આપણે સદાય કંઈ ને કંઈ વિચારતા અને કરતા રહીએ છીએ. આપણા આ વિચારોને, ઈચ્છાઓ અને ભાવનાઓને, મનમાં દબાઈને બેઠેલા અસલ ઉદ્દેશ્યને તથા બહાર પૂર્ણ કરી રહેલા આપણાં કર્મોને સતત શ્રેષ્ઠતા સાથે જોડી રાખવાનો અભ્યાસ કરીએ. આપણે જે કંઈ વિચારીએ, કરીએ તેના પર એક નજર નાંખીને જોઈ લઈએ કે ‘આ શ્રેષ્ઠ તો છે ને ?’ સદ્વિવેક તેને શ્રેષ્ઠ સ્વીકારી લે તો આગળ વધો. આ ‘યોગ’ છે.

જીવનયોગની સાધનાનું પ્રથમ

સૂત્ર — તપયોગમય જીવન

સામાન્ય રીતે યોગનો અર્થ આસન-પ્રાણાયામ વગેરેથી યુક્ત હઠયોગ થાય છે. આ શરીરને સ્વસ્થ રાખવાનો ઉપાય છે. અહીં જે યોગની ચર્ચા કરવામાં આવી રહી છે તે આપણા ચિંતન અને વ્યવહારની મલિનતાને નિરંતર દૂર કરતા રહેવાની અને ઉજ્જવળતા સાથે સતત જોડી રાખવાની જીવનયોગની સાધના છે. આ સાધનાનું પ્રથમ સૂત્ર છે ‘આપણે જે કંઈ કરીએ તે શ્રેષ્ઠ જ કરીએ. આપણે જે કંઈ કરીએ તેને પહેલાં શ્રેષ્ઠ ઉદ્દેશ અને શ્રેષ્ઠ ભાવના સાથે જોડીએ અને પછી કરીએ.’

બધું મળીને ‘અધ્યાત્મ’ નામના સિક્કાનો એક પક્ષ ‘તપ અને યોગ’ને સાધવા માટે આ ચાર અભ્યાસ કરતા રહો —

(૧) પોતાના વિચારો અને ઈચ્છાઓને તથા કરવામાં આવનાર કાર્યોને સદ્વિવેકની સામે લઈ જવાનો અભ્યાસ કરો. ધીરે ધીરે તેની ટેવ પડી જશે.

(૨) એ સહમતિ ના આપે તો તે વિચાર, ઈચ્છા કે કર્મને દૃઢતા સાથે ત્યાં જ રોકી દો. જરાપણ આગળ વધવા ન દો. મનને તેનાથી થતું નુકસાન બતાવીને સમજાવો, મનાવો અને ગમે તે રીતે નિયંત્રણમાં લાવો.

(તપ)

(૩) સદ્વિવેક જો સહમતિ આપે તો એ વિચાર કે કાર્યની સાથે એક ઉજ્જવળ ઉદ્દેશ્ય તથા કોઈ પવિત્ર કે ઉદાર ભાવનાને પણ જોડી દો (યોગ).

(૪) હવે આ વિચાર કે કર્મને આગળ વધવા દો.

થોડા દિવસોના અભ્યાસથી જ આ ચાર ક્રિયાઓ સરળતાપૂર્વક આપોઆપ સેકંડોમાં થવા લાગે છે. શરૂઆતમાં તો મન અર્જુનની જેમ ટાળવા લાગે છે. આ બધાને વ્યર્થ ઝંઝટ બતાવીને કરવાનું તો ઠીક સાંભળવા પણ ઈચ્છતું નથી, પરંતુ સાધકનો જાગેલો વિવેક, તેનો શ્રીકૃષ્ણ જો ધીરજપૂર્વક સમજાવતો રહે, ખિજાયા વગર મનાવતો અને સમજાવતો રહે તથા અડગ રહે તો મનની આનાકાની ધીરે ધીરે ઘટવા લાગે છે. એકાએક અને એક જ વારમાં મન માની જતું નથી. ગીતાનું સ્મરણ કરો કે પાંચ-પાંચ (અર્થાત્ અનેક વાર) વખત અને સતત પ્રયાસો શ્રીકૃષ્ણે કર્યા ત્યારે અર્જુનના મનની હઠ તૂટી હતી. તેથી ધીરજ રાખીને અભ્યાસ ચાલુ રાખો.

આ રીતે જ્યાં એક તરફ 'તપ' કામ-કોપ વગેરે અધોગામી વિચારો અને કર્મો માટે તેનાં દ્વાર બંધ કરી દેવા માટે સાધકના મનને મજબૂત બનાવે છે, તો બીજી તરફ 'યોગ' શ્રેષ્ઠ વિચારોની મદદથી શ્રેષ્ઠ કર્મનું અને શ્રેષ્ઠ કર્મોની સહાયતાથી શ્રેષ્ઠ સંસ્કારોનું નિર્માણ કરે છે અને એ સંસ્કારોને સાધકના વ્યક્તિત્વમાં જોડે છે, સામેલ કરે છે.

આ શ્રેષ્ઠ સંસ્કાર, 'સુસંસ્કાર' જ એ આધારભૂમિ છે, જેના પર આત્મબળ જાગે છે અને વિકસિત થાય છે. સદ્વિવેક, સદિચ્છા અને સંકલ્પથી માંડીને તપ, યોગ અને પરમાર્થ સુધીનાં સમસ્ત સાધનો અને સમસ્ત શ્રમ જે એક લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરવા માટે લગાડવામાં આવે છે એ મહાન ઉપલબ્ધિનું નામ છે 'સુસંસ્કારવાન વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ.' આ આધારભૂમિ પર ઊભા થઈને એ બધું જ શ્રેષ્ઠ મેળવી શકાય છે, જેની મનુષ્ય ઈચ્છા કરતો રહે છે.... સિદ્ધિથી માંડીને સ્વર્ગ સુધી અને પરમવિકાસથી માંડીને પરમાત્મા સુધી. સુસંસ્કારિતા જીવનયોગની સાધના છે, ઉત્કૃષ્ટ ચિંતન અને શ્રેષ્ઠ

કર્મનો દૈનિક જીવનમાં સતત પ્રવાહ છે, ઉજ્જવળ પ્રભુ પ્રત્યેના સમર્પણની સાધના છે.

પરમાર્થ એટલે 'બીજાઓને પણ આત્મસંયમ તથા શ્રેષ્ઠતા સાથે જોડવાની સેવા'

પોતાને દુઃખવૃત્તિઓ અને દુઃખર્મોથી મુક્ત કરવા એ શ્રેષ્ઠ 'તપ' છે. પોતાને સદ્ગુણવૃત્તિઓ અને સત્કાર્યોથી જોડવા એ શ્રેષ્ઠ 'યોગ' છે અને સૌને પોતાના પ્રભુતાં સંતાન જાણી તેમને પણ તપ અને યોગથી જોડવા તે 'પુણ્યપરમાર્થ' છે. જેમ પોતાના જીવનને ઉજ્જવળ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ તેમ પોતાના સંપર્કમાં આવનારાઓને પણ પ્રભુનો ઉજ્જવળ માર્ગ બતાવવા અને તેના પર ચલાવવા માટે પોતાનાં સમય, શ્રમ અને બુદ્ધિનો એક અંશ સમર્પિત કરવો તે પુણ્યમયી પરમાર્થ-સાધના છે.

જીવનયોગની સાધનાનું બીજું

સૂત્ર - પરમાર્થમય જીવન

પરમાર્થથી ભરેલું જીવન જીવવું તે તપ અને યોગને સાધી લેવા જેટલું જ મહત્વપૂર્ણ છે. 'અધ્યાત્મ' નામના સિક્કા પર જો 'તપ અને યોગ'નો એક પક્ષ તો અંકિત હોય પણ 'પરમાર્થ'નો બીજો પક્ષ લીસો અને સપાટ હોય, કશું જ અંકિત ન હોય તો એ ખોટો સિક્કો છે. તેના દ્વારા કશું જ ખરીદી શકાશે નહીં. તેથી સાધકે ખરો સિક્કો બનવું જોઈએ. ફક્ત પોતાના જીવાત્માને જ નહીં, શક્ય હોય તેટલું અન્ય જીવાત્માઓને અંધકાર અને ભટકવાથી બચાવીને પ્રભુના રાહ પર, ઉજ્જવળ વિચારો અને કર્મોના રાહ પર લઈ આવવા એથી વધુ નથી કોઈ આધ્યાત્મિક અભ્યાસ, નથી કોઈ સેવા કે નથી કોઈ પુણ્ય. જીવનયોગની સાધના પોતાના હિતમાં શ્રેષ્ઠતમ આધ્યાત્મિક સાધના છે અને બીજાના હિતમાં શ્રેષ્ઠતમ આધ્યાત્મિક સેવા છે. તેથી જીવનયોગની સાધનાનું બીજું સૂત્ર છે 'આપણે ઉદાર મનવાળા અને નિઃસ્વાર્થ સેવાભાવી બનીએ.'

તપ, યોગ અને પરમાર્થયુક્ત આ અધ્યાત્મ અંદર સૂતી પડેલી આત્મિક શક્તિઓને જગાડે છે અને

ક્રિયાશીલ કરે છે. વાલ્મીકિ, તુલસી અને ગાંધી પોતાના જીવનના પ્રારંભિક કાળમાં કેવી પ્રવૃત્તિ અને કેવી પ્રકૃતિની વ્યક્તિ હતા એ આપણે બધાએ વાંચ્યું છે, પરંતુ જ્યારે એમનામાં આ ત્રણ સંપુટવાળો અધ્યાત્મ અંદર જાગ્યો ત્યારે જીવનના ઉત્તરકાળમાં તેઓ આત્મબળના ધની તો બન્યા સાથે અન્ય અગણિત લોકોને પણ એમણે સત્પ્રવૃત્તિ, સદ્વિવેક અને સત્સંકલ્પોથી ભરી દીધા અને ઈશ્વર, ધર્મ તથા રાષ્ટ્રની સેવા તરફ વાળી દીધા. આ રીતે પુરાતનકાળથી વર્તમાનકાળ સુધીના બધા જ કાળમાં અધ્યાત્મનો આ ખરો સિક્કો ચાલતો રહ્યો છે.

ઉત્તમ વસ્તુને પામવા માટે ઊંચી કિંમત ચૂકવવી પડે છે. શિખર પર પહોંચવા માટે ઘણો પરસેવો પાડવો પડે છે. અખંડઆનંદરૂપી પરમાત્મા તરફ વધવા માટે પણ તપ, યોગ અને પરમાર્થની ઉત્કૃષ્ટ સાધનાને ખૂબ જ ઉત્સાહ સાથે પોતાના જીવન સાથે જોડી દેવી જરૂરી છે. આટલું થઈ શકે તો સમજવું જોઈએ કે જીવાત્માના 'ઉઠાવ'નો સુનિશ્ચિત આધાર બની ગયો.

તપ અને યોગ દ્વારા આત્મબળનો ભંડાર ભરાય છે. આ ઉપાર્જિત શક્તિનો ઉપયોગ વિલાસ વગેરેમાં

કરવાની મનાઈ છે, એ પતનનો માર્ગ છે. પ્રાયશ્ચિત્તના રૂપમાં જીવાત્માને સદીઓ સુધી નીચ યોનિઓમાં ભટકવાની ભારે કિંમત ચૂકવવી પડે છે. એને તો ઈશ્વરના ખેતરમાં બીજની જેમ વાવવા અને હજારગણા બનાવવાની વાત સાધકે વિચારવી જોઈએ. આ વિશ્વ જ ઈશ્વરનું ખેતર છે. સમાજમાં બીજી વ્યક્તિઓમાં જડ ઘાલી બેઠેલી રૂઢિઓ અને દુષ્પ્રવૃત્તિઓને ઉખાડવા માટે પોતાની શક્તિ અને સામર્થ્યને લગાડવાં તે જ બીજ વાવવાની વાત છે. અશક્તિ, અજ્ઞાન અને અભાવથી પિડાતા સમાજને પ્રભુના રાહ પર, ઉજ્જવળતાના રાહ પર લઈ આવવો તે બીજને હજારગણાં બનાવવાં તે છે. આ પુણ્ય-પરમાર્થ ભગવત્સેવાનો દિવ્ય માર્ગ છે, જે સાધકને પ્રભુનાં ચરણો સુધી પહોંચાડે છે. વાસ્તવમાં અધ્યાત્મવાદી હોવું અને સ્વાર્થ સાધ્યા વિના, અહેસાન જણાવ્યા વિના સેવાભાવી થવું તે એક જ તથ્યનાં બે નામ છે. આથી, આપણે સાચા અર્થમાં અધ્યાત્મવાદી બનીએ. સૌના હિતના ઉદાર સંકલ્પોથી પોતાના મનને સતત ઉજ્જવળ બનાવી રાખીએ.... તન્મે મનઃ શિવસંકલ્પમસ્તુ.... 'મારું (એ) મન કલ્યાણકારી સંકલ્પોથી યુક્ત થાવ.'

ધાર્મિકતા

ધાર્મિકતાનો અર્થ થાય છે કર્તવ્યપરાયણતા અને કર્તવ્યોનું પાલન. કર્તવ્ય, કર્મ અને ધર્મ લગભગ એક જ બાબત છે. મનુષ્ય અને પશુમાં માત્ર એટલો જ તફાવત છે કે પશુ કોઈ મર્યાદામાં બંધાયેલું નથી. મનુષ્યની ઉપર હજારો મર્યાદાઓ અને નૈતિકતાનાં બંધનો બાંધવામાં આવ્યાં છે અને અનેક જવાબદારીઓનો ભાર તેના પર લાદવામાં આવ્યો છે. જવાબદારીઓ અને કર્તવ્યોને પૂરાં કરવાં તે મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. શરીર પ્રત્યે આપણું કર્તવ્ય એ છે કે આપણે શરીરને નીરોગી રાખીએ. મગજ પ્રતિ આપણું કર્તવ્ય એ છે કે તેઓને સદ્ગુણી બનાવીએ. દેશ, ધર્મ, સમાજ અને સંસ્કૃતિ પ્રત્યે આપણું કર્તવ્ય છે કે તેઓને ઊંચા ઉઠાવવા માટે, આગળ લાવવા કે તેઓની પ્રગતિ માટે પૂરેપૂરું ધ્યાન રાખવામાં આવે. લોભ અને મોહના ભરડામાંથી આપણી જાતને છોડાવીને આપણા જીવાત્માનો ઉદ્ધાર કરવો એ પણ આપણું કર્તવ્ય છે. ભગવાને આપણને જે ઉદ્દેશ્યથી જે કામ માટે આ મનુષ્ય યોનિમાં જન્મ આપ્યો છે, જે કામને પૂર્ણ કરવા આપણને સંસારમાં મોકલ્યા છે, તે કાર્યને સફળ કરવું એ આપણું પવિત્ર કર્તવ્ય છે. આ બધાંયે કર્તવ્યોને જો આપણે યોગ્ય રીતે પૂરાં નહીં કરી શકીએ તો આપણે ધાર્મિક કેવી રીતે કહેવાઈશું ?

બાળકોનું શિક્ષણ અને નાની નાની વાતો

મનુષ્યનું જીવન પણ એક પંખીના માળા જેવું છે જેમાં નાનાં નાનાં કામોનું એટલું જ મહત્ત્વ છે જે બધાં પક્ષી માટે માળાનું નિર્માણ કરતી વખતે નાનાં નાનાં તણખલાંઓનું છે. બાલ્યાવસ્થા મનુષ્યજીવનનો એક પાયો છે અને અહીંથી જ બાળકના ભવિષ્યનું નિર્માણ શરૂ થાય છે. તે માટે નાનાં બાળકોને નાનાં નાનાં કામો અને નાની નાની ટેવો સુધારવાનું એ રીતે શીખવવું જોઈએ કે જેથી એમનું વ્યક્તિત્વ સુંદર અને સુઘડ બને.

દરેક બાળકમાં મહાન બનવાની શક્તિ અને સંભાવના વિદ્યમાન રહે છે. જો તેને વિકસિત કરવામાં આવે તો એ જ બાળક એક આદર્શ નાગરિક બનીને સમાજ અને સંસાર પ્રત્યે પોતાનાં કર્તવ્યોનું પાલન સારી રીતે કરી શકે છે. એની નાની-નાની વાતો અને ટેવોને મહત્ત્વહીન સમજીને ઉપેક્ષિત કરી દેવામાં આવે તો એક સુંદર વ્યક્તિત્વની ઉપલબ્ધિથી બાળક વંચિત રહી જાય છે. તેથી બાળકોને બાળપણથી જ સાવધાની, સ્વચ્છતા, સચ્ચાઈ, પ્રેમ અને આત્મીયતાનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. બાળકોનું નિર્માણ કોરા ઉપદેશોથી થતું નથી તે યાદ રાખવું જોઈએ. પહેલી જરૂરિયાત તો એ છે કે પોતાના માધ્યમથી બાળકો સામે આદર્શ પ્રસ્તુત કરવામાં આવે તથા બીજી જરૂરિયાત એ છે કે બાળકોનાં દરેક કાર્યો અને તેમની કાર્યપદ્ધતિનું ધ્યાન રાખી એમને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવામાં આવે કે જેથી બાળકોને તેમનાં નાનાં-નાનાં કામો કરવાની સાચી દિશા અને નાની-નાની ટેવો સુધારવાનું શિક્ષણ આપી શકાય.

એમને પોતાની જવાબદારી સારી રીતે શીખવવા માટે એ ધ્યાન આપવું જરૂરી છે કે તેઓ પોતાની નોટો-પુસ્તકોને કેવી રીતે રાખે છે અને તેમનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરે છે? આ વિશે જાણકારી ન હોવાને કારણે બાળકો માટે નોટ ખરીદી આપ્યા પછી એક જ

અઠવાડિયામાં જોવા મળે છે કે નોટોનાં કવર ફાટી ગયાં, પુસ્તકો પર ચઢાવેલા કાગળ ફાટી ગયા, વગેરે, વગેરે. બાળકોને તેમનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એ તો કહેવામાં આવતું જ નથી. વાલીઓ સમજે છે કે આ કામ શિક્ષકોનું છે અને શિક્ષક સામે એ સમસ્યા છે કે ૪૦થી ૫૦ બાળકો પર વ્યક્તિગત રૂપે કેવી રીતે ધ્યાન આપે, પોતાનાં પુસ્તકો અને નોટોને ગંદી થવામાંથી બચાવવા માટે તેના પર કવર ચઢાવી લે. દરેક ભણેલા કુટુંબમાં છાપાંઓ તો આવે જ છે. ન આવતાં હોય તો પસ્તીમાં પણ ઘણાં વેચાય છે, તેમને ખરીદવામાં આવે અને એક વાર બાળકો સામે પોતે જ કવર ચઢાવીને શીખવવામાં આવે. સ્કૂલ છૂટે કે તરત જ બાળકો ઘર તરફ દોડી જાય છે. સ્કૂલમાં વીતાવેલા કલાકો એમને કેદખાના જેવા લાગે છે કેમ કે એમનું સ્વચ્છંદી મન તો રમતગમત જેવાં સ્વતંત્ર કામોમાં વધારે રસ લે છે. તેઓ ઘર તરફ ભાગે છે તથા સ્કૂલનું દરફતર કે જેમાં વાંચવા-લખવાનો સામાન રહે છે તેને આમતેમ ફેંકી દે છે. આ ટેવમાં પણ વ્યક્તિત્વમાં એક ત્રુટિ પેદા કરી દેવાની સંભાવના રહેલી છે. તેથી બાળકોને પોતાનો સામાન સાચી રીતે અને યોગ્ય જગ્યાએ મૂકવાનું શીખવવું જોઈએ.

એવું કહેવાય છે કે બાળક પોતાના જીવનનો પહેલો ઉદ્યોગ, એ સ્કૂલે જવાનો આરંભ કરે છે, ત્યારે શરૂ કરે છે. આ પહેલાં ઉદ્યોગમાં જ બાળકોએ કેટલીક કમજોરીઓ અને ત્રુટિઓ પાળી લીધી હોય તો પછીના જીવનમાં પણ તે ચાલતી રહેવાનો ભય રહે છે. સ્કૂલના શિક્ષકો ઘણીવાર કહેતા હોય છે કે બાળકો ક્યારેક પેન્સિલ લાવતા નથી તો ક્યારેક પેન્સિલની અણી સારી રીતે કાઢેલી હોતી નથી. ક્યારેક કોઈ નોટ ભૂલી જાય છે તો ક્યારેક પુસ્તક ભૂલી જાય છે. ક્યારેક ચિત્રકામના

પિરિયડમાં ડ્રોઈંગબોક્સ નથી હોતું તો ક્યારેક ભૂમિતિના પિરિયડમાં કંપાસ બોક્સમાં પરિકર જ હોતું નથી. આ અવ્યવસ્થિત જીવન તરફ વધવાની નિશાની છે. સ્કૂલ જતાં પહેલાં બાળકોને આ બધી વાતોની યાદ આપવામાં આવે.

સુવ્યવસ્થા અને સાવધાની ફક્ત સ્કૂલની બાબતોમાં જ નહિ પણ અન્ય કામોમાં પણ આ વાતનું ધ્યાન રાખવાની પ્રેરણા આપવામાં આવે. સ્નાન કે હાથપગ ધોયા બાદ પોતાનાં કપડાંને યોગ્ય સ્થાને મૂકવાં અને ઉતારવાં, સાબુ યોગ્ય સ્થાને મૂકવો, જમી લીધા બાદ સારી રીતે હાથ અને મોઢું ધોવાં તથા કોગળા કરવાની ટેવોનો વિકાસ કરવો જોઈએ. સ્કૂલના જીવનને ઉદાહરણના રૂપમાં પ્રસ્તુત કરવામાં આવી રહ્યું છે. ક્યારેક બાળકો શિક્ષકો દ્વારા ફેંકવામાં આવેલા ચોકના ટુકડા લઈ આવે છે અને તેના વડે રસ્તામાં આવતી દીવાલો ચીતરતા જાય છે. સ્કૂલોમાં પણ સમય મળે ત્યારે તેઓ પેન કે પેન્સિલથી પોતાની નોટો તથા પુસ્તકોમાં કંઈ ને કંઈ લખતા રહે છે અથવા તેના પર જાતજાતની આકૃતિઓ બનાવી દે છે જેથી નોટો અને પુસ્તકો ગંદાં થઈ જાય છે. જો માતાપિતા પોતાનાં બાળકોની દરેક ગતિવિધિ પર ચોકસાઈપૂર્વક ધ્યાન આપે તો એમનામાં આ આદતોને વધતી રોકી શકાય છે.

મા-બાપ મોટેભાગે એ બતાવવાનું ભૂલી જાય છે કે ગેસબત્તીનો ઉપયોગ અને સારસંભાળ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે. ગેસબત્તી આપતી વખતે માતાપિતાએ એ વાતનું ધ્યાન પણ રાખવું જોઈએ કે બાળક તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરે છે? એને ગેસબત્તી સારી રીતે જલાવવા, રાખવા, સાફ કરવા અને બંધ કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. આ કામ જો માતાપિતા જ કરે તો એનાથી બાળકો પરાવલંબી બની જાય છે અને બીજાં કાર્યોમાં તેમની આ ટેવ ખૂબ દુઃખદાયી બની જાય છે.

આ રીતે સ્કૂલમાં ભણતાં બાળકોને શીખવવામાં આવેલી સારી આદતો જીવનભર કામ આવે છે. સાથે જ બાળકોને સ્વચ્છ રહેવાનું પણ શીખવવું જોઈએ.

એમને પોતાની લખવા-વાંચવાની વસ્તુઓને સ્વચ્છ રાખવાની સાથેસાથે વાંચવાના કમરાની રોજ સફાઈ કરવી, જરૂરિયાતની વસ્તુઓને સ્વચ્છ રાખવી અને નોટો-પુસ્તકોને સુંદરતાથી સજાવીને રાખવાની પ્રેરણા આપવી જોઈએ. આ સંસ્કારો આપવાની સાથેસાથે એ પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે બાળકો ફક્ત આપણી આજ્ઞા જ માને તેમ કરવું ન જોઈએ, તેમને અનુશાસિત અને મર્યાદિત બનાવવા માટે પણ પ્રયત્ન કરવામાં આવે, પરંતુ તેનો અર્થ એ નથી કે બાળકો પર કડક નિયંત્રણ રાખવું જોઈએ.

બદલાતા સમયની સાથે બાળકોની દુનિયા પણ બદલાઈ રહી છે તેથી બાળકોને જે કહેવામાં આવે છે તે આનાકાની કર્યા વગર માની લે એવું બહુ ઓછું જોવા મળે છે. આવાં ઉદાહરણો ખૂબ જ ઓછાં જોવા મળે છે. તેથી બાળકોને સલાહ અને માર્ગદર્શન આપવામાં આવે. આજ્ઞા આપો તો સલાહના રૂપમાં આપો અને પોતાના કોઈ કામ માટે કહો તે પણ સમજી વિચારીને જ કહો. આ રીતે બાળકોને કોઈપણ જાતના દબાણનો અનુભવ કર્યા વગર તેમની બુદ્ધિના આધારે વધી શકે તેમ કરવું જોઈએ. ખૂબ જ આજ્ઞાકારી બાળકો પ્રતિભાશાળી અને ક્ષમતા ધરાવતાં હોવા છતાં પણ બીજા કહે તેની પ્રતીક્ષા કરતાં હોય છે. પોતાની બુદ્ધિનો કોઈ ઉપયોગ ન કરવાથી તેઓ પરાવલંબી બની જાય છે. બાળકોમાં બુદ્ધિ જ કેટલી હોય છે એમ કહીને તેઓ ક્યાંય પોતાનું નુકસાન ન કરી બેસે આ ડરથી બાળકોને સ્વતંત્ર બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવાથી રોકવામાં ન આવે. પડ્યા વગર કોઈ ચાલવાનું ક્યાં શીખી શકે છે? પડવાના ડરથી બાળકને ચાલવા ન દેવાં તેને કોણ બુદ્ધિમાન કહેશે ?

આ માન્યતાને નજર સમક્ષ રાખી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે બાળકોનું શિક્ષણ તેને જાણકારી મળે તેટલા સુધી જ મર્યાદિત ન રાખતાં નાની-નાની વાતોમાં સાવધાની, સજાગતા અને મનોયોગનો ઉપયોગ કરી તેના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ કરવાનો પ્રયાસ પણ કરવો જોઈએ.

પ્રેરણાદાયક કથાઓ

‘દ’ના ત્રણ અર્થ

દેવ, દાનવ અને મનુષ્યની શ્રેણીમાં બેઠેલા માનવપ્રાણી પરસ્પર લડતા ઝઘડતા રહેતા અને ધરતીને લોહીથી લાલ કરતા રહેતા.

દુઃખી થઈને ધરતીમાતા પ્રજાપતિ પાસે ગઈ અને પોતાનાં દુઃખની કહાની સંભળાવી. પુત્રોને લોહી વહેવડાવતા જોઈ માતાનું દુઃખી થવું સ્વાભાવિક પણ હતું.

બ્રહ્માજીએ ત્રણેય બાળકોને બોલાવીને કહ્યું — “આ રીતે લડતા ઝઘડતા રહેવાથી તમે સંસારને નરક બનાવી દેશો અને પોતે પણ નષ્ટ થઈ જશો.”

ગુનેગારની જેમ ત્રણે બાળકો માથું નમાવી ઊભાં હતાં. એમણે પૂછ્યું — “પિતામહ, કોઈ એવું શિક્ષણ આપો કે જેના પર ચાલીને અમે કલહથી બચીએ અને શાંતિ તથા સુવિધા પ્રાપ્ત કરીએ.”

બ્રહ્માજી ગંભીર થઈ ગયા. એમણે પૂર્ણ એકાગ્રતાથી શાંતિના શિક્ષણનો એક જ બીજમંત્ર કહ્યો — ‘દ’, ‘દ’, ‘દ’. ત્રણે બાળકો ગંભીરતાપૂર્વક તેનો અર્થ સમજવા અને વ્યાખ્યા કરવામાં લાગી ગયા.

ઘણા સમય સુધી વિચારવિમર્શ ચાલતો રહ્યો. સ્તબ્ધતાનો ભંગ કરતાં પ્રજાપતિએ બાળકોને પૂછ્યું — “અમારા સૂત્રશિક્ષણનો તમે શું અર્થ સમજ્યાં ?”

દેવતાએ કહ્યું — “દ અર્થાત્ દાન, જેની પાસે સુખસગવડો મોજૂદ છે તેમણે તેનો ઉપભોગ પોતાને માટે નહીં કરવો જોઈએ પરંતુ બીજા અભાવગ્રસ્તોને પોતાની કમાણી આપીને આંતરિક આનંદ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ.”

હવે મનુષ્યનો વારો આવ્યો. પ્રજાપતિના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં એણે કહ્યું — “દ અર્થાત્ દમન. અંતઃકરણમાં વાસના અને તૃષ્ણાનાં જે તોફાનો ઊઠતાં

રહે છે તેમનું દમન કરવું, ષડરિપુઓનો પરાજય કરવો, પુરુષાર્થ અને પ્રયત્નમાં રત રહેવું અને આળસનો ત્યાગ કરવો એ જ હું સમજ્યો છું. મનુષ્યનું કલ્યાણ એમાં જ દેખાય છે.”

અસુરે તેની અભિવ્યક્તિ બતાવતાં કહ્યું કે “દ નો અર્થ છે — દયા. દુષ્ટતા નિર્દયી જ કરી શકે છે. જેને બીજાંનાં કષ્ટો પોતાનાં કષ્ટો જેવાં દુઃખદાયી લાગશે તે કોઈને સતાવવાની અસુરતામાંથી બચશે.”

બ્રહ્માજીએ સ્વીકૃતિમાં માથું હલાવ્યું અને કહ્યું — “આ જ મારા શિક્ષણનો સારાંશ છે, જે તમે સમજ્યા છો. પોતાના દોષોને શોધવા, સમજવા અને તેમને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરતા રહેવાથી જ તમે શાંતિથી જીવન વીતાવી શકશો.”

આ ધર્મશિક્ષણનો સારાંશ તો બધા જાણે છે પણ દુઃખ એ વાતનું છે કે એને માનનારા કોઈક વિરલા જ નીકળે છે. બ્રહ્માજીની શાંતિ અને શીખ આજે પણ બધાની સામે પ્રસ્તુત છે. જો તેના પર ચાલી શકાય તો આનંદમય જીવનમાં કોઈ અડચણ ન રહે.

પંચરત્ન

મહર્ષિ કપિલ દરરોજ ગંગાસ્નાન માટે જતા હતા. રસ્તામાં એક ગામ આવતું હતું. એ ગામમાં ખેડૂત લોકો રહેતા હતા. જે રસ્તે મહામુનિ જતા હતા એમાં એક વિધવા બ્રાહ્મણ સ્ત્રીનું ઝૂંપડું આવતું હતું. મહામુનિ જ્યારે પણ એ બાજુથી નીકળતા ત્યારે વિધવા કાં તો ચરખો ચલાવતી દેખાતી કે ધાન ફૂટતી દેખાતી. પૂછવાથી ખંબર પડી કે તેના પતિ સ્ત્રિવાય ઘરમાં ગુજરાન ચલાવનાર કોઈ નહોતું, સંપૂર્ણ કુટુંબનું ભરણપોષણ તેને જ કરવું પડે છે.

કપિલમુનિને તેની આ અવસ્થા પર ખૂબ દયા આવી. એમણે તેની પાસે જઈને કહ્યું — “ભદ્રે, હું આ

આશ્રમનો કુલપતિ કપિલ હું. મારા કેટલાય શિષ્યો રાજપરિવારો સાથે સંબંધ ધરાવે છે, તમે ચાહો તો તમારા માટે આવકની સારી વ્યવસ્થા કરાવી શકાય તેમ છે. તમારી અસહાય અવસ્થા મારાથી જોવાતી નથી.”

બ્રાહ્મણ સ્ત્રીએ આભાર વ્યક્ત કરતાં કહ્યું — “દેવ ! તમારી આ દયાળુતા માટે હાર્દિક ધન્યવાદ, પરંતુ તમે ઓળખવામાં ભૂલ કરી. હું નથી અસહાય કે નથી નિર્ધન. તમે જોયાં નથી, મારી પાસે પાંચ એવાં રત્નો છે કે જેનાથી હું ઈચ્છું તો પોતે રાજાઓ જેવું જીવન પ્રાપ્ત કરી શકું છું. મને તેમની આવશ્યકતા લાગી નથી. તેથી એ પાંચ રત્ન સુરક્ષિત રાખ્યાં છે.”

કપિલ ખૂબ જ આશ્ચર્યચકિત થયા, એમણે પૂછ્યું — “ભદ્રે ! ખોટું ના લાગે તો એ રત્ન કૃપા કરી મને પણ બતાવો, જોઈએ તમારી પાસે કેવાં રત્નો છે ?”

બ્રાહ્મણીએ આસન પાથર્યું. બોલી — “આપ થોડીવાર બેસો, હું હમણાં રત્ન બતાવું છું.” એટલું કહીને બ્રાહ્મણી ફરીથી ચરખો કાંતવા લાગી. થોડીવારમાં તેના પાંચ પુત્રો વિદ્યાલયથી પાછા આવ્યા. એમણે માતાના પગનો સ્પર્શ કરીને કહ્યું — “મા ! અમે આજે પણ કોઈની સાથે અસત્ય બોલ્યાં નથી. કોઈને કટુવચન કહ્યાં નથી. ગુરુદેવે જે શીખવાડ્યું અને બતાવ્યું તેને મહેનતથી પૂર્ણ કર્યું છે.”

કપિલમુનિને વધુ કહેવાની જરૂર ન પડી, એમણે બ્રાહ્મણ સ્ત્રીને પ્રણામ કરીને કહ્યું — “ભદ્રે ! સાચે જ તમારાં પાંચ રત્નો બહુમૂલ્ય છે. આવાં આજ્ઞાકારી બાળકો જે ઘરમાં, જે દેશમાં હોય એ ક્યારેય અભાવગ્રસ્ત રહી શકતો નથી.”

એક જ ઇચ્છા - પ્રાણીઓના દુઃખનો નાશ

રાજા રતિદેવને જે ધન મળતું હતું તેને તેઓ બીજાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે આપી દેતા હતા. એક વખત ઘણા સમય સુધી વરસાદ ન થવાથી અન્નનો દુકાળ પડ્યો તો એમણે પોતાનો આખો અન્નભંડાર ભૂખ્યા લોકોને વહેંચી દીધો. તેઓ પોતે ભૂખ્યા રહીને પણ બીજાની ભૂખ મટાડવાને ધર્મ માનતા હતા. પોતાની

પાસે કશું ન રહેવાથી ભૂખ્યા રહીને તેમને અડતાળીસ દિવસ થઈ ગયા. ભૂખથી જાણે પ્રાણ નીકળી રહ્યા હતા. ત્યારે એમને ક્યાંકથી થોડો આહાર મળ્યો. તેઓ ખાવાની શરૂઆત જ કરતા હતા કે એક ભૂખ્યો બ્રાહ્મણ અતિથિ રૂપમાં ત્યાં ઉપસ્થિત થયો. શ્રદ્ધાથી પ્રેરાઈને મહારાજે એમાંથી થોડો ભાગ એને આપી દીધો. બ્રાહ્મણ હજી ગયો જ હતો ત્યાં એક શૂદ્ર આશ લઈને પહોંચી ગયો. રંતિદેવે એનામાં પણ સાક્ષાત્ ઈશ્વરનું સ્વરૂપ જોઈ તેનો સત્કાર કર્યો અને બાકી બચેલા ભોજનમાંથી એક ભાગ તેને પણ આપ્યો. તેના ગયા પછી કૂતરાઓથી વીંટળાયેલો એક ચાંડાળ આવ્યો અને એણે પણ ભૂખ શાંત કરવા કંઈક આપવા માટે કહ્યું. રાજાએ ત્રીજો ભાગ આદર સાથે આપીને તેને પ્રણામ કર્યાં. હવે ફક્ત થોડો રસવાળો ભાગ જ એક વ્યક્તિ માટે બચી ગયો હતો. રાજાએ પાત્ર ઉઠાવ્યું અને પીવા જ જતા હતા કે એક ઘરડા કૂતરાનો કૂં-કૂં અવાજ જાણે કહી રહ્યો હોય કે — “મારા જેવા અપવિત્રને પણ કંઈક આપો, રાજન !”

તેની કરુણ વાણી સાંભળીને રંતિદેવનું મન દ્રવિત થઈ ગયું. પોતે મૃતપ્રાય હોવા છતાં પણ એમણે એ પેય દ્રવ્ય એને આપી દીધું અને આ વાક્યોનું ઉચ્ચારણ કર્યું

ન ત્વહં કામયે રાજ્યં ન સૌખ્યં નાડપુનર્ભવમ્ ।

કામયે દુઃખતમાનાં પ્રાણિનામાર્તિનાશનમ્ ॥

“હું નથી રાજ્ય ઈચ્છતો, નથી સ્વર્ગ ઈચ્છતો અને તમને મોક્ષ કે નિર્વાણની ઈચ્છા પણ નથી. મારી ઈચ્છા તૈ કેવળ એ છે કે દુઃખોથી પિડાતા સૌ દેહધારીઓનાં દુઃખ અને કષ્ટો સમાપ્ત થઈ જાય.”

ભગવાનમાં અતૂટ શ્રદ્ધા ધરાવનારને સિદ્ધિઓ આવે છે અને તે સિદ્ધિઓ ભક્તની પરીક્ષા લે છે. જો ભક્ત પાકો હોય તો ભગવાન પોતે ભક્તને વશ થઈ જાય છે. જેમ બલિ રાજાને ભગવાન વશ થયા.

વૃક્ષોપલબ્ધિ અને સંવર્ધન – એક અતિ આવશ્યક કાર્ય

મનુષ્યનું જીવન ટકાવી રાખવામાં અને ઉત્કર્ષમાં જે અન્ય જીવધારીઓનો મુખ્ય સહયોગ છે, એમાં પશુ અને વૃક્ષની ગણના મુખ્ય છે. ગૌમાતાના ગુણો ગાતાં આપણે ધરાતા નથી કેમ કે તેના દ્વારા પ્રાપ્ત થતાં દૂધ, છાશ, બેલ, ચામડું વગેરે બધા પદાર્થો દ્વારા પૌષ્ટિક આહાર તથા બીજી સુવિધાઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. કંઈક આવું જ અનુદાન વૃક્ષો પાસેથી પણ પ્રાપ્ત થાય છે. તેના દ્વારા મળતા લાભોની કોઈ ગણતરી જ નથી. તેઓ બોલતાં નથી પણ જીવ તો એમનામાં પણ છે અને જીવ પણ એવો છે જે સંતો જેવી ગરિમા રોમેરોમમાં ભરીને બેઠો છે. આ સંસારમાં જો વૃક્ષો ન હોત તો શક્ય છે કે આપણા માટે જીવતા રહેવાનું મુશ્કેલ બની ગયું હોત. ઘાસ-પાંદડાં અને વનસ્પતિઓનો મહિમા તો લોકો પશુઓના આહાર, ઔષધિ, અનાજ, દોરડાં, ઘાસ વગેરેના રૂપમાં જાણે છે, પણ વૃક્ષોની ઉપયોગિતાની ખૂબ જ ઓછી જાણકારી લોકોના ધ્યાનમાં છે.

સામાન્ય રીતે એટલું જ જાણવામાં આવે છે કે વૃક્ષોની છાયા કે ફળ-ફૂલ કામમાં આવે છે. આપણે એ પણ જાણવું જોઈએ કે મનુષ્યના શ્વાસમાંથી નીકળતો ઝેરી કાર્બન ડાયોક્સાઇડ ગેસ શોષીને સતત વાયુને શુદ્ધ કરતા રહેવાનું શ્રેય વૃક્ષોને જ જાય છે, તેઓ દિવસભર આ જ કામ કરે છે. રાત્રે તેઓ થોડો કાર્બન ડાયોક્સાઇડ ગેસ કાઢે તો છે પણ એ મનુષ્યના શરીરમાંથી નીકળતા ઝેરી વાયુ જેવો નુકસાનકારક હોતો નથી. આખા દિવસ દરમિયાન વૃક્ષો ઓક્સિજન નામનો પ્રાણવાયુ બહાર કાઢે છે. મનુષ્યના જીવન માટેનો આ જ આધાર છે. ઓક્સિજન ઘટી જવાથી મનુષ્યનું જીવન જોખમમાં મુકાઈ જાય છે અને એ અન્નજળ કરતાં પણ વધુ ઉપયોગી છે. આવો અમૂલ્ય આહાર કે જેની ક્ષણે ક્ષણે જરૂર પડે છે અને જે લોહીમાં લાલાશથી માંડીને અનેક જીવનધારક સાધનો આપે છે, તે વૃક્ષો જ આપતાં રહે છે. વૃક્ષો ન હોય તો આખા સંસારમાં ઓક્સિજનની

ઓછપ વરતાય અને શરીર તથા આગ બળવાથી નીકળતો વિષયુક્ત વાયુ કાર્બન ડાયોક્સાઇડ સંપૂર્ણ આકાશને દૂષિત કરી એવી ગૂંગળામણ પેદા કરી દે કે પ્રાણીઓને જીવન ટકાવી રાખવાનું જ શક્ય ન બને. દરેક દૃષ્ટિએ એમને જીવનદાતા કહીએ તો અતિશયોક્તિ નહિ થાય.

વૃક્ષોમાં એવું એક વિશિષ્ટ આકર્ષણ છે કે જે વાદળોને ખેંચી લાવે છે અને વરસાદની પરિસ્થિતિઓ પેદા કરે છે. જ્યાં વૃક્ષો વધારે પ્રમાણમાં હોય છે ત્યાં વરસાદ પણ વધુ થાય છે. વૃક્ષરહિત પ્રદેશમાં આપોઆપ વરસાદ ઓછો થઈ જાય છે. વૃક્ષોના વિકાસનો અર્થ પોતાની સુખસગવડોને વધારવી તે છે. તે ઓછાં થાય તો આપણી જરૂરિયાતોની પૂર્તિમાં નુકસાન થશે. પ્રાણવાયુ ઓછો મળે, વરસાદ ઓછો થાય અને વનસ્પતિ ઓછી ઊગે તો આપણે કેટલા નુકસાનમાં રહીશું તેનાં લેખાંજોખાં કરવાં મુશ્કેલ છે.

આંખો પર હરિયાળીનો ખૂબ જ શાંતિદાયક પ્રભાવ પડે છે. તેનાથી સહજ રીતે જ મન પ્રસન્ન થઈ ઊઠે છે. ઘાસ તો વરસાદના દિવસોમાં જ શોભા આપે છે, પરંતુ વૃક્ષો તો આખું વરસ તેમની શીતળતા અર્પે છે. એમની છાયામાં કેટલાય મનુષ્યો અને પશુપક્ષીઓ વિશ્રામ મેળવે છે એ જોતાં વૃક્ષોને એક ખુલ્લી ધર્મશાળા કહી શકાય છે. ફૂલોની શોભા જોવાલાયક હોય છે. તેમની સુગંધ મગજમાં પ્રફુલ્લતા અને શક્તિનો સંચાર કરે છે. ફળોમાં જ એ જીવનતત્ત્વો છે જે મનુષ્યને નીરોગી અને દીર્ઘજીવી બનાવી શકે છે. અનાજનો આહાર તો લાચારી અને અભાવની પરિસ્થિતિમાં સ્વીકારવો પડ્યો છે અન્યથા મનુષ્યના શરીરની રચના વાંદરા જેવા ફળાહારી વર્ગમાં જ આવે છે. તેનો પ્રાકૃતિક અને સ્વાભાવિક આહાર ફળ છે. શરીરમાં જે કંઈ જીવનતત્ત્વો જોવા મળે છે અને જેમની સતત જરૂર રહે છે તે વધુ માત્રામાં ફળોમાં જ ભરેલાં રહે છે. તેથી પૂર્ણ સમર્થ, પૌષ્ટિક, સાત્ત્વિક અને સ્વાસ્થ્યરક્ષક આહારમાં

ફળોની જ ગણના કરવામાં આવે છે. એમનામાં શરીર જ નહીં મગજ અને સ્વભાવને પણ ઉચ્ચસ્તરીય પોષણ પ્રદાન કરવાની ક્ષમતા છે. તેથી ધાર્મિક દૃષ્ટિએ ફળોને ખૂબ જ મહત્વ આપવામાં આવ્યું છે. દેવતાને અર્પણ કરવા માટે ફળ અને ઉપવાસમાં ફળ, સર્વત્ર એમની જ ગરિમા ફેલાયેલી છે. ચિકિત્સકો પણ રોગીઓને ફળોનો આહાર કરવાનું કહે છે કેમ કે તે જલદીથી પચનારાં, પેટ પર બોજો ન રાખનારાં અને જીવનતત્વોથી ભરપૂર હોય છે. રોગો સામે લડવાની ક્ષમતા પેદા કરે છે. ઋષિમુનિઓનો મુખ્ય આહાર ફળ છે. જંગલી પ્રદેશોમાં તેઓ ફળોવાળાં વૃક્ષો રોપીને આહારની સમસ્યાથી નિશ્ચિત થઈ જતા હતા. એમાં જ્યાં સુગમતા હતી ત્યાં દીર્ઘ સુદૃઢ સ્વાસ્થ્ય, બુદ્ધિમાં સાત્ત્વિકતા તથા મનોબળ વધારવા જેવા અસંખ્ય લાભો હતા. આવા આહારથી સાધના તથા ઉપાસનામાં પ્રખરતા આવતી હતી. એ જ ક્ષેત્રમાં રહીને વિદ્યાભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ મનસ્વી, તેજસ્વી અને સશક્ત શૂરવીર બનીને પાછા આવતા હતા.

વૃક્ષોની આ ઉપયોગિતા તરફ આપણું ધ્યાન આકર્ષિત થવું જ જોઈએ અને ઉત્સાહપૂર્વક વૃક્ષોની રોપણી, સંવર્ધન અને સંરક્ષણ કરવું જોઈએ. સાધારણ પાક કરતાં કીમતી ફળો આપતાં વૃક્ષો વધુ કમાણી આપી શકે છે. સંતરાં, મોસંબી, લીંબુ, ચીકુ, સફરજન, અનનાસ, અંજીર જેવાં ફળો સરળતાથી ઉગાડી શકાય છે. ત્રણ-ચાર વરસ સુધી તેમની સંભાળ, સિંચાઈ વગેરેનો પ્રબંધ કરી લેવામાં આવે તો પછી તેમને માટે વધુ કંઈ જ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. કેરી, જામફળ, રાયણ, મહુડા, ફણસ, આમળાં, ગૂલર, પીપળા જેવાં વૃક્ષ એક વાર લાગે તો કાયમને માટે શાંતિ થઈ જાય છે. દ્રાક્ષ, કેળાં, પપૈયાં જેવાં સામાન્ય ફળોને તો રમતમાં થોડી જગ્યામાં જ ઉગાડી શકાય છે અને હરિયાળીની શોભાની સાથેસાથે અમૂલ્ય આહાર પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

પશુઓ કરતાં પણ વધુ ઉપયોગી વૃક્ષોને ઉગાડવા અને વધારવાની જ્યાં વિશાળ યોજનાઓ બનતી રહે છે ત્યાં આપણા દેશમાં એમને કાપીને ખતમ કરી

‘ગૌહત્યા’ જેવાં કુકૃત્યોમાં પણ આપણે લાગેલા છીએ. ખેતીના લોભમાં વૃક્ષોનો સફાયો થઈ ગયો અને ખેતરની પાળીઓ પર જ્યાં એક વખતે વૃક્ષોની હરિયાળી છવાયેલી રહેતી હતી અને એમના પર ચઢીને બાળકો ઉત્તમ મનોરંજન અને વ્યાયામ કરતાં હતાં ત્યાં હવે સર્વત્ર સૂમસામ જ દેખાય છે. લોકો એ વિચારે છે કે એટલી જમીન ખેતી માટે વાપરી શકાય છે પણ તેઓ એ ભૂલી જાય છે કે વૃક્ષોના અભાવે ઓછો વરસાદ તથા ઠંડી-ગરમીનું પ્રમાણ વધુ થઈ જવાથી પાકને જે નુકસાન થશે તે વૃક્ષો માટે જુદી રાખવામાં આવેલી જમીન કરતાં વધુ નુકસાનકારક સિદ્ધ થશે. આપણે જ્યાં પણ શક્ય બને ત્યાં વૃક્ષો ઉગાડવાનો અને તેમનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ધર્મશાસ્ત્રોમાં વૃક્ષો ઉગાડવાનું ખૂબ જ પુણ્ય માનવામાં આવ્યું છે. પીપળો, વડ, આમળાં જેવાં વૃક્ષોની તો પૂજા પણ થાય છે. દરેક લોકોપયોગી કાર્ય ધર્મ તથા પુણ્યની ગણનામાં આવે છે. આ દૃષ્ટિએ શાસ્ત્રો અને ઋષિઓએ વૃક્ષારોપણને જો સ્વર્ગ આપનાર પરમાર્થ બતાવ્યું હોય તો તેમનું મંતવ્ય સાચું જ માનવું જોઈએ.

આ જરૂરિયાતને પણ સમજવી જ જોઈએ કે વૃક્ષ મનુષ્યની એક મહાન આવશ્યકતા છે અને તેમના વિકાસ માટે નવો ઉત્સાહ અને નવી ચેતના આવવી જ જોઈએ. રસ્તાના કિનારે કિનારે દરેક જગ્યાએ વૃક્ષો વાવવાં જોઈએ જેથી યાત્રીઓને સરળતા અને થાક વગર યાત્રા કરવાનો અવસર મળતો રહે. જ્યારે પણ મોકો મળે ત્યારે ફળવાળાં કે બળતણ કે ઈમારતી લાકડું આપતાં વૃક્ષો વાવવા માટે આપણે પોતે આગળ આવવું જોઈએ અને બીજાઓને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ.

સપ્ટેમ્બરનો મહિનો વૃક્ષો વાવવા માટે ખૂબ જ ઉપયોગી છે. તમામ પાઠકભાઈઓને અનુરોધ છે કે આ લેખ વાંચીને જો વૃક્ષ વાવવાનું મન થયું હોય તો તેને અવશ્ય અમલમાં લાવો. સાર્વજનિક સ્થળોમાં વૃક્ષો વાવીને પરમાર્થનું પુણ્ય મેળવો. ઘેર ઘેર તુલસીનો ક્યારો રોપવાનું અભિયાન અવશ્ય ચલાવો.

ભગવાન બુદ્ધે દારૂ કેવી રીતે છોડાવ્યો ?

નશીલા પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવાથી મનુષ્યનું કેટલી હદે પતન થાય છે, તેનું ભયંકર ચિત્ર ભગવાન બુદ્ધના જીવનકાળની એક ઘટનાથી મળે છે. બુદ્ધદેવ માનવજાતિના સૌથી મોટા હિતૈષી હતા, જેમણે પોતાનું સર્વસ્વ સંસારનિવાસી મનુષ્યોના દોષ-દુર્ગુણોને દૂર કરવા મુક્તિમાર્ગનું દર્શન કરવવા માટે અર્પણ કરી દીધું હતું. તેઓ એ બધી વાતોનો નિષેધ કરતા હતા જેનાથી મનુષ્ય ઉચ્ચમાર્ગથી પતિત થઈને નીચલી કક્ષાનું જીવન વિતાવવા લાગે છે. માદક પદાર્થોની બાબતમાં પણ એમના વિચારો ખૂબ અગ્રગામી હતા અને તેઓ હર્મેશમાં તેમના ઉપદેશોમાં કહેતા કે હે મનુષ્ય ! તું સિંહ સામે જવામાં ક્યારેય ભયભીત ન થા કેમ કે એ તારા પરાક્રમની પરીક્ષા છે. તું તલવાર નીચે માથું નમાવવામાં ભયભીત ન થા, એ બલિદાનની કસોટી છે. તું પર્વતના શિખર પરથી પાતાળમાં કૂદવાથી ભયભીત ન થા, એ તપની સાધના છે. તું બળબળતી જવાળાઓથી ક્યારેય વિચલિત ન થા, એ તારા સાચું સોનું હોવાની પરીક્ષા છે પણ સુરાદેવીથી, માદક પદાર્થોથી સદા ભયભીત થજે, કેમ કે એ પાપ અને દુરાચારની જનની છે.

એકવાર ભગવાન બુદ્ધને જાણવા મળ્યું કે સર્વમિત્ર નામનો એક રાજા મદ્યપાનમાં વિશેષ આસક્ત છે અને તેની સાથે તેના મંત્રીઓ, રાજ્યના અધિકારીઓ તથા પ્રજાજનો પણ આ પાપકર્મમાં ફસાઈને પોતાનું પતન કરી રહ્યા છે. આ જાણીને બુદ્ધને ખૂબ જ દુઃખ થયું અને એમણે નિશ્ચય કર્યો કે જો આ રાજાનું મદ્યપાન છોડાવી દેવામાં આવે તો હજારો પ્રાણીઓનો આ મહાપાતકથી ઉદ્ધાર થઈ જાય. આ પ્રકારનો વિચાર મનમાં આવવાથી એમણે વલ્કલ અને મૃગચર્મ પહેરીને બ્રાહ્મણમુનિનું રૂપ ધારણ કર્યું અને એક સુરાહીમાં મદ્ય ભરીને ખત્વા પર લટકાવી દીધી. જે સમયે તેઓ આ વેશમાં રાજા

સર્વમિત્રના દરબારમાં પહોંચ્યા તે વખતે રાજા પોતાના પાર્ષદો સહિત મદ્યસેવનમાં મગ્ન હતો. બુદ્ધદેવે એ બધાં પર કરુણાની એક દષ્ટિ નાંખી અને ગંભીર સ્વરમાં કહેવા લાગ્યા – જુઓ, પુષ્પોથી આચ્છાદિત આ સુરાહીમાં સુગંધિત મધુર સુરા ભરેલી છે. તમારામાંથી એને કોણ ખરીદવા ઇચ્છે છે ? આ સુરાહી ગળાના હારની જેમ સુસજ્જિત છે. આનું મૂલ્ય ચૂકવીને તેને પ્રાપ્ત કરવાની કોને અભિલાષા છે ?

રાજાએ સુરાહી જોઈ અને બુદ્ધદેવનાં વચનોનો આશય સારી રીતે સમજી ન શકવાથી કહેવા લાગ્યો – “તમે પ્રાતઃકાળના સૂર્યની જેમ તેજસ્વી દેખાવ છો. પૂર્ણ ચંદ્રમા જેવી તમારી શોભા છે અને તમારો દૈવ્ય વેશ મુનિઓ સમાન છે. તમને અમે કયા નામથી સંબોધન કરીએ ?”

બુદ્ધદેવે જવાબ આપ્યો – “થોડા વખત પછી તમે જાણી લેશો કે હું કોણ છું, પરંતુ પહેલાં આ સુરાહીને ખરીદવાની વાત કરો. હું સમજું છું કે તમે પરલોકની વ્યાધિઓ અને કષ્ટોથી ડરતા હશો.”

રાજાએ હાથ જોડીને કહ્યું – “તમારી વાતો અદ્ભુત છે, આજ પહેલાં મેં ક્યારેય એવી વ્યક્તિ જોઈ નથી જે પોતાની વેચવાની વસ્તુના દોષોને પ્રગટ કરતી હોય. તેથી હે દેવ ! તમે સ્પષ્ટ કહો કે સુરાહીમાં કયો પદાર્થ છે અને તમે તેને વેચવાનું નાટક કેમ કરી રહ્યા છો ?”

બુદ્ધદેવ એ દરબારમાં ઉપસ્થિત બધા લોકોને સંભળાવતા ગંભીર વાણીમાં કહેવા લાગ્યા – “સાંભળો રાજા ! આમાં નથી જળ કે નથી આમાં મેઘોનાં અમૃતબિંદુઓ, નથી આ કોઈ પવિત્ર ઝરણાંની પવિત્ર ધારા, નથી એમાં સુગંધિત પુષ્પોનો સાર મધ, નથી પારદર્શક ઘી, નથી દૂધ કે જે શરદપૂનમના ચંદ્રનાં

કિરણોની મધુરતાથી યુક્ત હોય છે. ના, ના. આ સુરાહીમાં પિશાચિની સુરા છે. એના ગુણો સાંભળો, જે આંનું પાન કરશે તેને પોતાની સુખબૂધ નહીં રહે અને એ નશામાં મસ્ત થઈને ભોજનને બદલે ગંદકી પણ ખાઈ શકશે. એવી આ સુરા છે.”

“આ પદાર્થમાં બધું જ જ્ઞાન અને વિવેક નષ્ટ કરવાની શક્તિ છે, જેનાથી મનુષ્ય પોતાની વિચારધારા પર કાબૂ ન રાખતાં એક જંગલી પશુ જેવો વ્યવહાર કરે છે. તમે આ પીને ખૂબ નાચી શકો છો, ગાઈ પણ શકો છો. આ તમારે ખરીદવાયોગ્ય છે. જોકે એમાં એકપણ ગુણ નથી.”

“આ પીવાથી તમારી લજ્જાની ભાવના જતી રહેશે. તમે વસ્ત્રવિહીન પણ રહી શકો છો. લોકોની ભીડ તમારા પર થૂંકશે તો પણ તમને એનું જરાય ખોટું લાગશે નહીં, તમારા પર છાણ, કાંકરા, પથ્થર તથા કાદવ પણ ઉછાળે તો પણ તમે જાણી શકશો નહિ એવી મદિરાને વેચવા માટે તમારી પાસે આવ્યો છું.”

“જે સ્ત્રી આનું સેવન કરે એ મદાંધ થઈને તેના માતાપિતાને દોરડાંથી બાંધીને કુબેર જેવા પતિને પણ ઢુકરાવીને પતનના ખાડામાં પ્રસન્નતાથી પડતું મૂકશે, એવી આ મદિરા છે.”

“એણે ઘણાં સમૃદ્ધ કુટુંબોને નષ્ટ કર્યાં છે. સુંદર, સુવર્ણ જેવું શરીર ચિતા પર ચઢાવીને ભસ્મ કર્યું છે. રાજમહેલોમાં રહેનારા સમ્રાટોને ધૂળમાં મેળવીને કૂતરાની જેમ પદદલિત કર્યાં છે, તેમ છતાં એની તરસ બુઝાતી નથી, એવી આ પ્રલયકારી મદિરા છે.”

“આને જીભ પર મૂકતાં જ મન મલિન થઈ જાય છે, ગળું અકડાઈ જાય છે. ખૂબ હસો, ખૂબ નાચો, કશું જ ધ્યાન રહેતું નથી. એનાથી અસત્ય ભાષણ કરવાનું સાહસ આવી જાય છે. વ્યક્તિ સત્યને અસત્ય અને અસત્યને સત્ય સમજવા લાગે છે. આ મદાંધ કરનારી વસ્તુના સ્પર્શમાત્રથી પાપ લાગે છે. આ સમસ્ત ગુનાઓની જનની છે, આ ઉજ્જવળ મનનો ભયાનક અંધકાર છે. આની તીક્ષ્ણ જવાળા શીતળ હૃદય પર

સદૈવ ધધકતી રહે છે. લોકો એના પ્રભાવમાં આવીને માતાપિતા, બહેન, ભાઈ અને બાળકોનો કૂરતાપૂર્વક વધ કરી શકે છે, એવી છે આ મદિરા. હે પ્રતાપી રાજા ! આ પેય તમારા કંઠ નીચે ઉતરવા યોગ્ય છે, આને શીઘ્રતાથી પી જાઓ. આનો રંગ માણેક જેવો લાલ છે, સુંદરીઓની આંગળીઓનો સ્પર્શ થતાં જ એની માદકતા વધુ તીવ્ર થઈ ઊઠે છે. આને પીને મનુષ્ય પશુ કરતાં પણ વધુ સ્વચ્છંદ બની જાય છે. આ જ મદ છે.”

ભગવાન બુદ્ધે આ રીતે નિર્ભયતાથી મદનાં વખાણ કરીને ચારે તરફ દૃષ્ટિપાત કર્યો. સમસ્ત દરબાર સ્તબ્ધ હતો. ચારે તરફ સન્નાટો છવાઈ ગયો. એકાએક ગર્જના કરતો શબ્દ સંભળાયો. રાજા ઊઠ્યો અને એમણે મદપાત્રને ખૂબ જ જોરથી દીવાલ સાથે ટકરાવીને ચૂરેચૂરા કરી દીધું અને પછી કહેવા લાગ્યો –

“હે પિશાચિની, માયાવી મદિરા ! તું જા, તું જા ! છોડ મને !” આવું કહી તેઓ ભગવાન બુદ્ધના ચરણોમાં ઢળી પડ્યા.

ભગવાન બુદ્ધની આ કથા વ્યસનમુક્તિમાં લાગેલા અમારા કાર્યકર્તા ભાઈબહેનો માટે દિશાસૂચન કરનારી છે. વ્યસનોની હાનિનું વર્ણન કરી તેનો ડર વ્યસનીઓના ચિંતનમાં ઘુસાડીને જ તેમને વ્યસન છોડવા માટે મજબૂર કરી શકાય છે. પરિજનો આ કહાનીના ચોપાનિયાં છપાવીને મદ પીનારાઓને વહેંચે.

પ્રેમ સ્વરૂપ રહો એટલે તમારી મરજી પ્રમાણે બધાય નિયમો બંધાશે અને કાળ તમારી મરજી પ્રમાણે ચાલશે. હૃદયમંદિરમાં પ્રેમદીપિકા બળતી રાખો એટલે અશુદ્ધ કે અમંગળ કંઈ તમારી પાસે આવી શકશે નહિ અને સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થશે. એ પવિત્ર પ્રેમને માટે એવો કયો ચમત્કાર છે કે જે અસંભવિત હોય ?

દ્વૈતની સમાપ્તિ, અદ્વૈતની પ્રાપ્તિ

ગાયત્રીનું એક સ્વરૂપ જપ છે જેના આધારે નિત્ય જપ, અનુષ્ઠાન, પુરશ્ચરણ વગેરે વિધિઓ પૂર્ણ કરવામાં આવે છે. એનું બીજું સ્વરૂપ છે 'અજપા' અર્થાત્ એ જપ જે પ્રયત્ન વિના અનાયાસે જ થતો રહે. યોગીઓનો મત છે કે જીવાત્મા અચેતન અવસ્થામાં અનાયાસે જ આ જપપ્રક્રિયામાં મગ્ન રહે છે. આ અજપા ગાયત્રી છે 'સોહમ્'નો ધ્વનિ, જે શ્વાસોચ્છ્વાસની સાથેસાથે આપમેળે થતો રહે છે. આને જ પ્રયત્નપૂર્વક વિધિવિધાન સાથે કરવામાં આવે તો એ પ્રયાસ 'હંસયોગ' કહેવાય છે. ગાયત્રી મહાવિદ્યા અંતર્ગત હંસયોગના અભ્યાસનું અસાધારણ મહત્ત્વ છે. તંત્રસારમાં એને કુંડલિની જાગરણ સાધનાનું મહત્ત્વપૂર્ણ અંગ બતાવતાં કહેવામાં આવ્યું છે 'વિભર્તિ કુંડલી શક્તિરાત્માનં હંસયાત્રિતા' અર્થાત્ કુંડલિની શક્તિ આત્મક્ષેત્રમાં હંસારૂઢ થઈને વિચરે છે.

ગાયત્રી મહાશક્તિનું વાહન હંસ કહેવામાં આવ્યું છે. આને પક્ષી ન સમજતાં હંસયોગ જ સમજવો જોઈએ. આમ હંસ પક્ષીમાં પણ સ્વચ્છ ધવલતા, નીરક્ષીર વિવેક, મુક્તક આહાર વગેરે વિશેષતાઓ તરફ નિર્દેશ કરતાં નિર્ભળ જીવન સત્ય-અસત્યનો નિર્ણય તથા નીતિયુક્ત ઉપલબ્ધિઓને જ સ્વીકાર કરવા જેવી ઉત્કૃષ્ટતાઓનું પ્રતીક માનવામાં આવ્યું છે, પરંતુ તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ ગાયત્રીનું હંસવાહિની હોવું તે તેની પ્રાપ્તિ માટે હંસયોગની 'સોહમ્'ની સાધનાનો નિર્દેશ માનવો તે જ ઉચિત છે. એમાં જીવરૂપમાં શિવ વિરાજમાન છે. એની પૂજા વસ્તુઓથી નહીં 'સોહમ્' સાધનાથી કરવી જોઈએ.

અંતઃકરણમાં હંસવૃત્તિની સ્થાપનાની આ સાધના જ અજપા ગાયત્રી કહેવાય છે. અજપા ગાયત્રીનું મહત્ત્વ બતાવતાં અગ્નિપુરાણમાં ઉલ્લેખ છે 'અજપા નામ ગાયત્રી બ્રહ્મવિષ્ણુ મહેશ્વરી । અજપાં જપતે યસ્તાં

પુનર્જન્મ ન વિદ્યતે ॥' અર્થાત્ અજપા ગાયત્રી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રની શક્તિઓથી પરિપૂર્ણ છે. એનો જપ કરનારનો પુનર્જન્મ થતો નથી. આ જ રીતે શિવ સ્વરોદય તથા ગોરક્ષસંહિતામાં કહેવામાં આવ્યું છે "આનું નામ 'અજપા' ગાયત્રી છે, જે યોગીઓને મોક્ષ આપનાર છે. એના સંકલ્પમાત્રથી બધાં પાપોથી છુટકારો મળી જાય છે. એના સમાન કોઈ વિદ્યા નથી, કે એના સમાન કોઈ જ્ઞાન ભૂત કે ભવિષ્યકાળમાં થઈ પણ શકતું નથી."

શ્વાસ લેતી વખતે 'સો' ધ્વનિનો અને છોડતી વખતે 'હમ્' ધ્યાનના પ્રવાહને સૂક્ષ્મ શ્રવણશક્તિના આધારે અંતઃભૂમિકામાં અનુભવ કરવો એ જ સંક્ષિપ્તમાં 'સોહમ્' સાધના છે.

વાયુ જ્યારે નાના છિદ્રમાં થઈને વેગપૂર્વક નીકળે છે તો ઘર્ષણ થવાથી ધ્વનિપ્રવાહ ઉત્પન્ન થાય છે. વાંસળીમાંથી સ્વરલહરી નીકળવાનો આધાર આ જ છે. નાકનું છિદ્ર પણ વાંસળીનાં છિદ્રોની જેમ જ છે. એમની મર્યાદિત જગ્યામાંથી જ્યારે વાયુ અંદર પ્રવેશ કરશે તો ત્યાં સ્વાભાવિક રીતે ધ્વનિ ઉત્પન્ન થશે. સાધારણ શ્વાસોચ્છ્વાસ વખતે પણ એ ઉત્પન્ન થાય છે પણ એટલો ધીમો રહે છે કે કાનનાં છિદ્રો એને સરળતાથી સાંભળી શકતાં નથી. પ્રાણયોગની સાધનામાં ઊંડા શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવા પડે છે. પ્રાણાયામનું મૂળ સ્વરૂપ જ એ છે કે જેટલો વધુ ઊંડો અને જેટલો મંદગતિથી શ્વાસ લઈ શકાય, તે લેવો જોઈએ અને થોડો સમય અંદર રોકીને ધીમે ધીમે એ વાયુને પૂર્ણપણે ખાલી કરી દેવો જોઈએ. ઊંડો અને પૂર્ણ શ્વાસ લેવાથી સ્વાભાવિક રીતે નાસિકા છિદ્રોમાં અથડાઈને ઉત્પન્ન થતો ધ્વનિપ્રવાહ વધુ તીવ્ર થઈ જાય છે. તેમ છતાં એ ખુલ્લા કાનોથી સાંભળી શકાય એવો નથી હોતો. કર્ણેન્દ્રિયની સૂક્ષ્મ ચેતનામાં

જ એનો અનુભવ કરી શકાય છે.

‘સોહમ્’ સાધનામાં ચિત્તને શ્વસનક્રિયા પર એકાગ્ર કરવું પડે છે અને ભાવનાને એટલી પ્રગાઢ કરવી પડે છે કે જેથી શ્વાસ લેતી વખતે ‘સો’ શબ્દના ધ્વનિપ્રવાહની મંદ અનુભૂતિ થવા લાગે, એવી જ રીતે શ્વાસ છોડવામાં આવે છે ત્યારે એ માન્યતા દૃઢ કરવી પડે છે કે ‘હમ્’ ધ્વનિપ્રવાહ નીકળી રહ્યો છે. શરૂઆતમાં થોડો વખત આ અનુભૂતિ એટલી સ્પષ્ટ હોતી નથી, પરંતુ ક્રમ અને પ્રયાસ નિયમિતપણે ચાલુ રાખવાથી થોડા સમયમાં જ આ પ્રકારનો ધ્વનિપ્રવાહનો અનુભવ કરી શકાય છે અને તેને સાંભળવાથી કેવળ ચિત્ત જ એકાગ્ર થતું નથી પણ આનંદનો અનુભવ પણ થાય છે. આ પ્રક્રિયા સામાન્ય ‘ડીપ બ્રીથિંગ’ પ્રક્રિયા કરતાં ઘણા ઉચ્ચ પ્રકારની છે. આ માત્ર ફેફસાંનો વ્યાયામ નથી એટલું સ્પષ્ટ રીતે સમજી લેવું જોઈએ.

દેહના કણકણ પર પરમાત્માના શાસનની સ્થાપના અને જીવધારણાનો અભાવ જ ‘સોહમ્’ સાધનાનું તત્ત્વજ્ઞાન છે. શ્વાસ-ઉચ્શ્વાસ ક્રિયાના માધ્યમથી ‘સો’ અને ‘હમ્’ ધ્વનિની મદદથી એ ભાવચેતનાને જાગૃત કરવામાં આવે છે કે પોતાનું સ્વરૂપ જ બદલાઈ રહ્યું છે. હવે શરીર અને મન પરથી લોભ-મોહનું અને વાસના-તૃષ્ણાનું આધિપત્ય સમાપ્ત થઈ રહ્યું છે અને તેના સ્થાને ઉત્કૃષ્ટ ચિંતન તથા આદર્શ કાર્યોના રૂપમાં બ્રહ્મસત્તાની સ્થાપના થઈ રહી છે. આ એક ઉચ્ચસ્તરીય ચેતનાત્મક પરિવર્તનની ભાવભૂમિકા છે જે ક્રમશઃ અનુભૂતિના સ્તર સુધી દૃઢ થતી જાય છે અને અંતઃકરણ એવો અનુભવ કરવા લાગે છે કે હવે તેના પર અસુરતાનું નિયંત્રણ રહ્યું નથી. તેનું સમગ્ર સંચાલન દેવસત્તા દ્વારા કરવામાં આવી રહ્યું છે.

જ્યારે શ્વાસ ગ્રહણ કરતી વખતે ‘સો’ અને બહાર કાઢતી વખતે ‘હમ્’ની પ્રબળ ધારણા કરવામાં આવે છે ત્યારે જ સોહમ્ સાધનાનું પ્રત્યક્ષ પ્રતિફળ દેખાય છે. તે માટે એ પ્રયત્ન થવો જોઈએ કે આ શબ્દોની શરૂઆતમાં અતિ મંદ સ્તરની થતી અનુભૂતિમાં ક્રમશઃ

પ્રખરતા આવતી જાય. ચિંતનનું સ્વરૂપ એ હોવું જોઈએ કે શ્વાસમાં ભળેલા ભગવાન તેમની સમસ્ત વિભૂતિઓ અને વિશેષતાઓ સાથે દેહમાં અંદર પ્રવેશી રહ્યા છે. આ પ્રવેશ એટલે અંગોમાં માત્ર વાયુનું આવાગમન નથી, પરંતુ દરેક અંગ અને અવયવ પર પ્રાણસત્તાનું આધિપત્ય થઈ રહ્યું છે. એક એક કરીને શરીરની અંદરનાં મુખ્ય અંગોના ચિત્રની કલ્પના કરવી જોઈએ અને અનુભવ કરવો જોઈએ કે એમાં ભગવાનની સત્તા ચિરસ્થાયી રૂપમાં સમાઈ ગઈ. હૃદય, ફેફસાં, પાચનતંત્ર વગેરેમાં પરમાત્મ ચેતનાનો પ્રવેશ થઈ ગયો. લોહીની સાથે દરેક નસ-નાડીઓ અને કોશિકાઓ પર ભગવાને તેની સત્તા સ્થાપિત કરી લીધી. પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને પાંચ કર્મેન્દ્રિયોએ ભગવાનના અનુશાસનમાં રહેવાનું અને તેમના નિર્દેશોનું પાલન કરવાનું સ્વીકારી લીધું. અંતઃકરણ ચતુષ્ટય અર્થાત્ મન-મગજ, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારે નીચતા અને અનિચ્છ તત્ત્વોનો ત્યાગ કરી ઉચ્ચસ્તરીય આદર્શવાદિતા અપનાવી લીધી અને નરનારાયણ જેવું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી લીધું.

આ એ જ ભાવનાઓ છે કે જે શરીર અને મન પર ભગવાનની સત્તા સ્થાપિત થવાના તથ્યને યથાર્થ સિદ્ધ કરે છે. આ બધું ફક્ત ઉપરછલ્લી કલ્પનાઓ સુધી મર્યાદિત નહીં રહેવું જોઈએ, પરંતુ તેની આસ્થા એટલી પ્રગાઢ હોવી જોઈએ કે આ ભાવ પરિવર્તનને ક્રિયારૂપમાં રૂપાંતરિત કર્યા વિના ચેન જ ન પડે. એ ભાવનાઓ અને વિચારોની જ સાર્થકતા છે જે ક્રિયારૂપમાં રૂપાંતર થવાની પ્રખરતાથી ભરેલી હોય. ‘સોહમ્’ સાધનાના પૂર્વાર્ધમાં શ્વસનક્રિયાની સાથે પ્રવિષ્ટ થયેલ મહાપ્રાણની પોતાની કાયા પર પરબ્રહ્મની સ્થાપનાનું એટલા ગહન ભાવ સાથે ચિંતન કરવું પડે છે કે આ બાબત, કલ્પનાના સ્તરની વાત ન રહેતાં એક વ્યાવહારિક યથાર્થતાના પ્રત્યક્ષ તથ્યના રૂપમાં પ્રસ્તુત થવા લાગે, દેખાવા લાગે.

આ સાધનાના ઉત્તરાર્ધમાં દોષ-દુર્ગુણો અને અશુદ્ધિઓનું, શરીરમાંથી અનિચ્છનીય ઈન્દ્રિય લિપ્સાઓનું આળસ અને પ્રમાદ જેવી દુષ્પ્રવૃત્તિઓનું,

મનમાંથી લોભ અને મોહ જેવી તૃષ્ણાઓનું, અંતઃકરણમાંથી જીવભાવી અહંતાનું નિવારણ અને નિરાકરણ થઈ રહ્યું છે એવી ભાવનાઓ અત્યંત પ્રગાઢ બનવી જોઈએ. દુર્ભાવનાઓ અને ખરાબ ચિંતન, નીચતાઓ અને દુષ્ટતાઓ તથા ક્ષુદ્રતાઓ અને હીનતાઓ નષ્ટ થઈ રહી છે, બધી પલાયન થઈ રહી છે આ તથ્ય દરેક ક્ષણે સામે દેખાવું જોઈએ. બિનજરૂરી તત્વોનો નાશ થયા બાદ જે હળવાશ, સંતોષ અને ઉલ્લાસ સ્વાભાવિક રીતે હોય છે અને સતત જળવાઈ રહે છે તેનો જ પ્રત્યક્ષ અનુભવ થવો જોઈએ. તો જ કહી શકાય કે સોહમ્ સાધનાનો ઉત્તરાર્ધ પણ તથ્ય બની ગયો.

સોહમ્ સાધનાના પૂર્વાર્ધમાં શ્વાસ લેતી વખતે 'સો' ધ્વનિ સાથે વ્યજિગત આત્મસત્તા પર સમજિગત પરમાત્મ ચેતનાનું આધિપત્ય સ્થાપિત થવાની સ્વીકૃતિ છે તો ઉત્તરાર્ધમાં 'હમ્'ને અર્થાત્ પોતાની અહંતાને વિસર્જિત કરવાનો ભાવ છે. આ અહંતા જ લોભ અને મોહની જનની છે. શરીરાભ્યાસમાં જીવ તેની પ્રબળતાને કારણે ભવસાગરમાં ડૂબે છે. માયા, અજ્ઞાન, અંધકાર, બંધન વગેરેની ભ્રાંતિઓ તથા વિપત્તિઓ આ અહંતાને કારણે જ ઉત્પન્ન થાય છે. એને વિસર્જિત કરી દેવાથી જ ભગવાનનું અંતઃક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવાનું, નિવાસ કરવાનું શક્ય બને છે.

આ નાનકડા માનવીય અંતઃકરણમાં બેનો નિવાસ શક્ય નથી. એક જ પૂર્ણપણે રહી શકે છે. બન્ને રહે તો લડતા-ઝડપતા રહે છે અને અંતર્દ્વંદ્વની ખેંચતાણ ચાલતી રહે છે. ભગવાનનો બહિષ્કાર કરી 'અહં'ને પૂર્ણપણે પ્રબળ બનાવી લેવામાં આવે તો મનુષ્ય દુષ્ટ, દુર્બુદ્ધિ અને કૂર કર્મ કરતો અસુર બને છે. પોતાની કામનાઓ, ભૌતિક મહત્વાકાંક્ષાઓ અને ઈચ્છાઓ સમાપ્ત કરીને ઈશ્વરના નિર્દેશો પર ચાલવાનો સંકલ્પ જ આત્મસમર્પણ છે. આ જ શરણાગતિ છે. આ જ બ્રાહ્મી સ્થિતિ છે. એ પ્રાપ્ત થતાં જ મનુષ્યમાં દેવત્વનો ઉદય થાય છે, ત્યારે ઈશ્વરીય અનુભૂતિઓ ચિંતનમાં ઉત્કૃષ્ટતા અને વ્યવહારમાં આદર્શવાદિતા ભરી દે છે. એવી જ વ્યક્તિ

મહામાનવ, ઋષિ, દેવતા અને અવતારના નામે ઓળખાય છે. 'સો'માં ભગવાનનું આત્મસત્તા પર શાસન સ્થાપિત કરવાનો અને 'હમ્'માં અહંતાનું વિસર્જન કરવાનો ભાવ છે. બીજી રીતે આને મહાન પરિવર્તનનું, આંતરિક કાયાકલ્પનું બીજારોપણ કહી શકાય છે. આ જ 'સોહમ્' સાધનાનું ભાવનાપ્રધાન વ્યાવહારિક સ્વરૂપ છે.

ઈશ્વર જીવને, મનુષ્યને ઊંચે ઉઠાવવા, શ્રેષ્ઠ બનાવવા ઈચ્છે છે, જ્યારે મનુષ્ય પોતાના તથાકથિત પૂજાપાઠના આધારે ઈશ્વરને તેના ઈશારા પર નચાવવા તથા તેની પાસેથી યોગ્ય-અયોગ્ય મનોકામનાઓ પૂર્ણ કરવાની પાત્રતા-કુપાત્રતા પારખવાનો, ન્યાય-નિષ્ઠા છોડી દેવાનો આગ્રહ કરતો રહે છે. બન્નેની દિશાઓ એકબીજાને અનુકૂળ કેવી રીતે બને ? એકત્વની, સામીપ્યની આશા કેવી રીતે પૂરી થાય ? આ મુશ્કેલીનું સમાધાન 'સોહમ્' સાધના સાથે જોડાયેલ તત્ત્વજ્ઞાનમાં રહેલું છે. બન્ને એકબીજા સાથે ગૂંથાઈ જાય, પરસ્પર એકબીજામાં સમાઈ જાય, બન્નેમાં તાદાત્મ્ય સ્થાપિત થઈ જાય તથા અંતઃકરણ, આકાંક્ષા તથા અસ્તિત્વને પૂર્ણપણે સમર્પિત કરી દે. તેના જ દિવ્ય સંકેતો પર પોતાની ગતિવિધિઓ નિર્ણય કરે. આ સ્થિતિની પ્રક્રિયા દ્વૈતની સમાપ્તિ અને અદ્વૈતની પ્રાપ્તિના રૂપમાં થાય છે. સાધકે ઈષ્ટદેવને, ભક્તે ભગવાનને, જીવે બ્રહ્મને સમર્પણ કર્યું છે, તેથી બ્રહ્મની સત્તા સ્વાભાવિકપણે સમર્પણકર્તામાં અવતરિત થતી દેખાશે. સમર્પણની એક પક્ષથી શરૂઆત તો થાય છે, પણ તેનો અંત ઉભયપક્ષીય એકતામાં થાય છે. પ્રેમયોગનું આ જ રહસ્ય છે. ભક્તનું ભગવાન બનવાનું આ જ તત્ત્વજ્ઞાન છે.

પ્રાર્થના હૃદયથી થાય, હનુમાનજીના હૃદયમાં જે રામ હતા તે તેમના હૃદયના પણ સ્વામી હતા તેથી જ તેમનામાં અપરિમિત બળ હતું. જેના હૃદયમાં સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર વસે છે તે શું ન કરી શકે ?

સર્વસુલભ યજ્ઞપ્રક્રિયા – બલિવૈશ્વ

ગાયત્રી અને યજ્ઞનું જોડકું એકબીજાનું પૂરક છે, એમને અન્યોન્યાશ્રિત કહેવામાં આવ્યું છે. પુરશ્વરણોમાં બન્નેને સાથે લઈને જ ચાલવું પડે છે નહિ તો એ ધર્માનુષ્ઠાનોને અપૂર્ણ જ માનવામાં આવશે. એ સર્વવિદિત છે કે ગાયત્રી અનુષ્ઠાનોની પૂર્ણતા માટે સતયુગમાં દશાંશ હોમનું વિધાન હતું અને હવે બદલાયેલી પરિસ્થિતિઓમાં શતાંશનું વિધાન છે. આર્થિક, શારીરિક તેમજ પરિસ્થિતિજન્ય મુશ્કેલીઓની સ્થિતિમાં પણ એ ઋષિપરંપરા છે કે યજ્ઞની ન્યૂનતમ પ્રતીક પૂજા તો કરવી જ જોઈએ. એટલે સુધી કે માત્ર લાકડાના ટુકડા જ ધી કે સામગ્રીના સ્થાપનાપન્ન માનીને હવન કરી શકાય છે. બધી રીતે લાચાર હોય તો બ્રહ્મરૂપી અગ્નિમાં શ્રદ્ધારૂપી હવિષ્ય હોમવાનું ધ્યાન કરી લેવાથી પણ માનસિક યજ્ઞ થઈ શકે છે. આ બધી વિધિઓ અને પરંપરાઓનો ઉદ્દેશ માત્ર એક જ છે કે પ્રખર ઉપાસનામાં યજ્ઞપ્રક્રિયાને અનિવાર્યપણે સામેલ રાખવામાં આવે પછી ભલે તેનું સ્વરૂપ ન્યૂનતમ કેમ ન હોય ?

દૈનિક ઉપાસનાના સંબંધમાં પણ આ જ વાત છે. ગાયત્રીને ગુરુમંત્ર કહેવામાં આવ્યો છે. એ વેદમાતા અને ભારતીય સંસ્કૃતિની જનની છે. દૈનિક ઉપાસનાને સંધ્યા કહેવાય છે અને સંધ્યાનો પ્રાણ ગાયત્રી છે. શિખાના રૂપમાં મગજના વિચારો પર એની સર્વોચ્ચતાનો ધ્વજ ફરકાવવામાં આવે છે. યજ્ઞોપવિતનુ રૂપમાં શરીરની કાર્યપ્રણાલી પર તેનો જ અંકુશ સ્થાપિત કરવામાં આવે છે. જેવી રીતે નિત્યકર્મમાં ગાયત્રી ઉપાસનાને જોડવામાં આવી છે, એવી જ રીતે યજ્ઞની અનિવાર્યતા પણ બતાવવામાં આવી છે. ભારતીય ધર્મનો પિતા, પવિત્રતા, ઉદારતા અને સમર્થતાનો સંપૂર્ણ સમન્વય યજ્ઞવિધાનમાં ઠાંસી ઠાંસીને ભરેલો છે. ગાયત્રી સદ્બુદ્ધિની અધિષ્ઠાત્રી દેવી છે અને યજ્ઞ સત્કર્મનો પ્રેરક પ્રણેતા છે. ઉપનિષદકારોએ સાવિત્રી અને સવિતાની, ગાયત્રી અને બ્રહ્માની યુગ્મ વિવેચના કરી છે. આ

સવિતા અને બ્રહ્મા બીજી રીતે યજ્ઞ જ છે. તેથી નિત્ય ઉપાસનામાં યજ્ઞકર્મ પણ જોડાયેલું છે.

યજ્ઞનો અર્થ છે પુણ્ય-પરમાર્થ. ઉચ્ચકોટિનો સ્વાર્થ જ પરમાર્થ છે. તેનાથી લોકકલ્યાણ પણ થાય છે અને બદલામાં આપણને શ્રેય, સન્માન, સહયોગ વગેરેનો લાભ થાય છે. ગીતાકારે જીવનમાં યજ્ઞીય તત્ત્વજ્ઞાનનો સમાવેશ કરવા પર-ભાર મૂક્યો છે અને કહ્યું છે કે યજ્ઞવિદ્યાની ઉપેક્ષા કરવાથી નથી લોક બનતો કે નથી પરલોક. જેઓ યજ્ઞથી બચેલું ખાય છે તેઓ બધાં પાપોથી છૂટી જાય છે અને જેઓ પોતાની ઉપલબ્ધિઓને પોતાના માટે જ ખર્ચે છે તેઓ પાપ ખાય છે.

જેવી રીતે નિત્યકર્મમાં ભોજન, શયન, સ્નાન, મળવિસર્જન વગેરેને જરૂરી માનવામાં આવ્યાં છે, તેવી જ રીતે લોકમંગલ માટે શ્રમદાન, અંશદાનની પણ આવશ્યકતા છે. આ બાબતમાં ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો સમાજમાં દુષ્પ્રવૃત્તિઓ વધશે અને તેનું સ્તર નીચે આવશે. મનુષ્ય સામાજિક પ્રાણી છે. એ જે સમાજમાં રહે છે તેના પ્રભાવથી બચી શકતો નથી. તે માટે આત્મકલ્યાણનું પ્રયોજન પૂરું કરવા માટે પણ પોતાની જીવનચર્યામાં યજ્ઞવિદ્યાને સામેલ રાખવી જોઈએ અને તે ક્યારેક નહીં પણ નિત્યનિયમિત રૂપથી કરવી જોઈએ.

દૈનિક બલિવૈશ્વ પ્રક્રિયાના પાંચ વિભાગોને પાંચ મહાયજ્ઞ કહેવામાં આવ્યા છે. વિશાળ આકાર-પ્રકારના અગ્નિહોત્રોને જ્યાં ફક્ત 'યજ્ઞ' નામથી ઓળખવામાં આવે છે ત્યાં થોડી મિનિટોમાં જ પૂરી થતી ક્રિયાને તથા થોડી સામગ્રીથી થતી ક્રિયાને મહાયજ્ઞ કેમ કહેવામાં આવ્યો છે ? એનો સીધો જવાબ છે કે બલિવૈશ્વને માત્ર ક્રિયા નહીં પણ જીવનનીતિનું આવશ્યક અંગ માનવામાં આવ્યું છે અને તેને ક્યારેય ન છોડવાનું કહ્યું છે. વિશાળ યજ્ઞો ક્યારેક જ થાય છે અને તેમનું પ્રયોજન પણ સામયિક સમસ્યાઓ તથા જરૂરયાતોની પૂર્તિ માટે હોય છે. જ્યારે બલિવૈશ્વને જરૂરી કર્તવ્યોની શ્રેણીમાં ગણવામાં

આવ્યો છે અને તેને કરી લીધા બાદ જ ભોજન ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા આપવામાં આવી છે. સાથે જ તેનું પ્રતિક્રમણ પણ ખૂબ જ આકર્ષક બતાવવામાં આવ્યું છે.

દૈનિક સંધ્યાવંદનની જેમ સવાર-સાંજ જે આહુતિઓ આપવામાં આવે છે તેને અગ્નિહોત્ર કહેવાય છે. સવારના યજ્ઞને સૂર્યોપાસના અને સાંજના યજ્ઞને અગ્નિસાધના કહેવામાં આવી છે.

બલિવૈશ્વની ગણના દૈનિક અગ્નિહોત્રમાં કરવામાં આવી છે અને દરેક વ્યક્તિ માટે એને અનિવાર્ય ઘોષિત કરવામાં આવી છે. શાસ્ત્રો અનુસાર –

સવારે સૂર્ય માટે અને સાંજે અગ્નિ માટે યજ્ઞ કરવામાં આવે છે. સૂર્યને જ્ઞાનનું અને અગ્નિને કર્મનું પ્રતીક માનવામાં આવેલ છે.

સવારે અને સાંજે ભોજન પહેલાં બલિવૈશ્વદેવ કરવો જોઈએ, નહિ તો પાપનો ભોગ બનવું પડે છે.

શ્રુતિનો નિર્દેશ છે કે ભોજન બનાવીને ફક્ત એકલો ખાનાર પાપને જ ખાય છે.

શાસ્ત્ર તો ત્યાં સુધી કહે છે કે બલિવૈશ્વદેવ કરવાની પણ અસમર્થતા હોય તો માત્ર જળથી હવન કરી લેવો જોઈએ.

બલિવૈશ્વદેવની આ શાસ્ત્રીય પરંપરા પાછળ એક જ તથ્ય સમજમાં આવે છે કે સમાજમાં ઘણાં પ્રાણીઓ એવાં છે જેમને પોતાનું જીવન ચલાવવાનું મુશ્કેલ હોય છે. આવાં પ્રાણીઓની ભોજનવ્યવસ્થા માટે સમૃદ્ધ લોકોએ ઉદારતા દાખવવી પડે છે. બલિવૈશ્વદેવ દ્વારા આવાં જ નિષ્પાપ પ્રાણીઓને પોષણ મળતું હોય છે. હવનના સૂક્ષ્મ પ્રાણયુક્ત અંશથી એમને પોષણ મળે છે.

બલિવૈશ્વદેવ પાછળ તેના કર્તાના આ જ ભાવો દેખાય છે –

જેમનાં મા-બાપ કે ભાઈબાંધવ નથી હોતાં કે અન્નની વ્યવસ્થા નથી તે સૌની તૃપ્તિ માટે હું અન્ન પ્રદાન કરું છું, બલિવૈશ્વદેવ કરું છું.

દરરોજ આહુતિઓ આપીને આ કર્તવ્યોનું પાલન કરતા રહેવાની પ્રતિજ્ઞા દોહરાવવામાં આવતી હતી. પહેલાં ‘યજ્ઞ’ પરમાર્થ, પછી નિર્વાહ સ્વાર્થ. ભારતીય

સંસ્કૃતિના અનુયાયીઓની આ જ રીતિ-નીતિ રહી છે. તેને વિસ્મૃત થવા દઈશું નહીં. નિત્ય વ્યવહારમાં લાવવાની પ્રેરણા પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ આ દૈનિક અગ્નિહોત્રની પ્રથા, પરંપરા છે. તેનાથી દૈવી અનુગ્રહ અને આત્મકલ્યાણનો લાભ તો છે જ.

પંચમહાયજ્ઞોમાં જે બ્રહ્મ, દેવ, ઋષિ વગેરેનો ઉલ્લેખ છે તેમના માટે આહુતિ આપવાનો અર્થ તેમને અદશ્ય શક્તિ માનીને ભોજન કરાવવાનો નથી; પરંતુ એ છે કે આ શબ્દો પાછળ જે દેવવૃત્તિઓનો, સત્પ્રવૃત્તિઓનો સંકેત છે તેનો વિકાસ થાય તે માટે અંશદાન કરવાની તત્પરતા અપનાવવામાં આવે.

(૧) બ્રહ્મયજ્ઞનો અર્થ છે – બ્રહ્મજ્ઞાન, આત્મજ્ઞાનની પ્રેરણા. ઈશ્વર અને જીવ વચ્ચે ચાલનાર પરસ્પર આદાનપ્રદાન.

(૨) દેવયજ્ઞનો ઉદ્દેશ છે – પશુમાંથી મનુષ્ય સુધી પહોંચાડનાર પ્રગતિક્રમને આગળ વધારવો. દેવત્વને અનુરૂપ ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવનો વિકાસ તથા વિસ્તાર. પવિત્રતા અને ઉદારતાનો વધુમાં વધુ વિકાસ.

(૩) ઋષિયજ્ઞનું તાત્પર્ય છે – પછાતોને વિકસિત કરવામાં સંલગ્ન કરુણતાથી ભરેલી જીવનનીતિ. સદાશયતાના વિકાસની તપશ્ચર્યા.

(૪) નરયજ્ઞની પ્રેરણા છે – માનવીય ગરિમાને અનુરૂપ વાતાવરણ તથા સમાજવ્યવસ્થાનું નિર્માણ. માનવીય ગરિમાનું સંરક્ષણ. નીતિ અને વ્યવસ્થાનું પરિપાલન, નરમાં નારાયણનું પ્રાગૃહ્ય. વિશ્વમાનવનું શ્રેયસાધન.

(૫) ભૂતયજ્ઞની ભાવના છે – પ્રાણીમાત્ર સુધી આત્મીયતાનો વિસ્તાર. અન્યાન્ય જીવધારીઓ પ્રત્યે સદ્ભાવનાપૂર્ણ વ્યવહાર. વૃક્ષ-વનસ્પતિઓ સુધ્યાંના વિકાસનો પ્રયાસ.

બલિવૈશ્વની પાંચ આહુતિઓનું દૃશ્ય સ્વરૂપ તો નાનું છે પણ એમાં જે પાંચ પ્રેરણાસૂત્રોનો સમાવેશ છે તેને વ્યક્તિ અને સમાજની બધી રીતે પ્રગતિનો આધારભૂત સિદ્ધાંત કહી શકાય છે.

દૈનિક ઉપાસનામાં એકલા ગાયત્રી જપ જ પર્યાપ્ત

નથી. તે માટે અગ્નિહોત્ર પણ સાથે ચાલવો જોઈએ. અહીં મુશ્કેલી એ ઊભી થાય છે કે હવનમાં સમય વધુ લાગે છે અને વસ્તુઓ પણ ઘણી એકઠી કરવી પડે છે. બધા વિધિ જાણતા નથી અને ખર્ચ પણ થાય છે. આ ચારેય મુશ્કેલીઓ માટે એક બલિવૈશ્વની સુગમ પરંપરા ચાલતી આવી છે. તેને આજકાલ ઉપેક્ષિત અને ભુલાવી દેવામાં આવી છે. તેનું મહત્વ સમજવાની પણ જરૂર છે અને બધા પરિવારોમાં તેને પ્રચલિત તથા પુનર્જીવિત કરવામાં આવે.

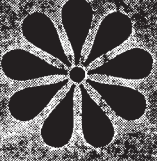
બલિવૈશ્વમાં દૈનિક ભોજન પહેલાં અગ્નિદેવને આહુતિઓ આપવામાં આવે છે. મીઠું, મરચાં અને મસાલાવાળા પદાર્થો હોમવામાં આવતા નથી. ફિક્કા અને ગળ્યા પદાર્થોના નાના નાના વટાણા જેવડા ટુકડા લઈને એમાં ઘી અને ખાંડ ભેળવીને આહુતિઓ આપવામાં આવે છે. પ્રાચીન પરંપરામાં તો ઘણી આહુતિઓનું વિધાન અને કેટલાય મંત્રો છે, પરંતુ આજની સ્થિતિમાં પાંચ વાર ગાયત્રી મંત્રથી પાંચ આહુતિઓ આપવાથી પણ એ જ પરંપરાનો નિર્વાહ થઈ શકે છે. બલિવૈશ્વને પંચમહાયજ્ઞ પણ કહે છે. પાંચ યજ્ઞોમાંથી એક-એક યજ્ઞની પ્રતીક રૂપે એક-એક આહુતિ આપી શકાય છે.

દૈનિક યજ્ઞનું વિધાન સામાન્ય ભોજનની પાંચ આહુતિઓ જેવું સરળ બનાવી દેવાથી પણ તેના મૂળ તત્ત્વજ્ઞાનમાં કોઈ ફરક પડતો નથી. દરેક કર્મકાંડની પાછળ ઉચ્ચસ્તરીય તત્ત્વજ્ઞાનનો સમાવેશ રહે છે. બલિવૈશ્વ દૈનિક યજ્ઞ પાછળ પણ એક દર્શન છે. તે એ કે પરમાર્થ પ્રધોજનને જીવનચર્યામાં સામેલ કરી દેવામાં આવે. ફક્ત પોતાના પેટ માટે જ કમાવામાં ન આવે. સરેરાશ ભારતીયના નિર્વાહ માટે જરૂર હોય તેટલાં જ શ્રમ, સમય, જ્ઞાન અને મનોયોગ જેવાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે. બાકીનાં પછાતોના વિકાસ માટે અને સત્પ્રયત્નોને આગળ વધારવા માટે ખર્ચ કરવામાં આવે. બલિવૈશ્વના બે પક્ષ છે. એક પક્ષમાં સત્પ્રવૃત્તિઓનો વિકાસ અને બીજામાં પછાતોની સહાયતા. દયાળુ સજ્જનો સામે આ જ બે મુખ્ય ઉદ્દેશ

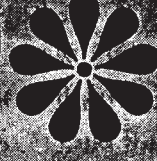
રહે છે. બલિવૈશ્વના પણ એ જ ઉદ્દેશ છે.

આ પત્રિકાના પાઠકોએ પોતપોતાનાં ઘરોમાં આ યજ્ઞની પરંપરાનો અવશ્ય પ્રારંભ કરી દેવો જોઈએ. ઘરમાં ભોજન બનાવતી માતાઓ અને બહેનો માટે ભોજન બનાવવા, ખવડાવવા તથા બલિવૈશ્વ કરવાની વ્યાવહારિક વિધિ વર્તમાન પરિસ્થિતિઓના સંદર્ભમાં આવતા મહિનામાં પ્રકાશિત કરીશું.

ભાગવતમાં લખ્યું છે કે, ત્યાગી શિવની ઉપાસના કરવાથી મનુષ્ય ધનવાન બને છે અને લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુનો ઉપાસક નિર્ધન રહી જાય છે. આમાં શિવની કે વિષ્ણુની મહત્તા કે લઘુતા દર્શાવવાનું પ્રયોજન નથી – શિવ અને વિષ્ણુ વસ્તુતઃ બંને એક જ છે, પરંતુ અભિપ્રાય એ છે કે જે લોકો હૃદયમાં શિવરૂપ ત્યાગ અને વૈરાગ્ય રાખે છે તેમની પાસે ઐશ્વર્ય, ધન અને સૌભાગ્ય સ્વયં આવવા માંડે છે અને જેના હૃદયમાં વિષ્ણુરૂપી લક્ષ્મીની અને ભોગવિલાસની લગની છે, તે દારિદ્ર્યને પાત્ર રહે છે. જગતમાં મહાન ભૂલ તો એ થાય છે કે, લોકો ‘લેવામાં-ગ્રહણ કરવામાં જ સુખ માને છે.’ પણ સુખપ્રાપ્તિનું ખરું રહસ્ય તેઓ સમજતા નથી કે, ‘લેવામાં નહિ પણ દાન કરવામાં-ત્યાગ કરવામાં જ સર્વ સુખ સમાયેલું છે.’ ફૂલ જે રંગનો ત્યાગ કરે છે એ રંગ જ એની પાસે રહી જાય છે-આ જગતમાં બધા જ રંગો સૂર્યના જ છે. જે ફૂલ સૂર્યના તમામ રંગોને શોષી લે છે તેનો રંગ કાળો છે. મતલબ કે ફૂલ પાછા મોકલેલા રંગવાળું જ જણાશે. વળી જે ફૂલ સાતે રંગોમાંના કોઈને પણ ગ્રહણ ન કરતાં, સર્વને સૂર્યની તરફ પાછા ફેંકી દે છે તે ફૂલનો રંગ શ્વેતવર્ણો થાય છે. આ જ પ્રમાણે મનુષ્ય તમામ રંગોનો તમામ દુ-ચવી ઈચ્છાઓનો ત્યાગ કરે છે, તેનો આત્મા સમસ્ત સંસારનો આત્મા બની જાય છે.

કાલનેમિની માયાથી બચો

ગુરુપૂર્ણિમા : ૨૩-૭-'૮૬
પરિજનો માટે વીડિયો સંદેશ....

ગાયત્રી મંત્ર અમારી સાથે સાથે....

ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય
ધીમહિ ધિયો યોનઃ પ્રચોદયાત્ ।

ભાઈઓ-બહેનો ! આજથી લગભગ પચાસ વર્ષ પહેલાં અમે ગાયત્રી પરિવારની સ્થાપના કરી હતી અને અખંડ જ્યોતિ પત્રિકા છાપવાનું શરૂ કર્યું હતું. ઘણો જ લાંબો સમય વીતી ગયો. આ પચાસ વર્ષમાં અમે શું કર્યું? જે રીતે સમુદ્રમાં ડૂબકી મારનારાઓ મોતી શોધીને લાવે છે, અમે પણ એવી જ રીતે આ સંસારમાં ડૂબકી મારીને જોયું કે કોણ પ્રાણવાન છે. કોણ જીવંત છે? એવા કોણ છે જે આવનારા સમયમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા નિભાવવામાં સમર્થ હોય. આ બધું અમે ઘણી જ ગંભીરતાથી તપાસ્યું. હિંદુસ્તાનમાં અમને ઘણા જ લોકો મળ્યા, કારણ કે આ ઋષિઓની ભૂમિ છે. દેવતાઓની ભૂમિ છે. અહીં અમારા ચોવીસ લાખ જેટલા ગાયત્રી પરિવારના સભ્યો છે. પછી અમને થયું કે ફક્ત હિંદુસ્તાન સુધી જ અમારે સીમિત રહેવું નથી, પરંતુ સમગ્ર સંસારમાં નજર દોડાવવી જોઈએ. સમગ્ર સંસારમાં શોધખોળ કરવી જોઈએ.

મિત્રો ! સમગ્ર સંસારમાં શોધખોળ કરી તો સૌ પ્રથમ બિનનિવાસી ભારતીયોને જોયા, કેમકે તેઓ ઋષિભૂમિનાં સંતાનો છે. તેમને જોવાનું-સમજવાનું સુગમ હતું. તેમના સિવાયના લોકો એવા હતા, જે હિંદુસ્તાનના નિવાસી નહતા, પરંતુ આ સંસારના નિવાસી તો છે. તે સૌને જોયા અને જોઈને દરેકને અમે અમારા કુટુંબમાં — અમારા પરિવારમાં એક માળાના મણકાની જેમ પરોવી લીધા. આ પરોવેલી માળા છે.

ગાયત્રી પરિવાર શું છે? એક પરોવેલી માળા છે. આમાં કોણ કોણ છે? આમાં મોતી છે, હીરા છે, પન્ના છે, ઝવેરાત છે. આ બધાને — એક એકથી ચઢિયાતા મનુષ્યોને ભેગા કરીને અમે રાખ્યા છે. જેમાં તમે બધા પણ છો.

તમારી સાથે અમારો સંપર્ક ક્યારનો છે? તમારી સાથે અમારા ઘણા જ જૂના સંબંધો છે, જન્મ-જન્માંતરોના સંપર્ક-સંબંધ છે. કેમકે જ્યારે અમે શોધ આરંભી ત્યારે અમારી આધ્યાત્મિક શક્તિ વડે શોધી કાઢ્યું કે કયો મનુષ્ય અમારો છે, અમારી સાથે કોણ સંબંધ ધરાવે છે, કોણ અમારી સાથે જોડાયેલા છે. અમે જ્યારે આ શોધકાર્ય પૂરું કર્યું અને અખંડજ્યોતિ પત્રિકા મોકલી, ચિટ્ટીઓ મોકલી ત્યારે જાણવા મળ્યું કે તમે સૌ ગાયત્રી પરિવારમાં સામેલ થઈ ગયા છો. ક્યારે થયા હતા? આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાં. પચાસ વર્ષ પછી પેઢીઓ બદલાઈ ગઈ. કેટલાક જૂના પરિજનો મૃત્યુ પામ્યા, કેટલાંક નવાં બાળકોએ જન્મ લઈ લીધો. કેટલાક જૂના સાથીઓ જતા રહ્યા. આ રીતે પરંપરા જેમ હતી તેમ ચાલુ રહી. માળા હતી તેવી ને તેવી જ રહી. આ મિશન હતું તેવું ને તેવું જ રહ્યું. તેમાં કોઈ ઊણપ આવી નથી. તમે લોકો હતા તે જ છો. જે મોટું કાર્ય કરવા માટે જે પ્રકારના માણસોની જરૂર હોય છે, તેવા જ તમે સૌ છો.

સાથીઓ ! હિંદુસ્તાનમાં ભગવાન બુદ્ધ થઈ ગયા, સરદાર પટેલ થઈ ગયા, જવાહરલાલ નહેરુ થઈ ગયા, સુભાષચંદ્ર બોઝ થઈ ગયા અને અન્ય ઘણા થઈ ગયા. આવી જ રીતે પ્રભાવશાળી વ્યક્તિઓમાંથી હિંદુસ્તાનની

બહાર પણ અમે જોયું કે આ પ્રકારના કોણ મનુષ્ય છે જે પોતાનું વતન — પોતાનો દેશ સંભાળી શકે, ત્યાં જાગૃતિ ઉત્પન્ન કરી શકે અને લોકોને ઉપર ઉઠાવી શકે, આગળ વધારી શકે. આવી જ બધી વાતો અમે જોઈ અને સૌને એક સૂત્રમાં બાંધીને રાખ્યા છે. તમે સૌ પણ એ જ શુંબલામાં બંધાયેલા છો.

ભગવાન રામ જ્યારે લંકા-વિજય માટે અને રામ-રાજ્યની સ્થાપના માટે ગયા હતા, ત્યારે કોઈ એમની સાથે ચાલવા તૈયાર થયું નહોતું, કારણ કે રાવણની સામે લડવા માટે કોણ તૈયાર થાય ? કુંભકર્ણની સામે લડવા કોણ તૈયાર થાય ? કોઈ તૈયાર ન થયું. રામચંદ્રજીના ભાઈ પણ સેના લઈને આવ્યા હતા, જનકજી પણ આવ્યા હતા, જેમની દીકરી સીતાને રાવણ હરણ કરીને લઈ ગયો હતો, પરંતુ કોઈ પણ સાથે ન આવ્યું. કોઈ રાજા-મહારાજા, સૈનિક-સેનાપતિ સાથે ન આવ્યા. મનુષ્ય જાતિમાંથી કોઈ તૈયાર ન થયું, પરંતુ રીંછ-વાંદરા આગળ આવ્યાં. આ રીંછ-વાંદરા કોણ હતા ? તેઓ દેવતા હતા. આ દેવતાઓએ કહ્યું કે ભગવાન ! અમે તમારી સાથે આવીશું. તેમણે પોતાનું દેવતા સ્વરૂપ છોડીને રીંછ-વાંદરાનું રૂપ લઈ લીધું. દેવતાઓના રૂપમાં આવ્યા હોત તો સૌને પોતાનાં વાહનો લાવવાં પડ્યાં હોત, સૌને હથિયાર લાવવાં પડત. જો દેવતા થઈને રહ્યા હોત તો પછી રામચંદ્રજીની સેનામાં ભરતી કઈ રીતે થાત ? એટલા માટે દેવતા નહીં, રીંછ-વાંદરા થઈ ગયા. રીંછ-વાંદરાં બનીને તેમણે ભગવાનનો સંકલ્પ હતો એ કામ કર્યું.

ભગવાનના બે સંકલ્પ હતા — એક તો એ કે જે દૈત્ય-રાક્ષસ છે અને વિધ્વંસ કરી રહ્યા છે, તેનો નાશ કરે. બીજો સંકલ્પ એ હતો કે રામરાજ્યની સ્થાપના થાય, જેના લીધે ધરતી ઉપર સુખ આવે, શાંતિ આવે, ઉન્નતિ થાય. આ તેમના બે સંકલ્પ હતા. આ બંને સંકલ્પ જ્યાં સુધી પૂરા ન થયા, ત્યાં સુધી તેઓ દેવતા, જે રીંછ-વાંદરાઓનું રૂપ લઈને આવ્યા હતા, તેમની સાથે ને સાથે રહ્યા. તે સૌએ રામનો સાથ ક્યારેય પણ

ન છોડ્યો. રામચંદ્રજી પણ જાણતા હતા કે આ દેવતાઓ છે, જે રીંછ-વાંદરાઓનાં મહોરં પહેરીને આવ્યા છે. તમે બધા પણ કોણ છો ? તમારી સુરત પણ કેવી છે ? તમે લોકો કોટ પહેરો છો, પેન્ટ પહેરો છો, તો શું થયું ? છો તો માનવના ચહેરામાં દેવતા જ ને ! જે રીતે રામે રીંછ-વાંદરાઓને દેવતા સમજીને પોતાની છાતીસરસા ચાંપ્યા, કંઈક એવી જ વાત અમારી સામે પણ છે. તમે ભલે હિંદુસ્તાનમાં રહેતા હો કે હિંદુસ્તાનની બહાર રહેતા હો, ગાયત્રી પરિવારનાં જેટલા પણ લોકો છો, તે સૌને અમે અમારી છાતીસરસા લગાવીને રાખ્યા છે. તમારું કાર્ય કરવાની જવાબદારી અમારી છે. તમે અમારું કામ કરશો અને અમે તમારું કામ કરીશું.

મિત્રો ! કોઈ મનુષ્ય કોઈને ત્યાં નોકરી કરતો હોય, ખેતી કરતો હોય, તો તેનાં બાળકોનું ગુજરાન ચલાવવાની વ્યવસ્થા, જેણે તેને નોકરીએ રાખ્યો છે, એ મનુષ્ય કરે છે કે નહીં, આપને અમે નોકર બનાવીને રાખ્યા નથી, પરંતુ અમારા કુટુંબી બનાવીને રાખ્યા છે. તો તમારા કુટુંબની—જેમાં નાનાં બાળકો પણ છે, ઘરવાળાં પણ છે અને બીજા લોકો પણ છે — તેમની સારસંભાળ રાખવાની જવાબદારી અમારી છે. તમારા શરીરની સારસંભાળ અમે રાખીશું. તમારી આવકનું અમે ધ્યાન રાખીશું. તમારા મનની સંભાળ પણ અમે રાખીશું અને તમારી ઉપર કોઈ મુશ્કેલી આવશે તો અમે તમારી આગળ ઊભા રહીશું અને એવું કહીશું તથા કરીશું કે આ મુસીબત પહેલાં અમારી ઉપર આવે, ત્યારબાદ આમની ઉપર આવે.

સાથીઓ ! આ ગુરુપૂર્ણિમાની મંગળ ઘડીએ અમારો સૌ પરિજનોના નામે આ સંદેશ અને આશ્વાસન છે, તમે સૌ આને યાદ રાખો કે તમે સૌ દેવતા હતા અને હવે સૌ સામાન્ય મનુષ્યનાં રૂપમાં છો. તમારા સૌનો જન્મ વિશેષ કાર્ય માટે થયો છે અને એ જ વિશેષ કાર્ય તમારે કરવાનું છે અને બાળકોનું ગુજરાન પણ કરવાનું છે. કદાચ કોઈ મુસીબત આવશે તો અમે તમને મદદ કરીશું. અમને અમારા ગુરુ સહાય કરે છે. અમે

અમારા જીવનમાં ઘણાં જ મોટાં મોટાં કાર્યો કર્યા છે અને દરેક મોટા કાર્યમાં અમારા ગુરુએ અમને મદદ કરી છે. અમારા ભગવાને અમને મદદ કરી છે. જો તમારી સામે કોઈ મુશ્કેલ વાત હશે, તકલીફ હશે, મૂંઝવણ હશે તો અમે તમને મદદ કરીશું – સહાયતા કરીશું. આ અમારું બીજું આશ્વાસન યાદ રાખજો.

ગુરુપૂર્ણિમાના પાવન અવસર ઉપર તમને સૌને ત્રીજો સંદેશો એ છે કે તમે બધા એક થઈને સંગઠિત થઈને રહો, હળીમળીને રહો, પ્રેમથી રહો. ભાઈચારો નિભાવો અને મિશનનાં કાર્યને આગળ વધારો. જે પણ કોઈ કાર્ય આગળ વધશે તે હળીમળીને જ આગળ વધશે. ઝાડુ એક સાથે બંધાયેલું રહે છે તેથી જ વાળવામાં સરળતા રહે છે, જો સળીઓ છૂટી પાડી નાંખવામાં આવે તો કોઈ જ કામમાં નથી આવતી. જે રીતે સૂતરના તાણા-વાણા એક થાય તો કાપડ બની જાય છે, જો દોરાઓને અલગ કરી નાંખવામાં આવે તો મુશ્કેલી અવશ્ય પડશે. તમે સૌ લોકો દરેક ગાયત્રી પરિવારના સદસ્યો આ સમયમાં એક થઈ સંગઠિત બનીને રહો, જેથી કરી મિશનનું કાર્ય ઠંડું ન પડે. હિંદુસ્તાનમાં ક્યાંય પણ, અથવા તો જ્યાં પણ ગાયત્રી પરિવાર હોય, ત્યાંનું કાર્ય ઢીલું પડવું ન જોઈએ, શિથિલ થવું ન જોઈએ. એકસરખો ઉત્સાહ જાળવી રાખો અને આગળ વધવા માટેની યોજનાઓ ચાલુ રાખતા રહેવું જોઈએ.

અહીં ત્રીજો સંદેશો સમાપ્ત થયો. એક ચોથો સંદેશો હજુ બાકી છે. ચોથો સંદેશો એ છે કે, જ્યારે કોઈએ આવાં ઊંચા કાર્યો કર્યાં હશે, ત્યારે તેમનાં કાર્યોમાં વિઘ્ન કરનારાઓ પણ આવ્યા જ હશે. તમને બધાને ખબર હશે કે મહર્ષિ વિશ્વામિત્ર ભગવાન રામને સહાયતા કરવા માટે એક યજ્ઞ કરતા હતા. ત્યારે તેમાં વિઘ્ન નાંખવા માટે તાડકા, સુબાહુ અને મારીચિ ત્રણેય ભેગા થઈને આવ્યા. તમને ખબર છે ને કે પૂતના ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને જેર પિવડાવવા માટે આવી હતી. તમને એ પણ ખબર હશે કે જ્યારે હનુમાનજી સમુદ્ર ઓળંગી જવા માટે તૈયાર હતા ત્યારે કોણ-કોણ વિઘ્ન

નાખવા માટે આવી ગયું હતું. સેંકડોની સંખ્યામાં વિઘ્નો આવવાની શક્યતા એટલા માટે પણ છે, કેમકે અમે આખા સંસારને ઊંચે ઉઠાવવાની જવાબદારી ઉપાડી લીધી છે.

મિત્રો ! સંપૂર્ણ સંસારમાં જે મહાયુદ્ધથી માંડીને રોગચાળા સુધીની જે મુશ્કેલીઓ આવવાની છે, તે સૌની સામે અમે લડાઈ લડીશું, મોરચા કરીશું. અમારી ઉપર હુમલા થશે કે નહીં ? અમારી ઉપર પણ હુમલા થશે. અમારા કાર્યનો અર્થ છે – અમારું મિશન, ગાયત્રી પરિવાર મિશન, આની ઉપર પણ હુમલા થશે. કઈ રીતે થશે ? જૂના જમાનામાં તો લડાઈ સામસામે થતી હતી. ખરદૂખણ અને રાવણ હતા, તેમની લડાઈઓ થતી હતી. ખરદૂખણ અને રાવણ જે હતા, તેમની લડાઈઓ એ રીતની થતી હતી કે તેઓ જેમને જોતા તેમને તલવાર વડે મારી નાખતા હતા. તીરકમાન વડે મારતા હતા. આ સામસામેની લડાઈ હતી.

પરંતુ રાવણ, કુંભકર્ણની સાથે સાથે એક અન્ય પણ હતો, જે સીધી રીતે નહોતો મારતો, પરંતુ રોવડાવી-રોવડાવીને મારતો હતો. તેનું નામ હતું કાલનેમિ. તે એવું કરતો કે લોકોની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જતી. કોઈને પણ મૂરખ બનાવવો તેના ડાબા હાથનો ખેલ હતો. તેણે મંથરાની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ કરી અને મંથરાએ કૈકેયીની. તેણે મંથરાને સમજાવ્યું કે હું તારાં લગ્ન ભરત સાથે કરાવી આપીશ અને કૈકેયીને સમજાવ્યું કે તારા ભરતને રાજગાદી અપાવીશ. આ વાત કૈકેયીને સમજાઈ ગઈ અને મંથરાને પણ સમજાઈ ગઈ અને તે બંનેએ તેવું જ કર્યું. આવી જ રીતે કાલનેમિએ શૂર્પણખાને પણ આવી જ રીતે ભરમાવી દીધી. તેને એમ કહ્યું કે અહીંના રાક્ષસો તો કાળા છે. તેની સાથે જો તારાં લગ્ન થશે તો તારાં સંતાનો પણ કાળાં જન્મશે. બે ગોરા છોકરાઓ આવ્યા છે, ઘણાં જ સુંદર રાજકુમાર છે. તું અમારી સાથે ચાલ અને તેમને કહે કે તારી સાથે લગ્ન કરી લે. રામચંદ્રજી તરત જ તારી સાથે લગ્ન કરી લેશે. અરે ! તેમના પિતાજીએ પણ ત્રણ લગ્ન તો કર્યાં જ હતાં ને ? સીતાજી

પણ રહેશે અને તું પણ રહેજે.

બસ, તે બિચારી કાલનેમિના ચક્કરમાં આવી ગઈ. તેની હાલત કેવી થઈ ? મંથરાની હાલત કેવી થઈ ? કેકેથીની શી હાલત થઈ ? તમે વાંચ્યું હશે. આવી જ રીતે તપસ્વી કુંભકર્ણ બ્રહ્માજી પાસેથી એવું વરદાન માંગવા ઇચ્છતો હતો કે હું વર્ષમાં એક દિવસ ઊંઘું અને છ મહિના જાગું, પરંતુ કાલનેમિએ તેને એવી રીતે ચક્કરમાં લઈ લીધો કે તે વરદાન માંગી બેઠો કે તે છ મહિના ઊંઘ્યા કરે અને એક દિવસ જાગે. તે રાવણનો વિરોધી હતી. કાલનેમિ કોઈને શાંતિથી રહેવા દેવા નહોતો ઇચ્છતો. તેની વિચારસરણી જ એવી હતી કે કોઈ શાંતિથી રહેવું જ ન જોઈએ. મરીચિ વરદાન માંગતો હતો કે હું સ્વર્ગમાં જઉં. તપ કર્યા પછીથી તેણે સ્વર્ગ માંગ્યું હતું. કાલનેમિએ તેને પણ ઉલ્લુ બનાવ્યો કે તું એવું માંગ કે જ્યારે પણ હું ઇચ્છું ત્યારે મારું શરીર સોનાનું થઈ જાય. સીતાહરણના પ્રસંગમાં તેનું શરીર સોનાનું થઈ ગયું. સોનાનું ન થાત, સામાન્ય મૃગ હોત તો શું તેને મારવામાં આવત ? પરંતુ તેને મારવામાં આવ્યો.

મિત્રો ! આ કાલનેમિ આવું જ કર્યા કરતો હતો. બાળકોની ચોરી કરનાર કાલનેમિ હજુ આજે પણ આ યુગમાં સક્રિય છે. મથુરામાં સંત-બાબાજીના રૂપમાં ઠગ લોકો આવે છે અને બાળકોને ઉઠાવીને લઈ જાય છે. બાળકોને ઝેર નાંખેલી મીઠાઈ ખવડાવી દે છે. આ મહિનામાં જ ૪૦-૫૦ લોકો મૃત્યુ પામ્યા. સંત-બાબાજીનાં કપડાં ધારણ કરી કેટલાક લોકોએ વ્યક્તિઓને લાડુ ખવડાવી બેહોશ કરી નાંખ્યા અને તેમનો માલ લઈને ભાગી ગયા. આજકાલ કાલનેમિની આ પ્રકારની માયા પણ ચાલી રહી છે. કદાચ તમારે ત્યાં પણ કોઈ કાલનેમિ આવી પહોંચે, તો સાવધાન રહેજો. તમારા પ્રયાસ-પ્રયત્ન વડે સાવધાન રહેજો. ક્યાંક એવું ન કરતા કે તમારી મહેનત, તમારો શ્રમ અને તમારા પૈસા કોઈ એવા કાર્યમાં લગાવી દો જે કોઈ ખાસ એવી જ વ્યક્તિના કામમાં આવે. તે ન તો

સમાજના કામમાં આવે, ન સંસ્થાના કામમાં આવે, ન મિશનના કામમાં આવે ન જનતાના કામમાં આવે, કોઈના કામમાં નહીં, પરંતુ વ્યક્તિના કામમાં આવે.

તમારે ત્યાં એવી કેટલીય ઘઠનાઓ છે કે જે મનુષ્યો ગઈકાલ સુધી બે કોડીના હતા, તેમની હાલત આજે જુઓ તો કેવી છે ? કેવા-કેવા બંગલાઓ બાંધ્યા છે ? કેવી-કેવી મોટરો વાપરે છે ? કરોડો રૂપિયા ક્યાંથી ભેગા થઈ રહ્યા છે ? તમે તમારે ત્યાં જ જોઈ લો ને ! નજર ફેરવો, તમને ખબર પડી જશે કે પહેલાં આ શું હતા અને એકાદ બે વર્ષમાં જ શું બની બેઠા છે ! આટલું હોવા છતાં પણ તેમને તો સંતોષ નથી જ, તેઓ તો મિશનને લાંછન લગાડવા બેઠા છે. હમણાં હજુ બે મહિના પહેલાં ગુરુજીના વ્યક્તિત્વ અને કૃતિત્વ ઉપર પીએચ.ડી. કરતા હતા, તે જ બે મહિના પછી ગાળો સંભળાવે છે, ચોર અને બેઈમાન કહે છે. ના દીકરા, એનો વિશ્વાસ ક્યારેય ન કરતા. જો અમે ચોર અથવા તો બેઈમાન હોત તો અમારા પિતાજીએ જે સંપત્તિ આપી હતી, તે બધી જ સંપત્તિ અમે અમારા ગામમાં હાઈસ્કૂલ બનાવવાને માટે શા માટે આપી જાત ? તે સિવાય જે પણ કાંઈ બચ્યું હતું, તે બધું જ અમે ગાયત્રી તપોભૂમિ બનાવવા માટે દાન કરી નાંખ્યું. અમારી પાસે પૈસા તો એટલા હતા કે જો અમે તેને સંભાળીને રાખ્યા હોત તો સાત પેઢી સુધી કામ આવત. જેટલાં પુસ્તકો અમે લખ્યાં છે તે બધાંના કોપીરાઈટ અમે અમારી પાસે રાખ્યા હોત તો મહિનાની લાખો રૂપિયાની આવક થતી હોત, પરંતુ અમે તો એ જ રોટી ખાઈએ છીએ જે માતાજીના ચોકામાં બને છે. આ સંસ્થાનાં જ કપડાં પહેરીએ છીએ. આ સિવાય અમારી પાસે કાણી કોડી પણ નથી.

બાળકો ! તમને એ જ સમજાવવાનું છે કે આ પ્રકારની વાતોથી ભરમાશો નહીં. હાથી પોતાના નક્કી કરેલા માર્ગ ઉપર જ ચાલ્યો જાય છે અને કૂતરાં ભસ્યા કરે છે. ભસતાં ભસતાં થાકી જાય છે ત્યારે થાકીને બેસી જાય છે. હાથીને કોઈ અસર થતી નથી. તેને તો

જેમ ચાલવાનું છે, જે દિશામાં ચાલવાનું છે, તેવી જ ગંભીરતાથી, તેની રીતે જ ચાલતો રહે છે. કૂતરાઓ ઉપર કોઈ જ ધ્યાન આપતો નથી. સૂરજની ઉપર પણ કોઈ ધૂન ફેંકે તો તે ધૂળ તેની જ ઉપર પડશે. આનાથી શું સૂરજ ગંદો થઈ જશે ? સૂરજ મેલો થઈ જશે ? સૂરજ બદનામ થઈ જશે ? ના, સૂરજ બદનામ નથી થતો. સૂરજ બદનામ થશે તો પોતાનાં કાર્યોનાં લીધે બદનામ થશે, કોઈ અન્યના કરવાથી બદનામ થઈ શકતો નથી. જો અમે ક્યારેક બદનામ થઈશું તો તે અમારાં કાર્યોના લીધે બદનામ થઈશું. બીજું કોઈ અમને બદનામ કરી શકશે નહીં. જો કોઈ અમને બદનામ કરતું હોય, તો તમારે બિલકુલ તેમની તરફ જોવાની જરૂર નથી. તેની સાથે શું લડાઈ-ઝઘડો કરીએ ? ના, તેની સાથે લડાઈ-ઝઘડો શા માટે કરવો ? ખોટું ક્યાંય ટકી શક્યું છે ખરું ? જૂઠ્ઠને પગ ક્યાં હોય છે ? ખોટું શું લાંબો વખત જીવી શકે ? ખોટું ક્યારેય ટકતું જ નથી. ખોટું જો ટકી શકતું હોત તો ચોર, લૂટારા અને ઉઠાવગીરો અત્યાર સુધીમાં તો કરોડપતિ થઈ ગયા હોત, પરંતુ તેઓ આવું થોડા દિવસો માટે જ કરી શકે, વધુ દિવસો સુધી એમની આ માયાજાળ ચાલે નહીં.

તમને સૌને મારું એક જ નિવેદન છે કે મિશનને મજબૂત બનાવવા માટે, મિશનને યોગ્ય રાખવા માટે યોગ્ય માણસોને પોતાની રીતે એકઠા રાખો અને તેમનું મનોબળ વધારતા રહો, વધારતા રહો. કોઈ માણસના વિરોધ કરવાથી, ગમે તેવું બોલવાથી તેના ચક્કરમાં ક્યારેય ન આવશો. તમારે કોઈ બાબતની તપાસ કરવી હોય તો તમે અહીં આવી શકો છો. અહીંનાં રજિસ્ટર ખુલ્લાં જ પડ્યાં છે. અમે પણ ખુલ્લા જ છીએ. અમારી જિંદગી ખુલ્લી પડી છે. અમારું જીવન ખુલ્લી કિતાબ જેવું છે. એમાંનું કોઈ પાન એવું નથી કે જેમાં કોઈ માણસ આંગળી ઉઠાવીને કહી શકે કે આમાં કાળો ડાઘ લાગેલો છે. ન તો અમારી જિંદગી ઉપર કાળો ડાઘ લાગેલો છે, ન અમારા વિચારો ઉપર કાળો ડાઘ લાગેલો છે. જે કોઈને-દરેકને અમે ચેલેંજ કરીએ છીએ કે કોઈ પણ માણસ અહીં આવે અને જુએ કે અહીં કોઈ ડાઘ-

ધબ્બાની વાત તો નથીને ! અહીં ક્યારેય તમને ડાઘ-ધબ્બાની વાત મળશે નહીં. અમારું ૭૩ વર્ષનું જીવન વીતી ગયું છે. જેને અમે કબીરની માફક જોયું છે.

“દાસ કબીર જતન સે ઓઠી,

જયોં કી ત્યોં ધરિ દીની ચદરિયા ।”

મિત્રો ! અમારું જીવન, અમારું મિશન, અમારી ક્રિયા — અમારાં કૃત્યો એવાં છે જેની ઉપર અમને પણ ઘમંડ છે અને તમને પણ ગર્વ થવો જોઈએ, તમારે પણ પ્રસન્ન થવું જોઈએ, તમને પણ સંતોષ થવો જોઈએ. સંતોષ અને પ્રસન્નતાની સાથેસાથે તમારે એ વાતનું પણ ધ્યાન રાખવાનું છે કે તમે કોઈના પણ કહ્યામાં આવી ન જાવ, પરંતુ પૂરી હિંમતની સાથે, તમારો બધો જ જુસ્સો સાચવી રાખીને સંગઠનને મજબૂત રાખો. આ મિશનની ગતિવિધિઓ ઢીલી ન પાડો, પરંતુ વધારે સારી રીતે કરજો.

સાથીઓ ! હમણાં મેં મારી વાત પૂરી કરી દીધી હતી, પરંતુ કેટલીક વાતો એકાએક યાદ આવી ગઈ. એ વાત એ કે કોઈએ એવી અફવા ફેલાવી હતી કે ગુરુજી મૃત્યુ પામ્યા. કોઈ-કોઈએ તો મુંડન પણ કરાવી નાંખ્યું હતું. હજુ શું હું મૃત્યુ પામ્યો છું ? ના દીકરા, હું બિલકુલ જીવતો છું અને હજુ ઘણા દિવસો સુધી જીવતો રહેવાનો છું. કદાચ હું મરી પણ જઈશ તો પણ હું પાંચગણું કાર્ય કરીશ. હમણાં તો મારા મરવાનો કોઈ સવાલ જ નથી. સન ૨૦૦૦ સુધી તો હું છું જ. જે કોઈએ આ અફવા ફેલાવી છે અને જે કોઈએ મુંડન કરાવ્યું હોય એમને જ તમે પૂછજો અને તેમને કહેજો કે ગુરુજીને તો અમે અમારી નજર જોઈને આવ્યા છીએ અને તેમની ટેપ સાંભળીને આવ્યા છીએ. માતાજી પણ જીવતાં છે, અમારા ક્રિયા-કલાપ પણ જીવતા છે અને બીજું બધું જ જીવતું છે. કોઈ કોઈએ એવી અફવા ફેલાવી છે કે ગુરુજીએ શાંતિકુંજ પોતાના જમાઈને આપી દીધું છે. ગાયત્રી પરિવાર પોતાના સાહુને આપી દીધો છે, આવી ફાલતુ વાતોના વિષયમાં તમે ક્યારેય વિચારતા પણ નહીં.

મિત્રો ! આ સાર્વજનિક સંસ્થા છે. આનું એક ટ્રસ્ટ બનેલું છે. સાત માણસો આના ટ્રસ્ટી છે. જ્યારે પણ

ક્યારેક તેમાંથી એક સભ્ય ઓછો થશે તો તેના સ્થાન ઉપર અન્યની નિમણૂક થઈ જશે. કોઈના વગર કામ અટકવાનું નથી. આ કોઈ રાજકુમાર નથી, જેને લાવીને ગાદી ઉપર બેસાડી દેવાય. આ કોઈ જમીનદારી નથી દુકાન નથી જેના પર કોઈને લાવીને બેસાડી દેવાય. આ સાર્વજનિક-પારમાર્થિક સંસ્થા છે. ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ આનો હિસાબ-કિતાબ ચેક કરે છે. કદાચ અમારા કોઈ ઉત્તરાધિકારી હશે તો તે સમર્પિત કાર્યકર્તાઓની ટીમ હશે, વ્યક્તિ નહીં. ગાયત્રી તપોભૂમિમાં પણ હશે તો એક ટીમ હશે. ત્યાં યુગનિર્માણ યોજના ટ્રસ્ટ છે. આના પણ કોઈ ઉત્તરાધિકારી હશે તો ટીમ હશે. કોઈ વ્યક્તિવિશેષ હોઈ ન શકે. વ્યક્તિવિશેષના મરવાથી આ સંસ્થા ઉપર તેની કોઈ અસર પડતી નથી. વ્યક્તિવિશેષના ચાલ્યા જવાથી અથવા તો ન રહેવાથી કોઈ ફર્ક પડતો નથી, કોઈ વાત બગડતી નથી, કારણ કે આને ચલાવનાર ભગવાન છે. આને ચલાવનાર

અમારા ગુરુ છે. અત્યાર સુધીમાં જે કાંઈ કાર્ય વધ્યું છે, તે તમે જોયું કે તે સો ગણું, હજાર ગણું, હજાર ગણું વધી ગયું છે. ભવિષ્યમાં પણ અમારા હોવા છતાં પણ અને નહીં હોવા છતાં પણ આ કાર્ય હજાર ગણું હશે અને સોગણું હશે — નિરંતર વધશે, આખા વિશ્વમાં પ્રસરશે. આ વિશ્વાસની ખાતરી આપવાની રહી ગઈ હતી, જે બીજી વાર ટેપ કરાવી લીધું.

તમારા માટે ગુરુપૂર્ણિમાનો સંદેશો એ જ છે કે તમે સૌ સારા રહો, સુખી રહો. તમારાં બાળકો સુખી રહે, તમે આગળ વધો, તમારી ઉન્નતિ થાય.

સર્વ ભવન્તુ સુખિનઃ

સર્વ સન્તુ નિરામયાઃ ।

સર્વ ભદ્રાણિ પશ્યન્તુ

મા કશ્ચિદ્ દુઃખભાગભવેત્ ।

આ શબ્દોના સાથે હું મારી વાત સમાપ્ત કરું છું.

ૐ શાંતિ....

દેવી આશીર્વાદ માટેની શરત

સામાન્ય રીતે લોકો એવું માનતા હોય છે કે દેવતાઓની ખુશામત કરીને તેમની પાસે કંઈ મેળવી લઈ આપણે આપણો ફાયદો કરી લઈશું. આપણે માનીએ છીએ કે અધ્યાત્મ એનું જ નામ છે, પરંતુ લોકોનો આ ખ્યાલ તદ્દન ખોટો છે. દેવતાના આશીર્વાદ મળે તો છે જ. અમે એવું નથી કહેતા કે આશીર્વાદ નથી મળતા, પરંતુ કોઈ શરત વગર જ તે આપણને પ્રાપ્ત થઈ જતા નથી. કુપાત્રોને દેવતાના આશીર્વાદ નથી મળતા. તેના માટે સૌથી પ્રથમ આપણે પાત્રતા સિદ્ધ કરી બતાવવાની હોય છે, એમાંથી પાર ઊતર્યા પછી જ એવું બની શકે છે કે દેવતા કોઈ મદદ કરે અને કોઈ ભક્ત કે સાધકને લાભ પહોંચાડવામાં મદદગાર બની શકે. આપે પણ આ વિચાર કરીને ચાલવું જોઈએ. આપે દેવી આશીર્વાદની આશા તો રાખવી જોઈએ, ગુરુજીના આશીર્વાદની આશા તો રાખવી જોઈએ, ગાયત્રી માતાની કૃપાની તો આશા રાખવી જોઈએ, પરંતુ તે આશાઓની સાથે સાથે એક શરત પણ જોડાયેલી છે, તે શરતને આપે ભૂલી જવી જોઈએ નહીં. એ શરત એ છે કે જો આપ આપની પાત્રતા સાબિત નહીં કરી શકો તો પછી આપને નિરાશ જ થવું પડશે. કુપાત્રોને પણ દેવતાઓની કૃપા અને આશીર્વાદ પ્રાપ્ત થાય છે એવો ખ્યાલ ભ્રામક છે. દેવતાઓ ખૂબ જ હોશિયાર હોય છે, મંત્ર પણ ઘણા જ હોશિયાર હોય છે. આપ કર્મકાંડ કરો તે સારી વાત છે, પરંતુ શું માત્ર આપના કર્મકાંડથી જ દેવતા પ્રસન્ન થઈ જાય છે? તેઓ તો કર્મકાંડની પાછળ છુપાયેલી સાધકની ભાવનાઓને જુએ છે અને જો ભાવના સાચી હશે તો આપને ચોક્કસ એવું ફળ મળશે કે જે આપ ઈચ્છો છો.

આપે ખુદની મનઃસ્થિતિને, પોતાના ચિંતનને, પોતાની વિચારણાઓને, પોતાની શ્રદ્ધાને, પોતાના દૃષ્ટિકોણને પણ બદલવો પડશે. જો આપ એમ કરી શકશો તો ચોક્કસ સમજજો કે બહારની સહાયતાઓ પણ આપને જરૂરથી મળશે જ.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે સૂક્ષ્મ શરીરની સાધના બતાવી, જેમાં પદાર્થની પ્રતિમા પદાર્થની પૂજા સામગ્રી અને પદાર્થ (પંચતત્વો)નું પૂજાશીલ શરીર, આ ત્રણેયની જરૂર પડે છે. આ આરંભિક સ્તરની સાધના છે. દેવાલયોમાં કર્મકાંડ ઉપચારોમાં આ પ્રક્રિયા કામ આવે છે. કથા, સંકીર્તન, પરિક્રમા, તીર્થયાત્રા, તીર્થસ્થાન, તર્પણ વગેરે વિવિધ ક્રિયાકર્મ આ સ્તરના છે. આ પ્રારંભી સ્તરની ત્રણ સાધના છે. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે બીજી સાધના વિષિ બતાવી, જે હાઈસ્કૂલ સ્તરની બે સાધના છે. જેને સૂક્ષ્મ શરીરની સાધના કહે છે. એમાં ભક્ત અને ભગવાન બે હોય છે. એમાં ધ્યાનની, ચિંતનનું મહત્વ છે. આ સાધનામાં ગાયત્રી મંત્રનો અર્થ ચિંતન કરીએ છીએ. ઝંભૂભૂવઃ સ્વઃ એટલે પરમાત્મા ત્રણે લોકોમાં વ્યાપ્ત છે. કણ-કણમાં સમાયેલ છે. અર્જુને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને પોતાનું સ્વરૂપ બતાવવાનું નિવેદન કર્યું, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણએ કહ્યું હતું-અર્જુન! તું આ ચર્મ નેત્રોથી મારું સ્વરૂપ નહીં જોઈ શકે. તને હું દિવ્ય ચક્ષુ પ્રદાન કરું છું. “દિવ્યં દદામિ તે ચક્ષુ” ત્યારે ભગવાનની સત્તા કણ-કણમાં દિવ્ય નેત્રોથી દેખાઈ હતી.

આ વિશ્વ બ્રહ્માંડ બ્રહ્મમય છે. માતા યશોદાને પણ આ સ્વરૂપનું દર્શન ભગવાન કૃષ્ણએ કરાવ્યું હતું. ગાયત્રી મંત્રના “તત્”નું ચિંતન કરે છે. તત્ એટલે તે આ શરીર પંચતત્વનું બનેલું છે. પંચ મહાભૂતોમાં જ વિલીન થઈ જશે. આ શરીર નશ્વર છે. આત્મા અજર-અમર છે. શરીરથી આપણે કેટલીય વાર જન્મ લીધો છે. તે દરેક વખતે માટીમાં મળી ગયો છે. શરીર સાથે નથી આપતું તે નશ્વર છે. આત્મા હંમેશા સાથે રહે છે અને રહેશે. તેથી શરીરને નહીં આત્માને મજબૂત કરો. શરીરને જેમણે દેખ્યું છે, શરીર પર જ ધ્યાન આપ્યું છે, બધા રાક્ષસ કહેવાયા. આજે બધો સમય આપણે શરીરના સુખો માટે લગાવીએ છીએ. આત્માને ભૂલી ગયા છીએ. આ રાક્ષસવૃત્તિ ઘર કરી ગઈ છે. જ્યારે કે આત્મા પર જેમણે ધ્યાન આપ્યું તે દેવતા કહેવાયા છે. હનુમાન, સમ, કૃષ્ણ, શંકરાચાર્ય, ભગવાન બુદ્ધ બધા દેવતા જ નહીં ભગવાન કહેવાયા છે. શરીરને બદલે આત્માને બળવાન બનાવવામાં ધ્યાન આપનાર, ભારતમાં નિવાસ કરનારા બધા ૩૩ કરોડ મનુષ્ય દેવતા કહેવાતા હતા. આ ભૂમિ ભૂસુરોની ભૂમિ કહેવાતી હતી. તે જ્ઞાનવાન હતા અને

જ્ઞાનનો પ્રચાર કરતા હતા.

સવિતા દેવતાનું ધ્યાન કરે છે. સવિતાના સ્વર્ણિમ કિરણો આપણા સ્થૂળ શરીરમાં પ્રવેશ કરી રહ્યા છે. સ્થૂળ શરીરનું કેન્દ્ર બિંદુ નાભિ છે. સવિતાના કિરણો નાભિચક્રમાં પ્રવેશ કરી રહ્યા છે. સ્થૂળ શરીરમાં સવિતા દેવતાના ગુણ પ્રવેશ કરી રહ્યા છે. ક્રિયાશીલતા, સ્ફૂર્તિ, શ્રમશીલતા, બલિષ્ઠતા, સંયમશીલતા સ્થૂળ શરીરમાં વધી રહ્યા છે. સ્થૂળ શરીર આ ગુણોને અંદર ઉતારી રહ્યું છે. સ્થૂળ શરીર સવિતામય થઈ ગયું છે. આળસ અને અસંયમ સવિતાના પ્રકાશમાં બળીને ભસ્મ થઈ રહ્યા છે. પૂરું શરીર પ્રકાશવાન થઈ રહ્યું છે.

હવે ચિંતન કરવું જોઈએ કે સવિતા દેવતાના કિરણો ભૂમધ્ય ભાગમાં આજ્ઞાચક્રમાં પ્રવેશ કરી રહ્યા છે. આજ્ઞાચક્ર સૂક્ષ્મ શરીરનું કેન્દ્ર છે. સવિતાના કિરણોથી સૂક્ષ્મ શરીર પ્રકાશવાન થઈ રહ્યું છે. વિવેકશીલતા, સૂઝબૂઝ પ્રજ્ઞા વિકસિત થઈ રહી છે, તથા લોભ, મોહ બળીને ભસ્મ થઈ રહ્યા છે. સૂક્ષ્મ શરીર સવિતામય સ્વર્ણિમ થઈ રહ્યું છે.

ત્રીજું કારણ શરીર છે. ધ્યાન કરો કે સવિતાના સ્વર્ણિમ કિરણો કારણ શરીરના કેન્દ્ર હૃદય ચક્રમાં પ્રવેશ કરી રહ્યા છે. કારણ શરીર-સંવેદના, દયા, કડૂણા, પ્રેમ, સદાચાર, સંયમ, સેવા વગેરે ગુણોને ગ્રહણ કરી રહ્યું છે. અહંકાર અને અવિશ્વાસ બળીને ભસ્મ થઈ રહ્યા છે. હવે ભાવના કરવી જોઈએ કે અમારા ત્રણેય શરીર પ્રકાશવાન થઈ રહ્યા છે. અમારા ત્રણેય શરીર સવિતામય થઈ રહ્યા છે. હવે અમે આજનો દિવસ શ્રેષ્ઠ જીવીશું.

ગાયત્રી મંત્રના “તત્સવિતુર્વરેણ્યં”નો અર્થ ચિંતન ઉપયોક્ત ધ્યાન પ્રક્રિયામાં સમાયેલ છે. અમે શ્રેષ્ઠ વિચારોને, ગુણોને જ ગ્રહણ કરીશું. જીવનને શ્રેષ્ઠતાથી જોડી પરમાત્માના કર્તવ્યોનું પાલન કરીશું. “ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ”નો અર્થ ચિંતન સવિતા નું વરણ, તેજસ્વિતાનું, પ્રખરતા-શ્રેષ્ઠતાનું વરણ કરવાથી અંતઃકરણમાં દોષ-દુર્ગુણ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે. દેવવૃત્તિ જાગે છે જેને અમે ધારણ કરીએ છીએ. “ધિયો યો નઃ પ્રયોદયાત” જે અમારી બુદ્ધિને સન્માર્ગ પર પ્રેરિત કરે. અમારા બધાની બુદ્ધિને પરમાત્માને શ્રેષ્ઠ માર્ગ પર ચલાવવાની પ્રાર્થના કરી છે. સમૂહિકતાને” નઃ” શબ્દ પ્રદર્શિત કરે છે. વ્યક્તિગત

નવ રત્ન

- સંકટના સમયમાં હિંમત ધારણ કરવી એ અર્ધી લડાઈ જીતવા સમાન છે.
- તમારામાં જો કાંઈ સત્વ હશે, તો તે તમારા કામથી જ પ્રગટ થશે.
- જ્ઞાનામૃતનું પૂરતું પાન કરો, કાં તો તેને જરાપણ ચાખો જ નહિ.
- જેઓ પોતાની જાત ઉપર સૌથી વિશેષ આધાર રાખે છે. તે જ સૌથી વધુ ઉશ્નતી કરે છે.
- જે જ્ઞાન મેળવીએ તેનો ઉપયોગ વેચવા માટે નહિં, પણ વહેંચવા માટે કરવો.

ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ
તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય
ધીમહિ ધિયો યો નઃ
પ્રચોદયાત્.

- તમારી મરજીમાં આવે તેનો અવિશ્વાસ કરજો પરંતુ તમારી જાતનો કદીએ અવિશ્વાસ કરશો નહીં.
- સૂર્ય ઉગતાં દિવસ શરૂ થયાનું જણાય છે એમ જીવંત સંકલ્પવાળામાં સક્રિયતાનો ઉદય થાય છે.
- લોક માન્યતાઓમાં પરિવર્તન કરનારાને પ્રતિકૂળતાની અગ્નિ પરીક્ષામાંથી પસાર થવું પડે છે.
જ્યારે લાલ મશાલના પ્રકાશથી વિશ્વમાં પ્રકાશ થશે ત્યારે સ્વર્ગનું વાતાવરણ બનશે.

ૐ

માલિક યુગ નિર્માણ યોજના ટ્રસ્ટ મથુરા માટે લીલાપત શર્મા દ્વારા પ્રકાશિત તથા યુગ નિર્માણ પ્રેસ મથુરામાં મુદ્રિત અને યુગ નિર્માણ યોજના ટ્રસ્ટ મથુરાથી પ્રકાશિત સંપાદક પંડ લીલાપત શર્મા